

Fig. 1. Kirken set fra nordvest. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the north west.*

ØSTER HÆSINGE KIRKE

SALLINGE HERRED

Eneste omtale af kirken i middelalderen er i forbindelse med landhjælpsskatten 1524–26, hvor der blev opkrævet 10 mark, svarende til beløbet for Vester Hæsing (s. 4355).¹ 1535 underskrev sognepræst Laurids Sørensen gejstlighedens hyldning af Christian III.² 1589 talte sognet 31 tiendeydere.³

1560 mageskiftede sognepræst Mourits Nielsen med Erik Rosenkrantz til Arreskov, så han fik noget jord nær præstegården til gengæld for noget, der lå langt fra den.⁴ Samme år blev han fritaget for skat, da han var stærkt forarmet, efter præstegården var brændt (jf. s. 4198). Også kirken, der var 'meget bygfalden', slap for at betale skat med den betingelse, at de pågældende penge kun måtte anvendes til dens bygning.⁵ 1574 blev sognepræst Hans Knudsen tillagt kronens part af tienden.⁶

I hvert fald siden anden halvdel af 1500-tallet var kirken nært knyttet til Arreskov. Herom er der talrige vidnesbyrd, både hvad angår bygningen (jf. tårnfor-

højelse s. 4206), inventaret (†altertavler og †husaltertavle, †prædikestol, †stolestader, pulpitur og †klokke) og gravminderne (gravsten nr. 1, gravkrypt). Særligt Erik Rosenkrantz (1520–75) og hustru Helvig Hardenberg (1540–99) markerede sig med generøse gaver, og det samme gjaldt i midten af 1600-tallet deres sønnedatter Christence Rosenkrantz (1609–79) og hendes ægtemand, rigsråd Mogens Høg (Banner) til Kærgårdsholm (1593–1661) (jf. også s. 4221). I første halvdel af 1600-tallet var Arreskovs ejere tillige kirkeværger,⁷ og 1678 fik Christence Rosenkrantz, som da sad enke, *patronatsret* til kirken.⁸ 1784 samlede Albrecht Christopher Schafalitzky de Muckadell Arreskov med Gelskov, Brobygård og Ølstedgård i grevskabet Muckadell, og kirken tilhørte grevskabet, til den overgik til *selveje* 1927.⁹

1620 blev det ved kongebrev bestemt, at Øster Hæsing og Hillerslev sogne skulle annekteres, når en af præsterne døde eller af anden årsag forlod embe-

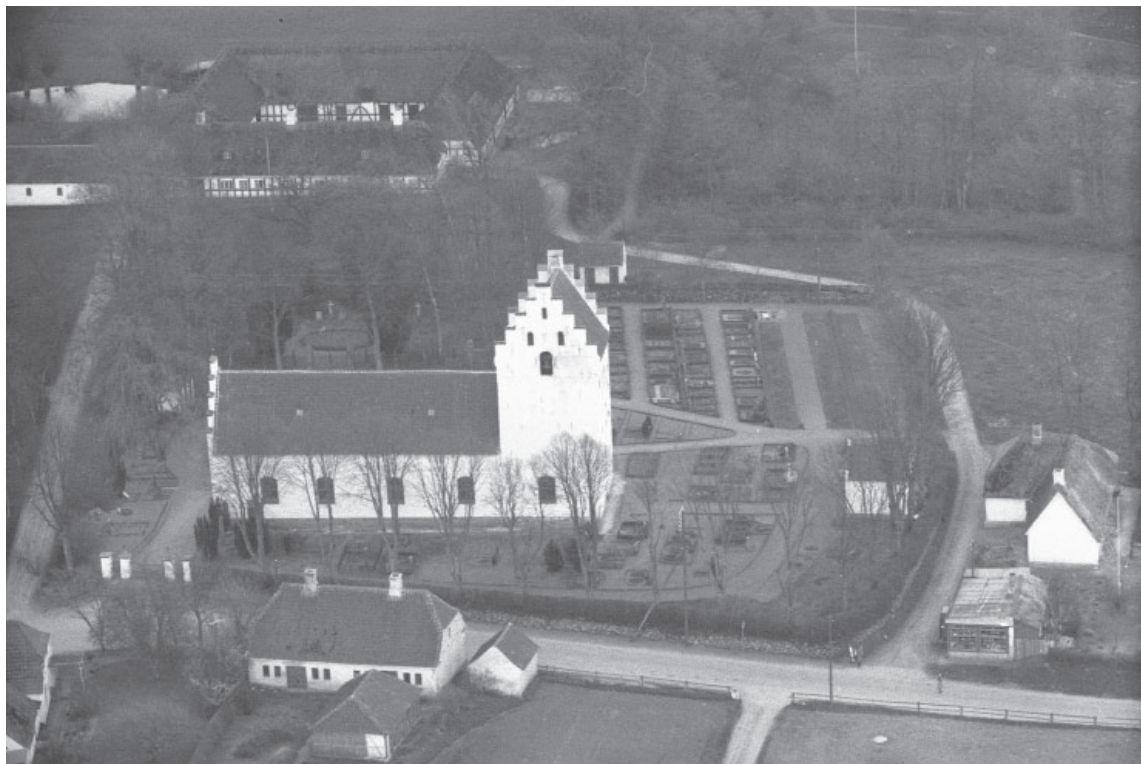

Fig. 2. Kirken og kirkegården set fra nord. I forgrunden hospitalet og tårnsprøjtehuset (s. 4198). Sylvest Jensen Luftfoto 1949. I KB. – *The church and the churchyard seen from the north. In the foreground are the hospital and the fire engine house.*

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Hans Madsen 1811, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – *Cadastral map.*

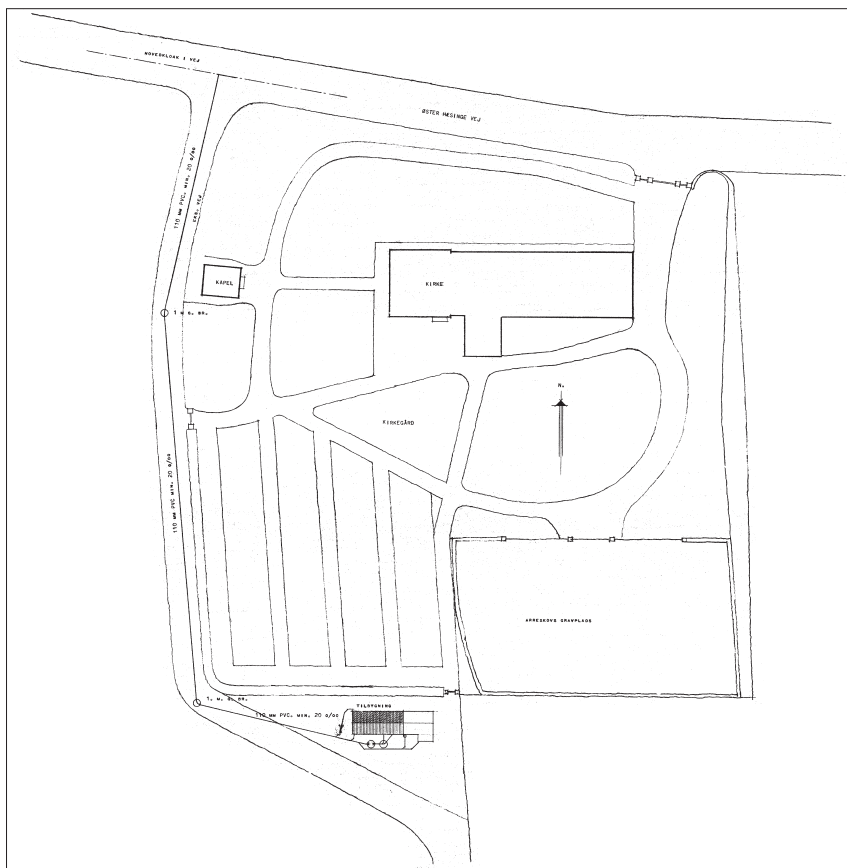

Fig. 4. Situationsplan. 1:1000. Målt af Lars Mindedals Tegnesteue 1986. – *Situation plan.*

det.¹⁰ 1626 blev sognene samlet under Mads Jensen Lomborg,¹¹ der hidtil havde været præst i Hillerslev,¹² med Øster Hæsing som hovedsogn og Hillerslev som *anneks*.¹³ 1903–30 var sognene adskilt, hvorefter Øster Hæsing blev anneks til Hillerslev.¹⁴ 1990 blev Øster Hæsing føjet til Brahetrolleborg-Krarup pastorat.

Øster Hæsing-Hillerslev var blandt de sogne, der 1856/57 oprettede menighedsråd.¹⁵

Sagn. Hver juleaften skulle skolelæreren gå op i tårnet og give hø til et kirkelam. Lammet kunne varsle, når nogen skulle dø.¹⁶

†*Kapel på Arreskov.* I den sydlige del af herregårdens vestfløj, der er opført i slutningen af 1500-tallet under Helvig Hardenberg (†1599), var et hvælvet kapel med en vindeltrappe til stokværket ovenover. Det blev fuldstændigt ændret ved en gennemgribende restaurering 1872–73.¹⁷

†*Sogn?* I en afskrift af et dokument fra 1348 nævnes præsten Otto i »Swalæ« sammen med en række andre fynske præster.¹⁸ Sognets beliggenhed er uvis, men lokalhistorikeren N. Rasmussen Søkilde antog, at dets navn var bevaret i den 1613 omtalte »Suollerupgaard« (Sollerup) i Øster Hæsing Sogns sydlige del.¹⁹ Det

er dog højst usikkert at stedfæste sognet til denne beliggenhed. Dels er læsningen af det første bogstav i afskriften af sognets navn ganske usikker, dels er der kun spinkle holdepunkter for, at der har ligget en kirke nær Sollerup, nemlig naturnavnene Kirkebjerg og Kirkeskov i den sydligste del af Vester Hæsing Sogn.²⁰

Øster Hæsing ligger i den nordlige ende af det langstrakte sogn, som præges af Arreskov Sø, der er Fyns største indsø. Landsbyen, som ligger nord for søen, er en rækkelandsby langs den øst-vestløbende Øster Hæsingevej og øst for hovedvejen mellem Odense og Faaborg. Kirken ligger midt i byen på sydsiden af landevejen på kirkebakken, som hæver sig over den omkringliggende bebyggelse.

Kirkegården er omtrent kvadratisk, og formen er resultatet af tre udvidelser siden matrikuleringen 1811 (fig. 4). Dens formentlig oprindelige udstrækning var noget uregelmæssig og lå klemmt

Fig. 5. Arreskovs begravelse i kirkegårdens sydøsthjørne (s. 4263). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The Arreskov burial site in the south east corner of the churchyard.*

inde mellem de omkringliggende gårde (jf. fig. 3). 1826 blev kirkegården 'betydeligt udvidet',²¹ og 1860 blev der anlagt endnu en udvidelse, men en del store træer ved det gamle hegn forhindrede planering, og derved var det nye stykke

afskåret fra den gamle kirkegård.²² Det er usikkert, hvilke arealer der blev føjet til kirkegården og hvornår, men de to udvidelser må henvises til nordvesthjørnet ud mod Øster Hæsingvej og det kvadratiske område med Arreskovs gravsted

Fig. 6. »Nådens kar« af Louise Egedal, 2006 (s. 4197). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *»Nådens kar« (the Vessels of Mercy) by Louise Egedal 2006.*

(s. 4263) i sydøst. 1929 blev en del af præstegårdens jord mod sydvest tilføjet, så kirkegården fik sin nuværende form.²³ Kirkegårdens terræn er hævet ca. 50 cm på kirkens sydside siden bygningsens opførelse, formentlig på grund af planering (jf. fig. 10). Ved det søndre dige ved siden af en ganglåde (jf. ndf.) står en ældre vandpumpe muligvis fra 1930, hvor der blev gravet en brønd.²⁴ Øst for kirkegården er der en *parkeringsplads* fra o. 1980.²⁵

Østligt på kirkegården står kunstværket »Nådens kar« af Louise Egedal, 2006, foræret til kirken af kirkeværge Hans Søberg og hustru Irma Søberg (fig. 6).²⁶ Det består af fem spidsovale kar af glaseret keramik på plinter af teglsten. Karrene har mønstre af stiliserede hænder. Værket er inspireret af salmen »Vi rækker vore hænder frem« af Svein Ellingsen 1975.²⁷

Hegn. Kirkegården er omgivet af et kampestensdige, som formentlig har gammel hævd, og sydvesthjørnet er opsat ved udvidelsen 1929. Diget er ensidet mod nord, øst og vest og dobbeltsidet mod sydvest, og det er omsat gentagne gange.²⁸ I det sydøstlige hjørne findes ejerne af herregården Arreskovs gravsted omgivet af en kampestensmur (s. 4263).

†*Hegn.* 1852 skulle der opsættes et hegn mellem kirkegården og hospitalets have (jf. ndf.).²⁹

En stensætning i kirkegårdens østkant blev fjernet 1974.³⁰

Indgange. Der er tre indgange til kirkegården, henholdsvis hovedindgangen i nordøst, en køreport i vest og en ganglåde i syd ved graverhuset (jf. ndf.). Hovedindgangen er muligvis fra 1871 og består af fire hvidpudsede, teglmurede piller med refendfugning og afsluttet af pyramider, hvoraf de to midterste toppes af kors (fig. 7). Tremmelågerne er af støbejern med svungen overkant og prydet med liljer.³¹ Porten i vest og ganglågen i syd, som begge må være fra 1900-tallet, har to piller af røde normalsten afdækket af røde vingetegl, hvorimellem hænger brunmalede trætræmmelåger.³²

†*Indgange.* 1665 blev Poul Rasmussen fra Øster Hæsing betalt for en låge til kirkegårdsporten.³³ 1701 blev en muret port repareret, da den var forfalden, dens mure blev kalket med brunrødt og en ny trælåge indsat.⁷ 1871 skulle den sydlige låge til præstens jord fornyes,³⁴ og der blev formentlig opsat en stakitlåge, som 1894 blev repareret.³⁰

Bygninger på og ved kirkegården. Vest for kirken står et *ligkapel* fra 1905 (fig. 8).³⁵ Det er grundmuret på en betonsokkel med mure i normalsten lagt i uregelmæssigt krydsskifte. I øst er der en rundbuet døråbning med et halvcirkulært rosetvindue over den dobbelte dørfløj. Det indre har betongulv, hvidpudsede vægge og fladt loft.

Fig. 7. Indgang til kirkegården, muligvis 1871, set fra nordøst (s. 4197). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Entrance to the churchyard, possibly 1871, seen from the north east.

Gavltrekanterne har hver tre tinder, og den østre er prydet med et kors i murværket. Sadeltaget er belagt med røde vingetegl.

Graverbygningen, som står syd for kirkegården, er opført i flere etaper: den østlige ende som brændselshus muligvis i første halvdel af 1900-tallet, ombygget til fyrhus 1961–62, og 1988 opførtes den vestlige ende med graverrum.³⁶ Den hvidmalede bygning er grundmuret i normalsten i løberskifte med grå døre og vinduer. Sadeltaget dækkes af røde vingetegl. På sydsiden af bygningen er et lille halvtag som skærm for redskaber. Syd derfor findes et *redskabsskur* opført 2000 og en *materialeplads* fra 1988.³⁷

Den tidligere *præstegård* blev opført 1844 og ligger syd for kirken. Det var oprindeligt en firlænget gård med hovedhus i kalket grundmur med rødt tegltag og tre *†*avlsbygninger i egebindingsværk med murede tavl og stråtag. Sidstnævnte blev revet ned 1988 og gårdens jord solgt.²⁴ Hovedhuset var godt vedligeholdt 1924, mens længerne var i dårlig stand.³⁸ Huset er i dag privat ejet.

Fig. 8. Ligkapel, 1905, set fra sydøst (s. 4197). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Mortuary chapel, 1905, seen from the south east.*

†Bygninger på og ved kirkegården. Præstegårde. 1) 1560 brændte præstegården.⁵ 2) En præstegård brændte også 1665, jf. gravsten nr. 2 (s. 4249).³⁹ 3) En efterfølger blev opført 1666 af Hans Gregeresen og Elisabet Nielsdatter, hvis navne og årstal var udhugget over porten til gården. Derudover fandtes et vers om, at gården var bygget, efter at den forrige var brændt, efterfulgt af en bøn om 'bevarelse i fremtiden for al fare ved ild og anden våde'.⁴⁰ Det var formentlig denne *†*præstegård, som brændte i december 1843.⁴¹ Den lå sydvest for kirkegården (jf. fig. 3).

Et *hospital* til seks fattige blev stiftet 1618 af Pernille Gyldenstjerne (s. 4250) og nedlagt 1951.⁴² En ældre hospitalsbygning brændte i december 1843 sammen med præstegården (*†*nr. 3, jf. ovf.).⁴³ 1837 nævnes, at den var 'i orden'.⁴⁴ På nordsiden af Øster Hæsingevej ligger nu et grundmuret hus (jf. fig. 2 og 21), som blev opført 1844 som erstatning for det nedbrændte. Huset blev efter stiftelsens nedlæggelse ombygget til privat bolig. Ved bygningens vestende lå frem til midten af 1900-tallet landsbyens *sprøjtehus* (jf. fig. 2 og 21).

1834 skulle et *skur over kirkens brandredskaber* repareres, men hvorvidt det var en selvstændig bygning eller et halvtag på en af kirkens facader, er uvist.⁴⁴

Nødtøftshus. Østligt på kirkegården blev der 1920 opført et nødtøftshus formentlig i træ og malet grønt.⁴⁵ Det blev nedrevet 1962, da et nyt var blevet indrettet i fyrhuset (den nuværende graverbygning).³⁰

Beplantning. Kirkegården omgives mod nord og vest af høje lindetræer. Muren omkring Arreskovs gravsted i sydøst (s. 4263) er dækket af en rådhusvin, og inden for muren står to store taksbuske. En eg blev plantet ved det søndre dige i forbindelse med årtusindskiftet og på en sten ved træet står »Aar 2000 Eg«. ²⁴

†Beplantning. 1826 blev kirkegården planeret og inddelt ved grusbelagte gange og beplantet med små buske og træer.²¹ 1852 var kirkegården ikke holdt ved lige.²⁹ 1926 stod der en hæk oven på diget mod nord (jf. fig. 21). 1940 blev kirkegården reguleret, og 1955 skulle et område reguleres og planeres.⁴⁶ 1959 blev et birketræ ved Arreskovs gravsted fjernet.³⁰

Fig. 9. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the south.*

BYGNING

Kirken er en romansk teglstenskirke, hvoraf skibet er bevaret, mens $\uparrow$ koret blev nedrevet i senmiddelalderen og erstattet af et langhuskor. I samme periode blev der rejst et tårn mod vest, og langhuset blev overhvalvet og dets mure forhøjet. Et våbenhus blev opført i syd, og store $\uparrow$ vinduer blev indsat på sydsiden. En gravkrypt blev antagelig indrettet o. 1575. Tårnet gennemgik flere ombygninger efter middelalderen: O. 1560 blev det forhøjet, 1701 blev det istandsat, og mellem 1755 og 1855 blev det nedskåret. Kirken gennemgik en større restaurering i 1860'erne og blev istandsat 1964–65. Kirkens længdeakse har en svag orientering mod nord.

Grundplan. Af den romanske kirkes udstrækning kendes kun det rektangulære skib, hvoraf ca. 12 m af langmurene er bevaret (jf. fig. 11). Hvordan østenden med $\uparrow$ kor var udformet, er ukendt, men det må formodes at have været smallere end skibet og have haft en omtrent kvadratisk grundplan.

Materiale og teknik. Skibet er bygget af røde munkesten i munkeskifte, hvor der nederst i murværket er en skråkantet *teglstenssokkel*.⁴⁷ Murene, som er godt 5 m høje og ca. 1 m tykke, har et dobbelt *savskifte* under den oprindelige gesims (jf. fig. 13 og 100). De har bevaret *hjørnelisener* på alle fire hjørner, hvilket forklarer murfremspringene på udvidelserne mod øst og vest (s. 4201 og 4202). De springer ca. 5 cm frem fra facaden. Bagmurene var pudsede (fig. 101).

Døre. Kirken havde en dør vestligt i hver af skibets langmure, hvoraf syddøren er bevaret. Begge sad i et rektantet portalfremspring (ca. 3,3×2,4×0,1 m), som endnu findes omkring syddøren, mens det nordre er borthugget (jf. fig. 12, 19 og 100). Den søndre dør har bevaret sine oprindelige, svagt smigede vanger (bredde ca. 1,3 m i facaden og 1,4 m i bagmuren), og det rundbuede stik kan også være oprindeligt, selvom døren synes usædvanlig høj (ca. 2,9 m); den rektantede døråbning er antagelig etableret o. 1863 (s. 4238).

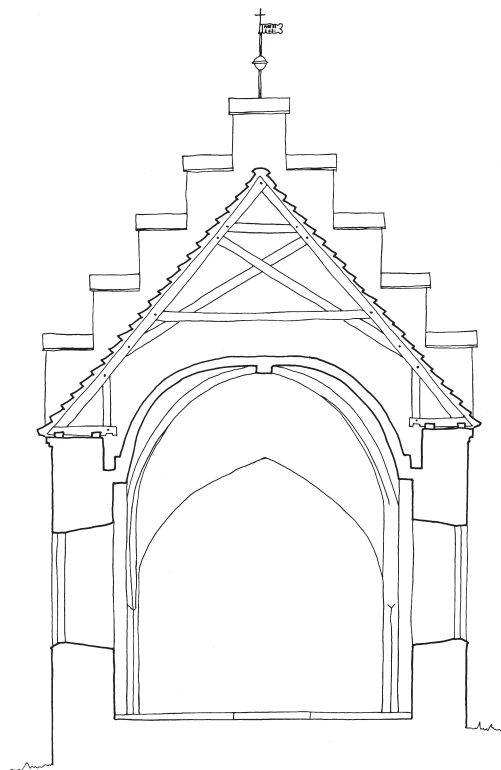

Fig. 10. Tværnsnit. 1:150. Målt af Lars Mindedal Rasmussen og Sven Wilhelmsen 1957, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2024. – Cross-section.

Den rundbuede $\dagger$ norddør (ca. $2,5 \times 1,4$ m), som formentlig blev fjernet ved indsættelsen af større vinduer 1830 (s. 4215), kan endnu svagt erkendes i bagmuren.

$\dagger$ Vinduer. Skibet havde i hver langmur tre højt-siddende, romanske vinduer, henholdsvis to øst for dørstederne og et vest for dem (jf. fig. 13 og 100). Vinduerne var rundbuede og formentlig dobbeltsmige (ca. 150×80 cm).⁴⁸ I hvert fald de østlige vinduespar må være tilmuret senest ved opsætningen af hvælvene (s. 4205).

Indre. Et fladt $\dagger$ træløft dækkede skibet, inden det blev overhælvvet i senmiddelalderen (s. 4205).

Taggavl. Skibets vestre taggavl synes at være indkapslet i tårnets østmur (s. 4202), idet denne er opført på en trapezformet del af bagmuren. Gavltekantens spids blev formentlig fjernet ved tårnets opførelse. Den formodede trekants bagmur er dog ommuret i røde renæssanceteglsten og gule normalsten. $\dagger$ Østgavlen blev nok nedtaget ved opførelsen af langhuskoret (s. 4201).

Arkitektur. Kirken er en af få senromanske teglstenkirker på Sydvestfyn, som ud over Øster Hæsing kun tæller Diernæs (s. 2940). Typen findes primært på den nordlige del af Fyn og omfatter bl.a. Aunslev, Skellerup og Hellerup (Vindinge Hrd.), Indslev (Odense Amt), Næsbyhoved Broby, Rønninge og Stubberup (DK Odense 2696, 3697 og 4729). De to sidstnævnte og Indslev har som Øster Hæsing portalframspring og lisener samt friseudsmykning af forskellig art.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kirken gennemgik flere forandringer i senmiddelalderen, og deres indbyrdes kronologi kan delvist ud-

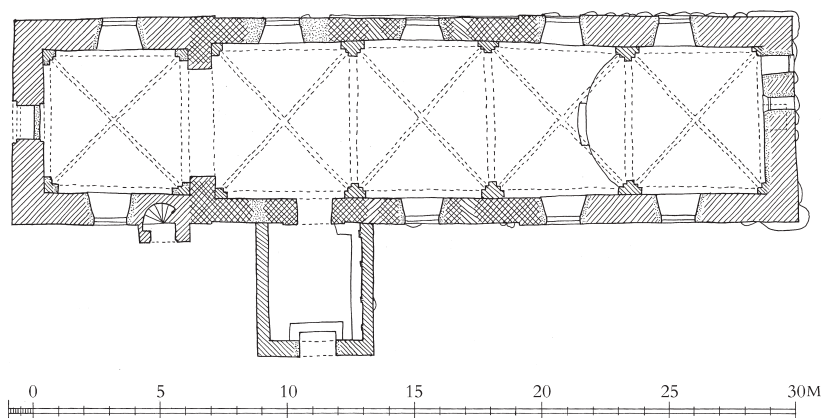

Fig. 11. Grundplan. 1:300. Målt af Lars Mindedal Rasmussen og Sven Wilhelmsen 1957, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2024. Signaturforklaring s. 9. – Ground plan. Key on p. 17.

redes. I øst blev der opført et langhuskor, hvorved det romanske $\uparrow$ kor blev nedrevet, og et tårn rejstes mod vest; om det nye kor eller tårnet kom først, er uvist. Langhuset fik dernæst hvælv, og dets mure forhøjedes. Et våbenhus blev opført ud for syddøren, og nye, store $\uparrow$ vinduer blev indsat på sydsiden af langhuset.

Det rektangulære *langhuskor* er ca. 11 m langt og 8,3 m bredt. Det er ca. 10 cm bredere end det romanske skib på grund af sidstnævntes lisener (jf. fig. 11, s. 4199).⁴⁹ Selve koret udgør det østligste hvælvfag (ca. 6,5 m, s. 4221 f.). Bygningen blev opført på et synligt fundament af kampesten, og murene er af rå og kløvet kamp med østhjørner i munkesten. I østgavlen fandtes et lille, højsiddende og spidsbuet $\uparrow$ vindue (jf. fig. 14, ca. 100×70 cm); det er tilmuret med små teglsten, muligvis

Fig. 12. Den romanske syddørs indre samt pengeblok, antagelig fra anden halvdel af 1800-tallet (s. 4199 og 4238). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior of the Romanesque south door and the poor box, presumably from the second half of the 1800s.*

Fig. 13. Skibets romanske sydfacade med tilmuret $\uparrow$ vindue, lisen og savskifte (s. 4199). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The nave's Romanesque south facade with bricked-up $\uparrow$ window, lesene, and sawtooth course.*

ved opsætningen af alterpartiet 1816 (s. 4222). I bagmuren, hvor det efter middelalderen er ommuret med teglsten i et mindre format (25×11–12×6 cm), er vangerne smigede med kurvehanksbuet stik (fig. 104). Åbningen måler her ca. 110×105 cm. Østudvidelsen var oprindeligt dækket af et fladt $\uparrow$ træloft, hvis bjælker var indlejret i murkronen (fig. 102). Gavltrekanten er af kampesten i facaden, og den nuværende kamtakke afslutning er fra 1863 (s. 4211). På gavlens bagside ses endnu den fortykkede del, der bar et $\uparrow$ messekløkkespjir (fig. 103), og som nok blev opført samtidig med østudvidelsen. Den fortykkede gavl er opført som en kassemur med munkesten i uregelmæssigt mункeskifte i bagmuren omkring en kerne af mørtel og kampesten. Spiret omtales 1589 af Jacob Madssen som: »1 lidet Spis paa Østenden muret paa en Pille, tagt med Bly; 1 lidet Clok vdj.« (jf. fig. 99).³ Det var altså et lille tårn muret af munkesten, 'pilleformet', dvs. formentlig polygonalt som spirene

på kirkerne i Horne, Nyborg Vor Frue (s. 906) og Mesinge (*DK Odense* 4595). Der er ingen spor af en adgang til messeklottespirets indre, som det f.eks. ses i Mesinge. Det var afsluttet af et spir tækket med bly og måske kronet af et kors (jf. fig. 99). Spiret må være blevet nedtaget inden 1855, hvor korgavlen havde $\ddagger$ kamtakker.⁵⁰

Tårn. Ved skibets vestende blev der opført et tårn, som er blevet ombygget gentagne gange, bl.a. o. 1560, 1701 og 1868 (s. 4206, 4209 og 4212). Dets grundplan er omtrent kvadratisk, og det er nu i fire stokværk. De senmiddelalderlige mure er af kampesten og munkesten i munkeskifte (jf. fig. 15). Øst- og nordfacaden synes bevaret, mens

Fig. 14. Koret set fra øst (s. 4201). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The chancel seen from the east.*

de øvrige er mere eller mindre omsat ved istandsættelserne. Bagmurene synes ommuret oven for andet stokværk (jf. fig. 16). Murene springer som langhuskoret en smule frem fra skibets mure på grund af dettes lisener (s. 4199). Østmuren blev bygget oven på skibets gavltrekant, som formodentlig blev nedskåret (s. 4200). Mod vest er der

en oprindelig indgang i form af en nu tilmuret, fladbuet dør i et dobbelt, spidsbuet spejl (jf. fig. 15).⁵¹ Døråbningen er blændet med normalsten i løberskifte efter 1835 og inden 1890, hvor det nævnes, at 'dørblændingen' skulle holdes ryddelig.⁴⁴ En tilsvarende vestdør findes i Øksendrupstårn (Vindinge Hrd.). Tårnrummet oplyses af vin-

Fig. 15. Tårnet set fra vest (s. 4202). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The tower seen from the west.*

Fig. 16. Tårnets hvælv og murværk i andet stokværk set mod nordvest (s. 4204). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Tower vault and masonry in the lower intermediate floor looking north west.*

duer i nord og syd formentlig fra 1863 (s. 4215), som kan have erstattet oprindelige $\ddagger$ vinduer. Et krydshvælv dækker rummet (jf. fig. 56), og hvorvidt der var et fladt $\ddagger$ træloft, inden dette blev opsat, er uvist. De falsede piller er næsten skjult af de murede, nyere forstærkninger til pulpituret (opsat 1656, s. 4238). Skjoldbuerne er helstensdybe (de syd- og vestlige har nyere, murede understøtninger), ribberne er halvtensbrede, og de flade, let fremspringende kappers opbygning er ikke synlig, da hvælvet 2013 er pudset på oversiden.⁵² Det har kraftige overribber (jf. fig. 16). Adgangen til de øvre stokværk er gennem et samtidigt trappehus på tårnets sydside (jf. fig. 9). Det springer kun ca. 80 cm frem fra facaden, da trappen er indlejret i murlivet (jf. fig. 11). En fladbuet, falset dør med prydskefter over leder ind til en muret trappe med retkantet spindel; døren er nu kun ca. 1,6 m høj på grund af terrænhævningen på kirkens sydside

(jf. s. 4197). Derfor er trappens nederste trin indlejret i det nuværende gulv. Trappen er overdækket af et fladspændt tøndehvælv af fladelagte løbere. En ommuret, nu retkantet glug i sydturen giver lys i trappeskakten. Overdøren er fladbuet. I andet stokværks bagmure er bevaret to rækker af *stilladshuller* (jf. fig. 16). I tredje stokværk, som må være det oprindelige klokkestokværk, er der mod hvert verdenshjørne to fladbuede *glamhuller* med binderstik og prydskefter. Kun de nord- og østlige synes oprindelige, mens de vestlige og det vestligste i syd blev ommuret 1868 (s. 4212). De nord- og sydlige er blændede, og de østre er delvist dækket af skibets tag på grund af en murforhøjelse (s. 4205). Hvordan det middelalderlige tårn har været afsluttet, er noget usikkert. Jacob Madsen beskriver 1589 tårnet med fire gavle, men de var muligvis fra en ombygning i midten af 1500-tallet (s. 4206). Om de havde fire middelalderlige forgængere,

Fig. 17. Hvælvet i langhusets andet fag set mod øst (s. 4205). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The vault in the nave's second bay looking east.*

som f.eks. Tørninglen-spirene i Sønderjylland (DK Sjyll 2724 f.), vides ikke.

Hvælv. I langhuset blev der opsat fire *krydshvælv* (fig. 17). Hvælvet i det østligste fag er lidt anderledes opbygget end de tre øvrige, hvilket kan være et resultat af opførelsesrækkefølgen, som højst sandsynligt var fra øst mod vest.⁵³ Hvælvene står på dobbeltfalsede piller, men det vestligste par er kun enkeltfalsede. Det østligste par er formentlig indlejret i en senere skalmuring af østvæggen (s. 4214). På østsiden af nordpillen mellem første og andet fag er leddene tættest på væggen afhugget, måske for at gøre plads til døbefonten (s. 4228). Det yderste led på pillen mellem andet og tredje fag er af uvisse årsager ligeledes borthugget (jf. fig. 33). Skjold- og gjordbuerne er helstensbrede og ribberne halvstensbrede, og i det østligste fag er den nederste ribbesten affaset. Kapperne krager i de tre vestlige fag er smule ud over skjold-

og gjordbuerne, og det østligste fags kapper er flade og muret, så der dannes et aksmønster på iselinjen, mens de tre øvrige er lidt mere puklede og opmuret i regelmæssige skifter (jf. fig. 27).

En *murforhøjelse* af langhuset kan være samtidig med hvælvslagningen eller muligvis fra begyndelsen af renæssancen. Den er ca. 1 m høj og ca. 0,8 m tyk og er muret af røde munkesten, som i bagmuren ligger i en uregelmæssig skiftegang primært bestående af løberskifter med enkelte binderskifter (fig. 102). I murkronerne er der udsparet plads til to kraftige $\uparrow$ bindbjælker (ca. 30 cm brede) mellem de tre østligste hvælv. Kirkens østlige gavltrekan må også være blevet forhøjet, og langhusets tag kom til at dække delvist for tårnets østlige glamhuller.

Våbenhus. Ud for syddøren blev der formentlig sidst i middelalderen eller i begyndelsen af renæssancen opført et våbenhus med rektangulær

grundplan og i munkesten i munkeskifte. Murene var oprindeligt ca. 2,8 m høje, men er nu ca. 0,5 m lavere på grund af terrænhævningen på kirkens sydside (s. 4197). Husets syddør er blevet kraftigt udvidet 1830 (s. 4211). I det indre, som nu ligger to trin under terræn, er der en muret *vægbænk* langs øst- og nordvæggen (jf. fig. 19 og 105).⁵⁴ I østvæggen er der efter 1896 indmuret tre gravsten (s. 4249).³⁰ Gavltrekanten, som kun er én sten tyk og opført af munkesten i krydsskifte, er dekoreret med fladbuede blændinger i to etager (fig. 18). En lignende udsmykning med lave blændinger findes på våbenhuset i Vantinge (s. 3754). Gavlen afsluttes af fem kamtakker med rødkalkede bryn med

tandsnit (s. 4218); kamtakernes betonafdækning er fra 1879.⁵⁵ 1855 omtales gavlen som 'elegant ligesom tårnets'.⁵⁰ Både loft, gesimser og tagværk er blevet fornyet i nyere tid (s. 4213 og 4215).

†*Vinduer*. På sydsiden af kirken er der over de nuværende vinduer fra 1863 (s. 4215) bevaret tre fladbuede stik og vanger af munkesten til store, senmiddelalderlige vinduer, som kan være samtidige med opførelsen af langhuskoret.

Eftermiddelalderlige tilføjelser og ombygninger. Tårnforhøjelse. I renæssancen, antagelig o. 1560, blev tårnet forhøjet med et ekstra stokværk. Kirken var meget forfalden, og 1560 eftergav kongen kirkevægerne skat, så pengene kunne bruges til

Fig. 18. Väbenhuset set fra syd (s. 4205). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The porch seen from the south.*

reparationer af bygningen (jf. s. 4193).⁵ Ombygningen af tårnet kan være udført i denne forbindelse, muligvis forestået af Erik Rosenkrantz og Helvig Hardenberg, som i 1560'erne forærede flere store inventarstykker til kirken (s. 4220).

Murene er af røde renæssanceteglsten lagt i krydsskifte. Over vestdøren dekoreres facaden af et kort, tredobbelt savskifte i mindre teglsten, som kan være fra denne ombygning, og over glamhullerne blev facaderne prydet med en rundbuefrise båret af små konsoller med hængestave (jf. fig. 9 og 15). Oven for hver rundbue er en T-formet blanding, som sammen med frisen danner to vandrette bånd rundt om tårnet.⁵⁶ Herover har formentlig været et stokværk på ca. 6 alen i højden (ca. 3,75 m), som blev nedtaget en gang mellem 1755 og 1855 (jf. ndf.).⁵⁷ Fire kamtakkede tågaltrekanter afsluttede stokværket, og tårnet omtales 1589 som 'stort og smukt'.⁵⁸ 1755 betegnes det som »meget anseelig med fiire Gaule«.⁵⁹

Under koret findes en *gravkrypt* (fig. 75-76), antagelig indrettet o. 1575 af Erik Rosenkrantz og Helvig Hardenberg og benyttet af ejerne af Arreskov (s. 4250). Den er rektangulær, ca. 4,55×3,5 m, med nedgang østligst i skibets midtergang (fig. 23). Nedgangen dækkes af en todelt trælem malet som flisegulvet (jf. s. 4214), og en muret munkestenstrappe leder ned i den tøndehvælvede krypt (højde ca. 180 cm).⁶⁰ I sydsiden er der et smiget lufthul, som er rundbuet i facaden og fladbuet i bagmuren. Væggene og hvælvet er hvidkalkede, og gulvet er belagt med røde munkesten. I nordvest fandtes en teglsat drænbrønd, som blev lukket 1992.⁶¹ 1824-25 ønskedes nedgangen tilmuret eller forsynet med en ny lem.⁴⁴ 1904 var lemmen 'tilspigret', 1910 blev et flisegulv lagt over nedgangen (jf. fig. 20b, s. 4215). Den blev genåbnet 1964-65.²⁹

Nedskæring af tårnet. Mellem 1755 og 1855 blev tårnets højde reduceret med ca. 6 alen, og to gav-

Fig. 19. Våbenhusets indre set mod nord (s. 4205). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Porch interior looking north.*

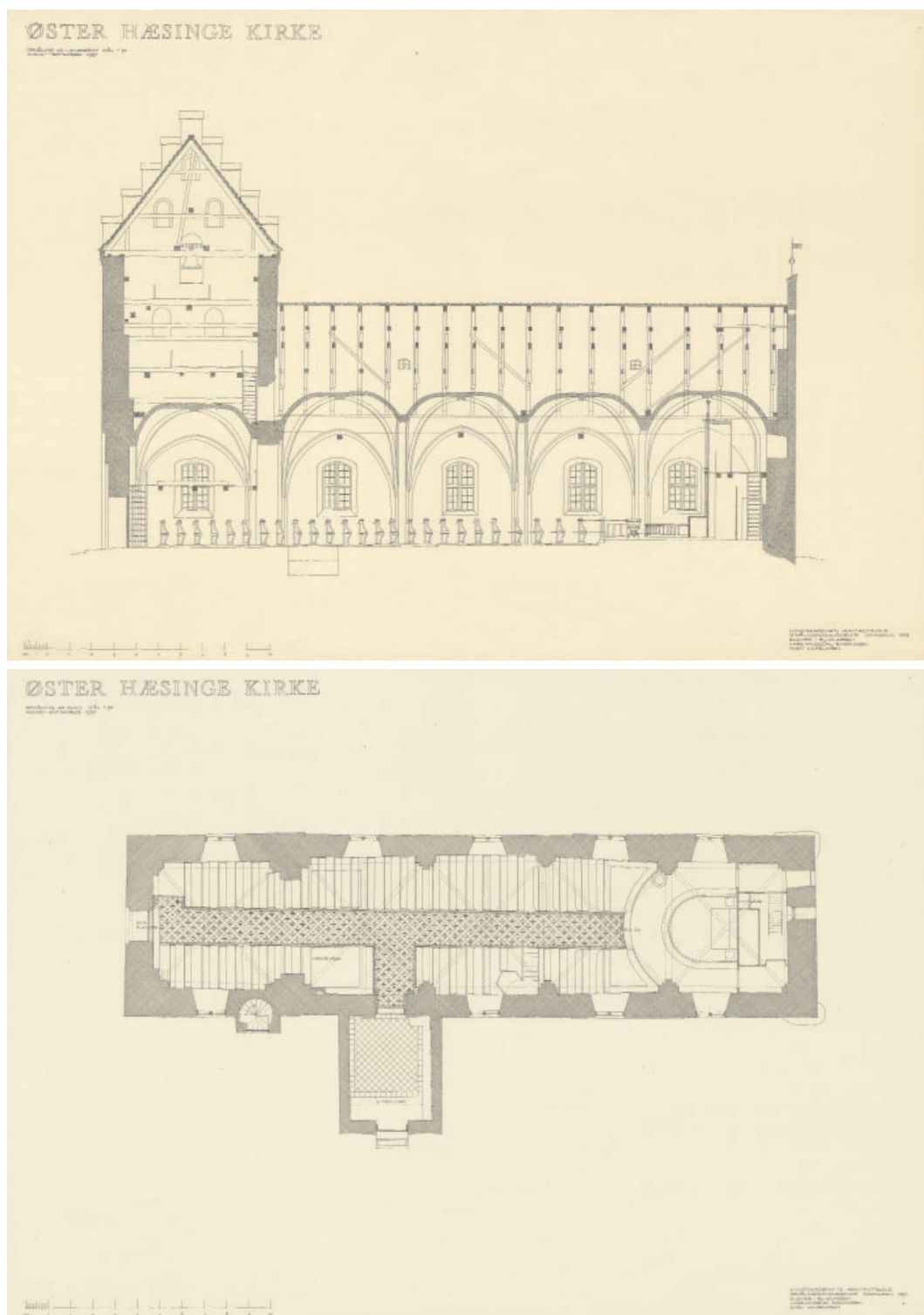

Fig. 20a-b. Opmåling inden istandsættelsen 1964-65 (s. 4213). 1:300. a. Længdesnit set mod nord. b. Plan. Målt og tegnet af Lars Mindedal Rasmussen og Sven Wilhelmsen 1957. I KB. Kunstbiblioteket. — Scale drawing before the refurbishing in 1964-65. a. Longitudinal section looking north. b. Plan.

Fig. 20c-d. Opmåling inden istandsættelsen 1964-65 (s. 4213). 1:300. c. Tværsnit gennem koret set mod øst. d. Tværsnit gennem våbenhuset set mod nord. Målt og tegnet af Lars Mindedal Rasmussen og Sven Wilhelmsen 1957. I KB. Kunstbiblioteket. – *Scale drawing before the refurbishing in 1964-65. c. Cross-section through the chancel looking east. d. Cross-section through the porch looking north.*

le erstattede de fire $\dagger$ renæssancegavle (s. 4206).⁶² Formentlig blev en del af forhøjelsens nordmur stående og agerer nu gavltrekan, om end den blev ombygget igen 1868 (s. 4212).

Afstivning af kirkens mure. I langhusets tre vestligste fag er der 1994 indsat jernstænger lige under skjoldbuerne til afstivning af murene (jf. fig. 33).⁶³ De har krydsformede ankerforskud. Stængerne erstattede tre $\dagger$ ankerbjælker med lodrette ankerforskud, som måske en gang i 1800-tallet var blevet opsat sammesteds (jf. fig. 32).⁶⁴

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Efter middelalderen fik langhuset ny gesims, som endnu ses på skibets sydmur vest for våbenhuset. Den er muret i tynde teglsten og består af to retkantede led omkring en kvartstav.⁶⁵

1641 blev hvælvene og kirkens og tårnets tag repareret for penge lånt af kirkeværgen, dvs. Mogens Høg på Arreskov (jf. s. 4193).⁷ 1663 understrøg Niels Murermeister fra Faaborg kirken, ud-

skiftede nogle lægter med nye på både kirken og våbenhuset, og han kalkede ligeledes 'kirken over alteret' og våbenhuset. Der blev indkøbt 200 tagsten og 12 lægter.³³ Året efter reparerede Rasmus Tømmermand fra Bjerne tårnets tømmerværk, da det var i meget dårlig stand. Samtidig reparerede Jesper Murermeister fra Faaborg tårnets mure og omlagde dets tag og understrøg det. Dertil blev indkøbt 11 lispund 10 pund bly til renderne og 12 planker, 200 tagsten, 500 mursten og 11 pund jern til ankre.³³ 1670 reparerede murermeisteren kirkens gulv, og to nye vinduer blev indsat og et gammelt repareret.³³ 1673 reparerede murermeisteren igen kirken.⁶⁶

Istandsættelse 1701. En istandsættelse af bygningen fandt sted 1701 ved kirkeejer Erik Skeel, og jernbogstaver og -tal på tårnets nordside viser hans initialer »E S« og året »1701« (jf. fig. 1). I kirkens regnskabsbog, hvorfra omfanget af arbejderne kendes, er tårnet beskrevet som 'ganske

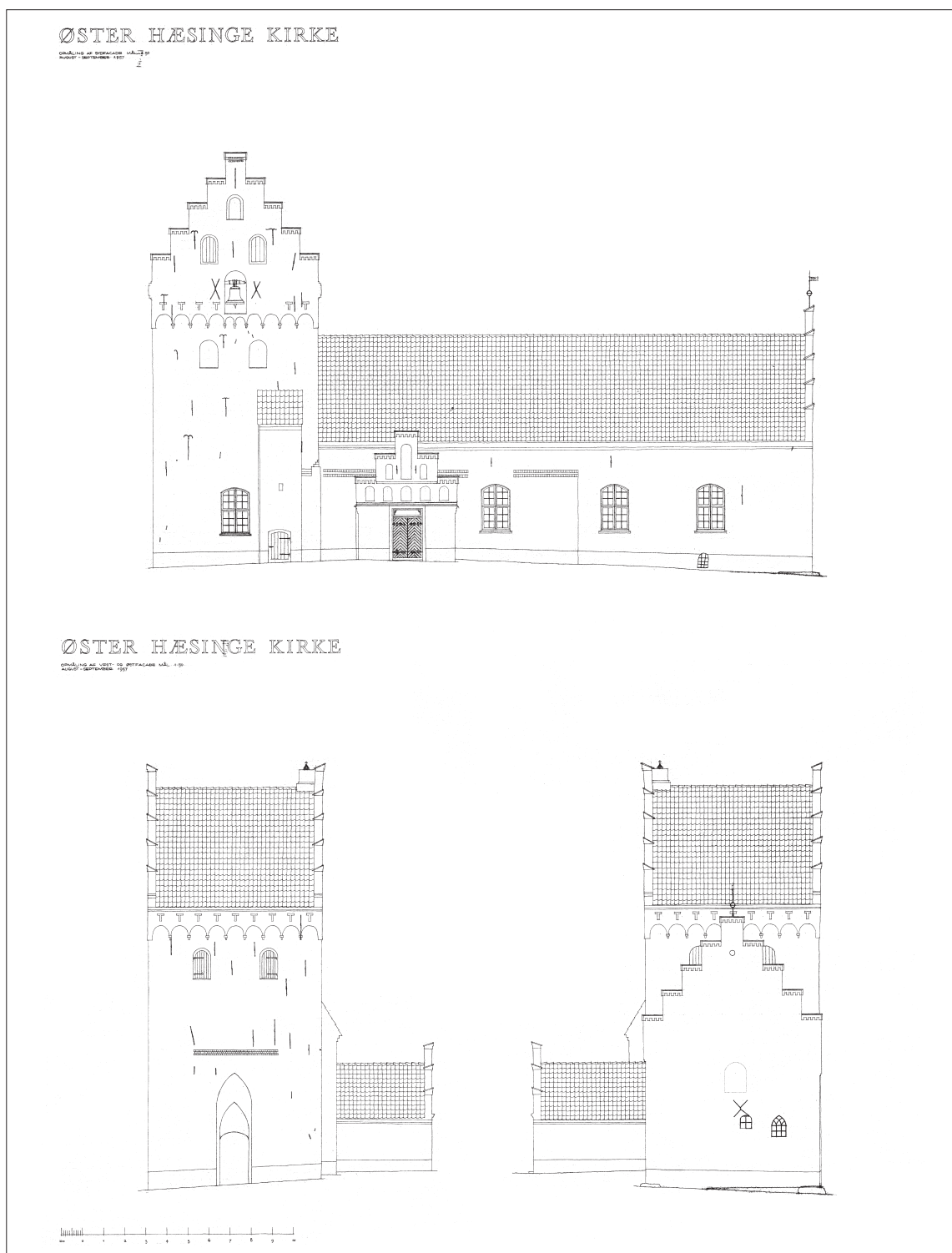

Fig. 20e-g. Opmåling inden istandsættelsen 1964-65 (s. 4213). 1:300. Facadeopstalter. e. Sydfacade. f. Vestfacade. g. Østfacade. Målt og tegnet af Lars Mindedal Rasmussen og Sven Wilhelmsen 1957. I NM. — Scale drawing before the refurbishing in 1964-65. Elevations of facades. e. South facade. f. West facade. g. East facade.

Fig. 20h. Opmåling inden istandsættelsen 1964–65 (s. 4213). 1:300. Facadeopstalt. Nordfacade. Målt og tegnet af Lars Mindedal Rasmussen og Sven Wilhelmsen 1957. I NM. – Scale drawing before the refurbishing in 1964–65. Elevation of facade. North facade.

brøstfældigt'.⁷ Tidligere har den opfattelse hersket, at tårnet blev nedskåret og mistede sine fire *†*gavle på dette tidspunkt, men siden de nævnes 1755 (s. 4207), kan det ikke være korrekt.⁶⁷ Både en tømrer, en murer og en snedker deltog i arbejderne. I tårnet blev der opsat to ege- og tre fyrrebjælker med jernankre i hver ende og ankerforskud på facaderne. Et spær af fyr og 'to mindre' blev skiftet. Herudover blev der købt 400 store mursten, 350 tagsten, 20 kraftige lægter og otte fyrretræslægter til 'renderne'. Ud over tårnet blev kirkens gulv udbedret med 200 mursten, da det var hullet, vinduerne blev repareret, og et halvt vindue blev fornyet, en del af våbenhusloftet blev omlagt, og der blev indkøbt kalk og 'brunrødt' til kalkning af kirken (jf. s. 4218).⁷

1709–10 blev kirken repareret, våbenhusets rygning blev understrøget, og en vindskede blev oplagt. Kirkens tag blev repareret, og nogle tagsten, som var blæst ned, blev lagt op. Hertil blev købt

50 tagsten.⁷ 1720 var kirken i god stand, da den 'for kort tid siden' var blevet repareret.⁶⁸ Også 1755 var kirken i god stand.⁵⁹

1801 var kirken 'forsvarligt og vel vedligeholdt',⁶⁹ men et par år efter, 1805, var tårnets syd- og vestside brøstfældig og trængte til forbedring, mens to vinduesruder var itu.⁷⁰ 1829 og 1836 trængte murene og taget til reparation.⁴⁴

Ved flere *reparationer* 1830 omtalt i en indskrift på bagsiden af orgelhuset (nr. 1, s. 4241) ved snedker Jørgen Andersen og muremester Peder Jensen blev fire nye vinduer indsat i kirken (s. 4215) og våbenhusets yderdør fornyet. Derved fik den formentlig den nuværende, retkantede form med fremspringende karm og vandrette cementbånd ovenfor (jf. fig. 18). 1853 var kirken igen under reparation.²⁹

Restaurering 1863. Gennem 1860'erne blev kirken omfattende restaureret ved kirkeejer E. E. Schaffalitzky de Muckadell. Arbejderne blev ind-

Fig. 21. Kirken set fra nordvest. Til venstre hospitalet og tårnsprøjtehuset (s. 4198). Foto Søren Lolk 1926. I Øster Hæsing Lokalhitoriske Arkiv. – *The church seen from the north west. To the left are the hospital and the fire engine house.*

ledt 1863 med flere ombygninger af både bygning og inventar (s. 4220).³⁰ Årstallet og kirkeejers initialer på en vindfløj på kirkens østgavl (s. 4218) samt en indskrift bag på orgelhuset (nr. 2, s. 4241) vidner om istandsættelsen. Bygningsarbejderne blev foretaget af murermester J. Petersen fra Øster Hæsing.

Ombygningen blev foretaget i gule normalsten lagt i krydsskifte. Kirken fik formentlig nye vinduer (s. 4215), og gesimserne blev ommuret til de nuværende falsede. Østgavlens kamtakker blev ligeledes ommuret, og under den øverste findes et cirkulært lufthul. De ni kamtakker har tandsnit og bryn (jf. s. 4218), men afdækningen af beton er fra 1879.⁵⁵

1864 blev en fladbuet åbning i muren mellem tårnets mellemstokværk og langhusets loft formentlig etableret, for at tagværket kunne efterses. Den blev muligvis forhøjet 1889.³⁰

Tårnets restaurering 1868. Allerede 1855 omtales tårnet som 'yderst skrøbeligt',⁵⁰ og 1867 gentages dette om dets sydvesthjørne.³⁰ Året efter blev det nok omfattende sat i stand, jf. årstal på tagværket (s. 4215). Halvdelen af sydsiden, størstedelen af vestsiden og gavltrekanterne blev ommuret i røde normalsten lagt i krydsskifte. Det omtales 1881, at kirkeejeren lod 'det svage murværk udhugge til grunden'.⁷¹ I vest blev indsat to rundbuede, falsede glamhuller formentlig som erstatning for ældre åbninger (jf. s. 4202). Frisen og blændingsrækken under gesimsen blev genopmuret, og i nord og syd blev et stort, rundbuet glamhul indsat nederst i trekkanterne, hvorved en del af frisen og blændingerne blev ødelagt. Hver taggavl har tre rundbuede, falsede glamhuller, hvoraf det øverste dog er tilmuret. De ni kamtakker har tandsnit og bryn på nær den øverste, som har et dobbelt savskifte; deres betonafdækning er fra 1879.⁵⁵

1871 lå der en sanddyng i kirkens vestende, som ønskedes fjernet, da den var vansirende og optog pladsen for en stol. Der lå stadig en rest året efter.³⁰ 1875 var kirken under udvendig hovedreparation.⁵⁵ 1891 nævnes endnu en hovedreparation, som formentlig omfattede tårnet, idet årstallet er malet på en bindbjælke.²⁹ Det samme er årstallet »1896«, hvor der igen må være repareret på tårnet.

1904 nævnes, at murene var solide, men nordsiden hældede udad, og en gjordbue nær koret var skrøbelig. Kirken var fugtig og grøn af skimmel mange steder, hvorfor man ville sætte skiferplader op langs væggene, hvilket nævnes igen 1907.²⁹ 1934 skulle loftet over våbenhuset repareres og pudses.³⁰ 1944 blev tårnets søndre gavlkam om-muret, og tårnet blev repareret igen 1947.³⁰ 1956

trængte kamtakkerne, nok østgavlens, til reparation, og det samme gjaldt tårnets.³⁰

Kirken og inventaret (s. 4220) gennemgik en større istandsættelse 1964-65 ved arkitekterne Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen. Der blev lagt nye gulve (s. 4214), og murene blev kalket, der blev opsat nyt fyr og varmeapparater (s. 4218), og omkring kirken blev et nyt fortov lagt (s. 4218).⁷² Årene efter nævnes flere gange, at det var svært at skaffe håndværkere til de sidste byggearbejder, bl.a. skulle murværk, sokkel og karne repareres, nye vinduer ønskedes indsat, og rygningen på lang- og våbenhuset skulle tætnes og repareres. 1971 var reparationerne udført, men hvorvidt der blev indsat nye vinduer, er usikkert (s. 4215).³⁰

1994 blev kirken istandsat ved arkitekt Harry V. Nørregaard fra Lars Mindedals Tegnastue. Vin-

Fig. 22. Kirken og kirkegården, o. 1920, set fra sydøst. Foto i Øster Hæsinge Lokalhitoriske Arkiv. – *The church and churchyard, c. 1920, seen from the south east.*

Fig. 23. Lem i skibets midtergang til krypt under koret (s. 4215). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Hatch in the nave's central aisle leading to the crypt beneath the chancel.

duerne blev renoveret, og jernstænger opsat til at afstive langmurene (s. 4209). I våbenhuset blev gulvet nylagt, og et nyt bræddeloft med synlige bjælker blev oplagt i stedet for et ældre pudset $\uparrow$ loft.⁷³ Omkring kirken blev der lagt dræn, og fortovet blev dermed omlagt.⁷⁴ 2013 blev hvælvoersiderne istandsat.⁵²

Fugtproblemer. Det nævnes gentagne gange fra 1980 og frem, at der er fugtproblemer forskellige steder i bygningen. F.eks. i våbenhuset forsøgt grønne alger kalket over 2004, mens de 2007 skulle fjernes mekanisk.³⁰

Stabilisering af kirkens østgavl. 2019 blev korets facader, som revnede mellem kampestens- og teglstensmurværket, istandsat ved C & W Arkitekter. Beskadigede teglsten blev udskiftet, revner blev udfyldt, og en inddækning af zink og bly mellem gavlen og tagfladen blev lavet på sydsiden; den fandtes allerede på nordsiden. Østgav-

len og tagværket blev fastgjort med stålwirer til murene, da de ældre jernankre var udtjente; de ældre lodrette eller y-formede ankerforskur blev genanvendt.⁷⁵ Tidligere var gavlens hjørner blevet understøbt med beton, og en skalmuring i kampesten og tegl (ca. 25×12–13×6 cm) af bagmuren mellem hvælpillerne og op til skjoldbuen kan også være et ældre forsøg på at stabilisere muren.³⁰

Gulve. Bag alterpartiet er der under orglets spilbord i syd og i præstens værelse i nord gråmalede trægulve muligvis fra istandsættelsen 1964–65. Bag selve alteret er gule, kvadratiske fliser fra 1995.⁷⁶ Mellem alter og knæfald er et trægulv formentlig fra 1816 (s. 4220) malet i et gråt og hvidt skakternsmønster. I resten af koret ligger et muligvis samtidigt trægulv, hvis lignende bemaling blev udført 1964–65 (jf. fig. 35).⁷⁷ I midtergangen ligger et skakternsmønstret teglgulv, lagt 1964–65, af genanvendte gule og grå, kvadratiske fliser fra »H.

H. Efterfølger Grønland« (jf. ndf.), dvs. Grønland Teglværk i Egersund, Sønderjylland (fig. 24).⁷⁸ Trællemmen over nedgangen til krypten (s. 4207) er malet, så den falder i et med stengulvet (jf. fig. 23). Under stolene er bræddegulve formentlig fra 1910 (jf. ndf.); de blev afrenset for fernis 1964–65.⁷⁹ I våbenhuset er der gule, kvadratiske fliser fra 1994, og på grund af det hævede terræn på sydsiden af kirken er der ved indgangen to samtidige, teglmurede trin (fig. 105, s. 4197).⁸⁰

† *Gulve*. Et gammelt gulv af munkesten blev påtruffet i midtergangen 1964–65.⁸¹ Ved opsætning af nye stolestader 1830 blev teglstensgulvene derunder omlagt. De nuværende, genanvendte fliser fra Grønland Teglværk kan være lagt i midtergangen 1830 eller 1863 (s. 4211).⁸² 1862 skulle gulvet under de nordlige stolestader omlægges (jf. fig. 32).³⁰ 1910 blev der i midtergangen lagt kvadratiske, mørke og lyse fliser i et diagonalt, skakternslignende mønster (jf. fig. 20b og 106) oven på det ældre flisegulv, og der blev lagt brædder under stolene.⁸³ Frem til 1964–65 havde våbenhuset betongulv, og ved istandsættelsen blev der lagt murstensgulv.⁸⁰ Der var trappetrin af træ ved våbenhusets yderdør frem til 1994.⁸⁴

Fig. 24. Gulvflise fra Grønland Teglværk i skibets midtergang (s. 4214). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Floor tile from Grønland Teglværk in the nave's central aisle.

Vinduer. Kirken har to små vinduer i østgavlen og ni store vinduer i langhus og tårn. Det nordlige af østgavlens vinduer blev formentlig indsat 1871, da præstens rum bag alteret var meget mørkt.⁸⁵ Vinduet har en spidsbuet støbejernsramme (jf. fig. 14). Det søndre vindue, hvis alder er uvis, har en rundbuet vinduesåbning, hvori er en kvadratisk, nyere træramme. De ni store vinduer, som er placeret henholdsvis fire i sydsiden og fem i nordsiden med et ud for hvert hvælvfag (jf. fig. 1), blev antagelig indsat 1863, og rammerne blev helt eller delvist fornyet 1964–65 og fik forsatsruder (s. 4213).⁸⁶ Trærammerne er fladbuede med korsposter og sprosser.

† *Vinduer*. 1670 blev to nye vinduer indsat, og et gammelt blev repareret.³³ 1710–11 blev der indsat to store, nye vinduesrammer på kirkens sydside i stedet for to gamle og itugåede vinduer, og et mindre vindue blev indsat på nordsiden. Hertil blev købt glas, bly og jernstænger.⁷ 1713 blev der i tårnet indsat et nyt vindue, og tre andre små, nye vinduer blev købt til kirkens nordside.⁷ 1803 ønskedes et vestligt vindue i nordsiden gjort større.⁸⁷ I 1820'erne var der således tre slags vinduer i kirken, og de var 'gamle, små og mørke'.⁴⁴ Det var formentlig nordsidens vinduer, som endnu var små, idet de senmiddelalderlige vinduer fandtes i syd (s. 4206). 1827 ønskedes nogle vinduer, formentlig i nordsiden, erstattet af nye og større, som lignede 'de andre'. Det nævnes samtidig, at 'det nederste vindue', formentlig i den vestlige ende af kirken, var beklædt med brædder.⁴⁴ Det resulterede 1830 i indsættelsen af fire nye vinduesrammer antagelig i kirkens nordside (jf. s. 4241). 1861 var der to vinduer i koret og syv i skibet, formentlig et for hvert hvælvfag i begge langsider. Året efter nævnes, at der skulle indsættes 'trækruder' på begge sider af kirken, dvs. vinduer, som kunne åbnes ved et snoretræk.³⁰

Tagværker. Over langhuset er tagværket af eg med enkelte udskiftninger i fyr, og det er blevet omsat flere gange, idet en stor del af tømmere har ældre bladninger og flere forskellige tømmermærker (jf. ndf.). Det er højst sandsynligt kirkens ældre tagværk, som er blevet genanvendt ved ombygningen til et langhus (s. 4201). Konstruktionen, som står på to murremme på

Fig. 25. Spor efter ældre tagbeklædning på undersiden af langhusets hanebånd (s. 4217). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Traces of an older roof on the bottom of the nave's collar beam.*

hver murkrone, har 18 spærfag med spærsko og -stivere, og hvert fag har to hanebånd og et eller to krydsbånd.⁸⁸ Spærskoene er længere, end murforhøjelsen er bred, hvilket tyder på, at de er flyttet fra den lavere, bredere murkrone og op på forhøjelsen ved dennes opførelse. Mellem hvælvene er der en svær bindbjælke i stedet for spærsko. Over østgavlen er et ekstra fag af fyrretræ, og i nordsiden er der moderne hjælpespær mellem fagene og stormbånd.⁸⁹ Tømmeret har flere forskellige tømmermærker, som sidder i uorden, og på en del træ er der flere sæt mærker (fig. 26). De har form som øksehugne streger, romertal, korsformer og firkantstik.

Våbenhusets tagværk, som kan være fra en istandsættelse i 1800-tallet, har fem spærfag af fyr med et hanebånd for hvert fag. Fagene er nummereret fra nord mod syd med moderne streger.

Tårnets tagværk blev formentlig opsat 1868 og antagelig istandsat 1891 og 1896, idet årstallene er malet på et spær og to bindbjælker. Det er af fyr og enkelte genanvendte stykker egetømmer. Det består af syv spærfag, hvor hvert andet fag har spærsko og de mellemliggende bindbjælker. Alle fag har spærstivere og to hanebånd, og de er nummereret med romertal i vestsiden fra nord mod syd.

Fig. 26. Tømmernumre på langhusets tagværk i nordsiden set mod vest (s. 4216). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Carpenter's marks on the nave's roofing in the northern side looking west.*

Fig. 27. Langhusets hvalv og tagværk set mod vest (s. 4205 og 4215). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Vault and roofing of the nave looking west.*

†*Tagværk.* Størstedelen af de nederste hanebånd i langhusets nuværende tagværk har hver to ældre svalehalebladninger (jf. fig. 27), som svarer til, at tømmeret oprindeligt var spær i et ældre tagværk med hanebåndskonstruktion (det vil sige bestående af en bindbjælke og to spær holdt sammen af to skråstivere og et hanebånd).⁹⁰

Klokkestol. Mellem de store glamhuller i nord- og sydsiden af tårnet er indmuret to kraftige bjælker, som hviler på tagkonstruktionens bindbjælker og har krydsformede ankerforskud. De to klokker (s. 4243) hænger mellem bjælkerne lige inden for glamhullerne.

Tagbeklædning. Alle kirkens tage er belagt med røde vingetegl. Våbenhusets tag kan være fra 1964–65, skibets nordside og korets fra 1988, og tårnets er fra 1995.⁷⁶

†*Tagbeklædning.* På de nederste hanebånd i langhusets tagværk, som var spær i et ældre †tagværk

(jf. ovf.), er der udhugget kæmnings til lægter og bevaret et stort antal jernsøm (fig. 25), som muligvis er resterne af flere faser af kirkens ældre tagbeklædninger. Den mindste afstand mellem kæmningserne er ca. 50 cm (jf. fig. 27), og der synes også at have været fastgjort lægter til de spær, som mangler kæmnings. Der kan være tale om underlaget til en let tagbeklædning, muligvis stråtag.⁹¹ Sømmene, som findes både mellem og i kæmningserne (fig. 25), kan have fastholdt bræddelaget under et yngre blytag.⁹² 1589 havde kirken tegltage.³ 1641 og 1663–64 blev tagene repareret og omlagt (s. 4209). 1704–05 lagde murermesteren 50 nye tagsten op, da de gamle var blæst af.⁷ 1723 nævnes, at kirken aldrig havde haft blytag, 'så længe nogen kan mindes'.⁶⁸ 1869 skulle en del af sydsidens tag istandsættes, og 1894 ønskedes der indlagt glastagsten på samme side.³⁰ 1904 trængte beklædningen til at blive omlagt.²⁹ Trappehusets tag var indtil

Fig. 28. Vindfløj, 1863, på korets østgavl (s. 4218). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Weather vane, 1863, atop the chancel's east gable.*

men hvilken del, som fik farven, er uvist.⁷ Samme røde bryn findes på Sønder Broby (s. 4134).

Opvarmning. Kirken opvarmes ved et *halmfyr* stående hos en lokal landmand etableret o. 2010, mens varmeanlægget i kirken er fra 1964-65 og består af radiatorer i kor, tårnrum og våbenhus og rørovn under stolestaderne.⁹⁴

†*Opvarmning.* 1881 fik kirken en *kakkelovn* i skibets sydvesthjørne. Den var dog for lille til kirkerummets størrelse, og den blev året efter erstattet af en større.⁹⁵ 1898 blev ovnen malet hvid.⁹⁶ 1908 gav den for lidt varme og osede,²⁹ men 1913 kunne en nyopsat *kakkelovn* heller ikke varme kirken op og blev ombyttet.³⁰ 1914 ønskedes den også malet hvid.²⁹ Både 1915 og 1920 nævnes, at ovnen stadig ikke kunne varme kirken op,⁴⁴ og 1926 'ordnede' kirkeejeren den, inden kirken overgik til selveje året efter.³⁰ 1938 blev der opsat en *kalorifer* fra C. M. Hess i skibets sydvesthjørne (jf. fig. 20b).⁴⁶ 1964-65 blev den erstattet af et *oliefyr* og centralvarme (jf. ovf.). Fyret stod i fyrhuset, som nu er en del af graverbygningen (s. 4198). Skorstenen i tårnet blev fjernet samme år.⁹⁷ Oliefyret blev fornyet 1979.²⁴

Elektricitet/belysning. 1930 blev der indlagt elektrisk lys i kirken.⁴⁵

En *vindfløj* står på korgavlens øverste kamtak, og dens *fløjstang* er dekoreret med en kugle, mens selve fløjen er splitfaneformet med gennembrudte initialer »E E S D M« for kirkeejeren Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell og årstallet »1863« (fig. 28). Fløjen har en kugle som modvægt, og stangen afsluttes af et kors.

Fortov. Omkring kirken ligger et fortov af pikensten fra 1964-65, hvor det gamle blev ophugget.⁸⁰ Det blev omlagt 1994 (s. 4213).

†*Fortov.* 1864 blev et brolagt fortov på 1,5 alen lagt langs kirkens sydside.⁹⁸ 1891 blev belægningen fyldt med cement, for at der ikke skulle trænge fugt ind i kirken, og fortovet blev formentlig ført hele vejen rundt om bygningen.³⁰ 1936 skulle det udbedres og delvist omlægges.³⁰

1921-22 muligvis afdækket med beton (jf. fig. 22).³⁰ I 1920'erne og 1930'erne nævnes gentagne gange, at tagene skulle omlægges eller repareres.⁹³

Farveholdning. Kirken er hvidkalket ude og inde, og facadernes nederste ca. 60 cm har sorttjæret sokkelmarkering. Brynene på taggavlens kamtakker er kalket mørkerøde, og den røde farve kan føres tilbage til 1701, hvor der blev indkøbt kalk og 'brunrødt' til kalkning af kirken,

Fig. 29–30. Passerrosætter, o. 1500. Kalkmalerier nr. 1 (s. 4219). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Hexafoil Rosettes, c. 1500. Wall paintings, no. 1.*

KALKMALERIER

Ved den indvendige istandsættelse 1994 blev der fundet kalkmalerier i langhusets østlige hvælv og på nordvæggen, hvoraf sidstnævnte blev overkalket. De synlige malerier blev let restaureret af konservator Ole Alkærsig.⁹⁹

1) (Fig. 29–30, jf. fig. 35), sengotiske, o. 1500, på langhusets østligste hvælv. I *sydkappen* er der en passerroset med seks lancetformede blade hvorimellem stiliserede blomster bestående af fem prikker omkring en slette. Den omgivende cirkel har to bånd. I *nordkappen* er endnu en passerroset med en central cirkel hvori streg-slyng, som danner fire dråbe- eller bladformer. Deromkring en bort af cirkelornamenter med en gennemløbende, slynget linje. To grå bånd adskiller bånd-slyngene.¹⁰⁰ Rosetterne er tidligere blevet beskrevet som ‘oblater’ eller indvielsesmærker, men der er nok snarere tale om delelementer af murer-mesterbemalinger udført i forbindelse med hvælvets opførelse.¹⁰¹

Teknik og farver. Motiverne blev indridset med passer i det første kalklag på hvælvene og derefter opmalet i rød (jernoxid) og grå (trækul).¹⁰⁰

†Kalkmalerier. 1) (Fig. 31), o. 1300, på ‘*nordmurens andet fag i skibet*’, som nok henviser til langhusets tredje fag fra øst, dvs. nordmuren i det romanske skib.¹⁰⁰ Frisedekoration, som løb under loftet, bestående af en bred rød streg hvorover

sort rankeslyng, som muligvis dannede kors- og liljeformer. Farvefragmenter af andre malerier blev også observeret nederst på væggen højre side. *Teknik og farver.* Frisen var udført på en glittet puds i røde og grå farver.¹⁰⁰

2) Barok, på ‘*nordmurens andet fag i skibet*’ (jf. ovf.) og på *hvælvets skjoldbue og nordkappe*. Et draperi i sort og okker på kalklag yngre end †nr. 1.¹⁰⁰

Fig. 31. Frise, o. 1300. †Kalkmalerier nr. 1 (s. 4219). Foto Bevaringsafdelingen 1994. I NM. – *Frieze, c. 1300. †Wall paintings no. 1.*

Fig. 32. Indre set mod øst. Foto Kristian Hude 1905. I NM. – *Interior looking east.*

INVENTAR

De ældste inventargenstande er den romanske døbefont og et korbuekrucifiks, hvis Kristusfigur stammer fra o. 1250-75, mens korset er fornyet o. 1450-1500. Dåbsfadet er et Nürnbergarbejde fra 1500-tallet, og alterstagerne er fra anden halvdel af samme århundrede. Prædikestolen er ifølge en skåret indskrift skænket 1562 af Erik Rosenkrantz.

To fyldingspaneler med indskåren arkadeudsmykning, som indgår i stolestadernes sydrække, men hvis oprindelige sammenhæng er uvis, stammer antagelig fra tiden o. 1600. Pulpituret i tårnrummet er bekostet 1656 af Mogens Høg.

Den ældste af kirkens to klokker er støbt 1724 af Friderich Holtzmann, København, på bekostning af Erik Skeel. Altersættet er skænket 1769 af sidstnævntes søstersøn, Erik Skeel von Holsten og dennes anden hustru, Berthe Kirstine Juel Reedtz; det er udført af Clemens Pedersen, Odense. Fire salmenummertavler stammer fra o. 1775-1800.

Alterpartiet med alterbord, panelvægge og orgelfacade er opført 1816 på foranledning af Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadell. Det samtidige altermaleri med motiv af Kristus i Emmaus er malet af J. L. Lund i Rom. Altersranken kan være tilkommet samtidig eller senere i århundredet, og det samme kan gælde den ældste af de tre lysekroner. En alterkande af tin er

Fig. 33. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Interior looking east.

fra o. 1850. Pengeblokken er antagelig fra anden halvdel af 1800-tallet.

Stolestaderne er opstillet 1863 med nyudførte gavle, mens det øvrige materiale synes genanvendt fra de forrige stole, dog næppe ældre end begyndelsen af 1800-tallet. Bænkene på pulpituret er formentlig ligeledes fra 1863 ligesom en alterkande af porcelæn og dørflojen mellem våbenhuset og skibet. Den yngste klokke er støbt 1866 af M. P. Allerup, Odense, og bekostet af Erik Engelke Schaffälitzky de Muckadell. Orglet er bygget 1869 af J. A. Demant, Aarhus.

Fire brudestole fra o. 1875 er 1999 udlånt til kirken fra Arreskov. Sygesættet er udført 1882 af Lauritz Grønlund, Odense, som også er mester for vinskummeskeen. En bæk i våbenhuset er ligeledes fra slutningen af århundredet.

Præstestolen og en messehagel er fra o. 1900, og fra 1900-tallets begyndelse stammer en alterskål fra Bing & Grøndahl, syvstagen, en servante og de udvendige dørfloje. En indskrifttavle med et citat af præsten og salmedigteren Hans Agerbek er nok også fra denne tid. Kortæppet er fra o. 1950, en messehagel er anskaffet

1965 og to lysekroner 1977. Også knæleskamlen og lampetterne er af nyere dato.

Farvesætning. Siden restaureringen 1964–66, hvor de oprindelige og/eller ældst bevarede farver blev afdækket og rekonstrueret, er alterpartiet (1816) gråmalet med marmorering og forgyldte detaljer, mens prædikestolen (1562) og pulpituret (1656) står i fortrinsvis røde og brune farver.¹⁰² 2008 er stolestaderne malet brunviolette.⁸⁰ †*Farvesætninger.* 1830 blev inventaret opmalet i grå farver med forgyldte detaljer ved maler Peter Christensen, Faaborg (jf. indskrift på orgelhuset (nr. 1, s. 4241)). 1863 blev det egetræsådre af maler Chr. F. S. Magnus, Odense, for malermester Peter Christensen, Faaborg (jf. indskrift på orgelhuset og -facaden (nr. 2–3, s. 4241 og fig. 32), og 1913 fik det lys egetræsfarve (fig. 106).¹⁰³ O. 1965 blev stolestaderne malet blågrå, og o. 1995 blev de malet i grønne nuancer.¹⁰⁴

Indretning og istandsættelser. Af det middelalderlige inventar kendes kun døbefonten og korbuekrucifikset. Kort efter reformationen bekostede Erik Rosenkrantz (og hustru Helvig Hardenberg) en modernisering af kirkerummet, som 1562 blev udstyret med en ny treflø-

jet altertavle med malerier af korsfæstelsen og scener fra lidelseshistorien, muligvis et nederlandsk importarbejde. Han skænkede samtidig prædikestolen i enkel renæssance, der blev opsat i sydsiden, og fik udført stolestader. Endvidere var parret efter al sandsynlighed involveret i den omtrent samtidige forhøjelse af tårnet (s. 4206), ligesom de formentlig indrettede den store gravkrypt under koret, hvor de begge er begravet (s. 4250), og lod den dække af en prægtig gravsten (s. 4246). Altertavlen, prædikestolen, gravkrypten og gravstenen omtales af biskop Jacob Madsen 1589. Han nævner desuden, at der var gitter for indgangen til koret, at døbefonten stod i tårnet, og at der hang en lille messe klokke i messe klokkespiret og to klokker i tårnet.³

1653 blev koret atter moderniseret, da Mogens Høg og Christence Rosenkrantz, Erik Rosenkrantz og Helvig Hardenbergs sønnesdatter, skænkede en ny altertavle (s. 4225). Der var sandsynligvis tale om et barokarbejde, angiveligt til dels udført i sort marmor og med forgyldte piller. 1656 bekostede de desuden pulpituret, som blev opsat i tårnrummet.

1816 blev koret fuldstændig nyindrettet på foranledning af Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadell og fik derved sit nuværende udtryk. Barokaltertavlen blev taget ned, og i stedet opførtes et sammenhængende alterparti præget af nyklassicismen med alterbord og altermaleri flankeret af panelvægge og derover et orgelpulpitur med orgel. Muligvis tilkom også alter-skranken på dette tidspunkt. 1863 blev stolestaderne i hvert fald delvist fornyet, og 1881 er kirken beskrevet som 'en smuk, lys og venlig kirke'.¹⁰⁵

Inventaret blev restaureret i første halvdel af 1960'erne med afdækning og rekonstruktion af de ældste farver, og det er senest istandsat 2010 ved konservator Bent Jacobsen (jf. indskrift på orgelhuset (nr. 4, s. 4242)).

Alterbordet (fig. 34), 1816, af fyrretræ, 182×79 cm, 100 cm højt, er sammenbygget med alterpartiet (ndf.). Det er femsidedt med skråt afskårne hjørner og har i forsiden et tværovalt, forsænket skriftfelt indrammet af en laurbærkrans. Bordet står siden 1966 med lysegrå marmorering og mørkegrå sokkelstribe, laurbærkransen er forgyldt og skriftfeltet blå med indskrift med forgyldt fraktur: »Hellig, Hellig, Hellig er den Herre Zebaoth« (Es. 6,3).¹⁰⁶ Under den nuværende bemaling findes to ældre marmoreringer fra 1816 og 1830, hvoraf den ældste er betydeligt mørkere end den nuværende.¹⁰⁷

†*Alterklæder*. 1) Omtalt 1675, af rødt fløjl.¹⁰⁸ 2) Omtalt 1861, af rødt fløjl, kantet med guldbånd.¹⁰⁹ 3) 1914, af rødt fløjl med kors og kanter af guldguloner.¹¹⁰

Alterdug (jf. fig. 34), nyere, af hvidt bomuld med kniplet bort med kors under spidse arkader.

†*Alterdug*. 1) Omtalt 1675, af damask.⁷ 2) Omtalt 1861, af hvidt stof og kantet med kniplinger.¹⁰⁹

Knæleskammel, nyere, af fyr, betrukket med lyserødt uldent stof på alle sider (1994).¹¹¹

†*Knæleskammel*, omtalt 1863, betrukket med rødt stof og kantet med guldbånd.¹⁰⁹

Kortæppe (jf. fig. 35), o. 1950, korsstingsbroderi med gyldent Jesusmonogram på blå bund omgivet af små, brunhvide kors.

Fig. 34. Alterbord, 1816 (s. 4222). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Communion table, 1816.*

Fig. 35. Alterparti med orgel, 1816 (s. 4224 og 4240). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Altar with organ, 1816.

†*Kortæpper*. 1) Omtalt 1862, kantet med gule og brune frynser.¹⁰⁹ 2) 1887, omtalt som 'smukt'.⁹⁶

Et **brudetæppe*, 1666, der blev benyttet i kirken fra anden halvdel af 1800-tallet, er formentlig i privateje.¹¹²

Alterpartiet (fig. 35) er opført 1816 på foranledning af Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadell (jf. orgelfacade s. 4241) og omfatter alterbord (ovf.) og altertavle hvorover orgel (s. 4240), opsat mod en panelvæg, der forløber tværs over koret med en åbning i hver side til rummene bag alteret. Det er af fyrretræ og har en totalhøjde på 635 cm.¹¹³ *Altertavlen* har storstykke med maleri (ndf.) mellem konkave sidefelter, foran hvilke står joniske frisojler på høje postamenter med påsatte ovale spejlflader. En forkrøppet gesims danner overgang til orgelfacaden (s. 4241), og over altermaleriet er et trekantet gavlfelt i profilramme med Guds øje i en strålekrans. *Panelvæggen* har profilerede, højrektangulære fyldinger bag søjlerne og fladbuede portalrammer omkring rundbuede åbninger, der forneden kan lukkes med fyldingslåger; endvidere forhæng af lyserødt stof. Bag nordsidens åbning er sakristi (jf. s. 4237), og bag sydsidens står orglets spillebord (jf. s. 4242).

Alterpartiets *staffering* er vistnok udført 1966¹¹⁴ som en rekonstruktion af den oprindelige staffering fra 1816.¹¹⁵ Rammeværket er gråmalet, mens søjler, spejlflader og portalrammer har lysegrå marmorering ledsaget af en smule forgyldning på kapitælerne. Gavlfeltet har blå bund, og strålekransen er forgyldt. *Ældre stafferinger*.¹¹³ Den oprindelige staffering fra 1816 omfattede lysegråt og hvidt på rammeværk og fyldinger ledsaget af lyseblå og forgyldte detaljer. 1830 udførtes en opmaling med gråbrun og grå farve samt ultramarinblåt og slagmetalforgyldning (jf. indskrift på orgelhuset (nr. 1, s. 4241)).¹¹⁶ 1863 fik alterpartiet (på nær alterbordet, der var dækket af et *†alterklæde*, jf. ovf.) lys egetræsmaaling med sorte søjler og blå, røde og forgyldte detaljer (jf. indskrift på orgelhuset og -facaden (nr. 2-3, s. 4241)), og disse farver blev opmalet 1913.¹¹⁷

Alterpartiets træværk er formentlig istandsat 1964-66,¹¹⁸ og en mindre istandsættelse er desuden udført 2010 (jf. indskrift på orgelhuset (nr. 4, s. 4242)).⁸⁰ Lignende opbygninger med altertavle

hvorover orgel kendes fra bl.a. Diernæs (1752, nedtaget 1949, s. 2980), Brahetrolleborg (1802-03, oprindeligt også omfattende en prædikestol over alterbordet, s. 3405) og Horne (1809-12).

Altermaleriet (fig. 36), med motiv af *Kristus i Emmaus* (Luk. 24,13-35), er malet af J. L. Lund i Rom 1816.¹¹⁹ Olie på lærred, 195×168 cm (lysmål 169×142 cm), indsat i en profileret, forgyldt ramme. Signaturen, »I. L. Lund Romæ 1816«, let afslidt, er anført med sorte versaler forneden til højre.¹¹³ Kristus, i violet kjortel med stenbesat bort ved halskanten samt lyserød kappe med gyldent mønster draperet over venstre skulder, sidder frontalt bag bordet med himmelvendt blik og højre hånd løftet til velsignelse, mens venstre hånd med stigmata hviler på dugen. Om hans hoved er en lysglorie. De to disciple er vist, netop som de genkender ham. Den ene har mørkt hår og skæg og er klædt i grøn kjortel og rød kappe, den anden er ældre med gråt hår og skæg og klædt i lyserød kjortel og gylden kappe. På bordet er et brudt brød, en gylden kalk og et fad med frugt. Motivet er sat i et interiør med flise-gulv og en søjlebåren arkade, der åbner sig mod et middelhavslandskab med en landsby og fjerne bjerge.

Maleriet er det første af J. L. Lunds mange altermalerier (til bl.a. Skt. Petri i København 1819 (*DK Kbh By* 1, 329) og Holtug 1821 (*DK Præsto* 388)).¹²⁰ Forbindelsen til netop J. L. Lund kan være etableret via diplomaten Herman Schubart, der var morbror til Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadells hustru Charlotte Amalie Reventlow og plejede venskab med danske kunstnere i Rom, bl.a. J. L. Lund.¹²¹

†*Altertavler*. 1) 1562, skænket af Erik Rosenkrantz (jf. indskrift på prædikestolen s. 4234). Tavlen kendes i øvrigt kun fra biskop Jacob Madsens beskrivelse 1589: »Alter Taffle: Crucifixet med Røffuere malet, oc Vingerne med Paszen oc malet, fra det fornyede Evangeliums Tid« (dvs. tiden efter reformationen).¹²² Efter dette at dømme har der været tale om en trefløjet altertavle med maleri af Kristus på korset mellem de to røvere i midtfeltet og med scener fra lidelseshistorien på fløjene; måske et nederlandsk importarbejde i slægt med fløjaltertavlen i Nørre Søby med til-

Fig. 36. Kristus i Emmaus. Altermaleri, 1816, malet af J. L. Lund (s. 4224). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Christ at Emmaus. Altar painting, 1816, painted by J. L. Lund.*

svarende motiver, der blev skænket af kirkeejer Axel Urne o. 1551 (*DK Odense* 4033). Tavlen må være taget ned senest 1653.

2) 1653, skænket af Mogens Høg og Christence Rosenkrantz.

Altertavlen er i *Danske Atlas* (1774) beskrevet som værende »indvendig af sort Marmor, med tvende Steen forgyldte Pillere uden om«. ¹²³ Der var sandsynligvis tale om et barokarbejde med storstykke flankeret af søjler, angiveligt udført af sten eller måske blot malet som sådan. På den fandtes våbenskjolde for Mogens Høg, hans første hustru Helvig Lindenov (†1634) og hans anden hustru Christence Rosenkrantz samt årstallet

»1653«. ¹²⁴ Tavlen må være nedtaget senest 1816 ved opførelsen af det nuværende alterparti.

†*Husaltertavle*, o. 1574, et trefløjet alterskab med malet udsmykning i form af våbenskjolde, navne og årstal. ¹²⁴ På den ene af skabets to låger var Rosenkrantz' våbenskjold hvorunder indskrift: »Erik Rosenkrantz Ottenzon zw Kestrop 1574«, og på den anden Hardenbergs våbenskjold hvorunder indskrift: »Frw Heliwich Hardenberich zw Aritscho 1574«. På fodstykket var sekundært tilføjede våbenskjolde for Rosenkrantz og Gyldenstjerne samt årstallet »1599« for parrets søn og svigerdatter, Jakob Rosenkrantz og Pernille Gyldenstjerne, der dette år indgik æg-

Fig. 37. Altersæt, 1769, udført af Clemens Pedersen, Odense, og skænket af Erik Skeel von Holsten og hans anden hustru Berthe Kirstine Juel Reedtz (s. 4226). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Communion set, 1769, made by Clemens Pedersen, Odense, and donated by Erik Skeel von Holsten and his second wife Berthe Kirstine Juel Reedtz.*

teskab og arvede Arreskov efter Helvig Hardenberg.¹²⁵

Altartavlen må være anskaffet 1574 af Erik Rosenkrantz og Helvig Hardenberg, antagelig til $\dagger$ kapellet på Arreskov (s. 4195). Der har sandsynligvis været tale om en renæssancetavle i stil med de sydnederlandske tavler med alabastrelieffer, der blev masseproduceret og importeret til bl.a. Danmark af medlemmer af adelen til brug i deres privatkapeller eller lokale sognekirker (sammenlign f.eks. med en $\star$ husaltartavle, som sandsynligvis har været i Stenstrup Kirke, s. 2146, eller med en husaltartavle (uden alterskab) i Sandholts Lyndelse Kirke). Uvist hvornår blev tavlen overført til sognekirken, hvor den 1762 var 'hensat'.¹²⁴ Den er ikke omtalt siden, og dets videre skæbne er uvis.

Altersæt (fig. 37), 1769, udført af Clemens Pedersen, Odense, skænket af Erik Skeel von Holsten og hans anden hustru Berthe Kirstine Juel Reedtz.¹²⁶ Den 21 cm høje *kalk* har fodplade

med kølbuede tunger. Foden, der er drevet stejlt op mod skaftet, er ved ribber delt i seks tunger, hvoraf hver anden ved en fure er yderligere delt. På en af de brede tunger er fastgjort en støbt Kristusfigur. Skaftet er cylinderformet med graverede ringe, og knoppen er delt som foden og har desuden midterprofil. Bægeret er glat med let udkraget, profileret munding. Under fodpladen er to mesterstempeler for Clemens Pedersen.¹²⁷ *Dysken*, 13,5 cm i diameter, har hjulkors med fligede korsender på fanen, og på fanens underside er et mesterstempel svarende til kalkens.

$\dagger$ *Altersæt*, uvis datering, omtalt 1675, bestående af kalk og disk; førstnævnte var indvendig forgyldt.⁷

$\dagger$ *Alterkalk*. 1) 1605 blev 'den største forgyldte kalk' bortstjålet.⁷

$\dagger$ *Oblatæske*, 1863, af sort porcelæn.¹⁰⁹

Sygesæt (fig. 38), 1882, udført af Lauritz Grønlund, Odense. Den 10,5 cm høje kalk har profileret fod med kuglestav langs standkanten. Foden

er drevet stejlt op mod en flad vulst, og bageret er glat med mundingsprofil. På bagerets underside er fire næsten udviskede stempler: mesterstempel,¹²⁸ guardejnmærke for Simon Groth, Københavnsmærke 1882 og Odenses bymærke. Den tilhørende disk, 8,2 cm i diameter, har fire tilsvarende stempler under bunden. Sættet opbevares i et cylinderetui.

†Sygesæt, 1871, i etui.²²

Alterkander. 1) (Fig. 39), o. 1850,¹⁰⁹ af tin, 31 cm høj, med urneformet korpus, slank hals, bred tud og svungen hank. Tuden har været brækket af og er loddet på igen. 2) 1863,¹⁰⁹ antagelig fra Bing & Grøndahl, af sort porcelæn med forgyldt kors på korpus.

Vinskummeske, slutningen af 1800-tallet, udført af Lauritz Grønlund, Odense, 18,5 cm lang, brækket i to stykker. Skaftet er ornamenteret og afsluttes af en spids knop, og laffet er mønsterperforeret med kors og stiliseret palmette. På bagsiden af skaftet er tre stempler: Odenses bymærke, mesterstempel¹²⁹ og lødighedsmærke.

Alterskål, begyndelsen af 1900-tallet, fra Bing & Grøndahl, af sort porcelæn med forgyldt kors.

Alterstager (fig. 40), anden halvdel af 1500-tallet, 39 cm høje, med stærkt profileret fod, cylindrisk skaft med to ringe og profileret lyseskål. Stagerne er omtalt af biskop Jacob Madsen 1589.³

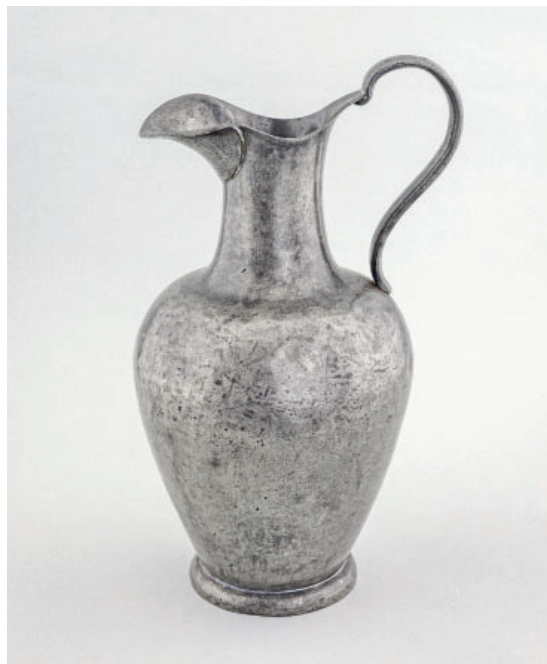

Fig. 39. Alterkande nr. 1, o. 1850 (s. 4227). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar jug no. 1, c. 1850.*

Syvstage (fig. 41), begyndelsen af 1900-tallet, 51,5 cm høj, med klokkeformet fod, balusterskaft med kugle- og vaseled afsluttet af en bladmanchet samt buede arme med kugleled. Stagen er en forenklet kopi af den såkaldte Grundtvigsta-

Fig. 38. Sygesæt, 1882, udført af Lauritz Grønlund, Odense (s. 4227). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Communion set for the sick, 1882, made by Lauritz Grønlund, Odense.*

Fig. 40. Alterstager, anden halvdel af 1500-tallet (s. 4227). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar candlesticks, second half of the 1500s.*

ge i Frederiks Kirke, København (DK KbhBy 5, 740); tilsvarende stager findes bl.a. i Svendborg Vor Frue (s. 341).

†*Alterbøger m. m.*⁷ 1) 1556, Peder Palladius' alterbog, 2) 1569, Hans Thomesens salmebog, 3) 1573, Niels Jespersens graduale.

Messehagler. 1) (Fig. 42), o. 1900, af rødt fløj, kantet med guldgalonier og med tilsvarende kors på ryggen. 2) 1965, skænket af en anonym,⁸¹ af rødt uldent stof med indvævede smalle striber af guldtråd på forsiden og tilsvarende kvadratiske felter på ryggen.

†*Messehagler.* 1) Omtalt 1675, af rødt fløj.⁷ 2) Omtalt 1837-38, da den var ubrugelig og skulle udskiftes.¹³⁰ 3) Omtalt 1888, da den var falmet og skulle 'forøges' og forsynes med et kors af 'noget bredere brokade'.³⁰

†*Messeklokke*, omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen: »1 liden Clok«. Klokken hang i †messeklottespiret (s. 4201).³

Alterskranke (jf. fig. 35), 1800-tallet. Den hestekoformede skranke, af træ, har gitter af søjleformede balustre med glat skaft under en profileret håndliste. I 1880'erne skulle knæfaldet gøres bredere, og 1931 blev skranken forlænget mod øst med et oplukkeligt stykke i hver side.³⁰ Gråmalet med hynder af lyserød uld fra 1994.¹³¹

Døbefont (fig. 44), romansk, af rødgrå granit, 107 cm høj; på kummens nordvendte side samt ved fodens nederste kant er reparationer med lysegrå cement, og skaftet er samlet med en tilsvarende, smal fuge. Foden, der har form som en nærmest oval pyramidestub, har foroven en tovsnoet vulst, som afbrydes af fire hjørnehoveder,¹³² og den afsluttes foroven af et kort cylinderskaft. Kummen, der er af en lysere sten end foden og måler 67 cm i diameter, har om munden en svag rundstav markeret ved fordybede linjer og derunder hulkel og tovsnoet vulst. På de skrå sider er et bredt bælte med arkader med kapitæler. Kummen afsluttes forneden af et cylinderformet skaft med flad skaftning. Indvendig har den en ca. 7 cm bred foring af cement med indlagte granitstykker.¹³³

1881 skulle døbefonten afrensnes med grøn sæbe eller saltsyre, så granitten kom frem, og desuden sænkes ca. 10 cm.³⁰

Fonten tilhører i kraft af sin udsmykning med arkader med kapitæler den arkitektoniske del af den såkaldte arkadetype (VIII b), der forekommer over hele Fyn på nær den vestligste del.¹³⁴ Den nærmest attiske mundingsprofil forbinder den desuden med fonte af Vindingtypen (II), der

Fig. 41. Syvstager, begyndelsen af 1900-tallet (s. 4227). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Seven-branched candelabrum, beginning of the 1900s.*

Fig. 42. Messehagel nr. 1, o. 1900 (s. 4228). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chasuble no. 1, c. 1900.*

forekommer spredt over det sydøstlige Fyn.¹³⁵ Den nærmeste slægtning er nok fonten i Allested (s. 3888).

1589 stod døbefonten i tårnet.³ Formentlig er den kort efter flyttet til kirkens østende, hvor den efter afhugning i murværket at dømme har stået ved østsiden af pillen mellem første og andet fag i nordsiden (jf. s. 4205). Den er siden rykket frem foran pillen.

Dåbsfad (fig. 43), 1500-tallet, et Nürnberg-arbejde, 40,5 cm i diameter, af en hyppigt forekommende type med en drevet fremstilling af Bebudelsen i bunden, omgivet af en bort med næsten udpudset majuskelindskrift, som antagelig er et rent dekorativt element.¹³⁶ På fanen er to borter med stemplede rosetter og blade. Sekundært er der på fanen tilføjet et graveret skjold med initialerne »ASD« eller »ATSD« (fig. 107), og på dens underside er et indridset monogram vistnok med bogstaverne »ASD« og muligvis »IP« (fig. 108). Begge dele må være vidnesbyrd om tidligere, borgerlige ejere af fadet.¹³⁷ Beslægtede fade findes i adskillige kirker, bl.a. Herringe og Vantinge (s. 3580 og 3778). Under bunden er to

Fig. 43. Dåbsfad, 1500-tallet (s. 4229). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Baptismal dish, 1500s.*

spor efter reparationer. Det er uvist, hvornår fadet er kommet til kirken, men det er sandsynligvis først sket efter 1675 (jf. ndf.).

†*Dåbsfad*, omtalt 1675, af tin.⁷

Fig. 44. Døbefont, romansk (s. 4228). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Font, Romanesque.*

Fig. 45. Hoved af Kristusfigur, o. 1250. Detalje af korbuekrucifiks (s. 4230). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Head of Christ figure, c. 1250. Detail of chancel arch crucifix.*

Korbuekrucifiks (fig. 46), med Kristusfigur fra o. 1250, der er fastgjort til et sekundært korstræ fra o. 1450-1500.¹³⁸ Figuren, 105 cm høj, noget opskåret, hænger i strakte, skrå arme. Hovedet (fig. 45) er drejet en smule mod højre skulder, kroppen er rank, benene parallelle med let bøjede knæ, og højre fod er lagt over venstre med fremadrettede forfodder, der må have hvilet på en fodstøtte på det oprindelige $\dagger$ korstræ.¹³⁸ Figurens isse har en skåret kant, der formentlig har dannet basis for en $\dagger$ kongekrone af metal; endvidere er der spor efter en sekundær $\dagger$ tornekrone, som har været fæstnet

med søm.¹³⁹ Håret, der lader ørerne fri, løber glat i et med skuldrene, og kindsægget har lange, let krogede lokker, der mødes under hagen. Ansigtet har smalle, spidsovale øjne, lige næse og lille mund med adskilte læber. Kravebenene er fremstående, brystkassen flad og ribbenene rundede med vistnok sekundært, smalt sidesår mellem andet og tredje ribben i højre side. Hænderne er åbne med strakte fingre; højre tommelfinger og alle fingre på venstre hånd er fornyet 1964 (jf. ndf.). Lænde-kledet, der er ombukket foroven og bundet ved højre hofte, når til knæene og ligger helt tæt

Fig. 46. Korbuekrucifiks med Kristusfigur fra o. 1250 og senmiddelalderligt kors fra o. 1450-1500 (s. 4230). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chancel arch crucifix with Christ figure from c. 1250 and Late Medieval cross from c. 1450-1500.*

om lårene, hvilket utvivlsomt må skyldes en opskæring.¹³⁸ Tærne er tynde, og en tå mangler på højre fod. Figurens bagside har dyb, groft udført huling, der er lukket med et formskåret rygbræt, hvoraf den nederste del er fornyet (fig. 47).

Korset, 200×170 cm, er nok til dels udført efter det gamle $\dagger$ kors. Det har glat glorieskive,¹⁴⁰ skrå kanter med fremspringende, hulede skiveknopper og cirkulære, hulede korsender med spidse hjørneblade og relieffer med evangelisternes symbolvæ-

sener, der holder skriftbånd: øverst Johannesørnen (fig. 48), th. Lukasoksen (fig. 49), tv. Markusløven (fig. 50) og nederst Mattæusenglen (fig. 51).

Krucifikset står afrenset med spor af senmiddelalderlig *staffering* på kridtgrund.¹⁴¹ På figuren, hvis oprindelige *staffering* synes afrenset før påføringen af den senmiddelalderlige *staffering*, ses kun lidt rødt i sidesåret og lidt blå på lændeklædet; endvidere har det venstre øje en sort pupil malet direkte på træet.¹⁴² Mere farve er bevaret

Fig. 47. Bagside af Kristusfigur, o. 1250. Detalje af korbuekrucifiks (s. 4230). Foto Mogens Larsen 1960. I NM. — *Back of Christ figure, c. 1250. Detail of chancel arch crucifix.*

Fig. 48-51. Evangelistsymboler på senmiddelalderligt korstræ, o. 1450-1500. Detaljer af korbuekrucifiks (s. 4230). 48. Johannes. 49. Lukas. 50. Markus. 51. Mattæus. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Evangelist symbols on Late Medieval cross, c. 1450-1500. Details of chancel arch crucifix. 48. John. 49. Luke. 50. Mark. 51. Matthew.*

på korset, og der må her være tale om dets oprindelige staffering; det har været lysegrønt med brunlig lasur og røde kanter. Kantknopperne har muligvis skiftevis haft grøn eller gulbrun bund (sidstnævnte kan være dekomponeret, gulfarvet sølv), og hjørnebladene har været røde. I Markusrelieffet er fundet blå bundfarve, og på Lukasoksen er rester af polerforgyldning. *Sekundære tstafferinger*.¹⁴³ Ved en farveundersøgelse 1959

konstateredes spor af fire sekundære farvelag over de nu afdækkede rester af senmiddelalderlig staffering: a) Ældst var en staffering på kridtgrund, muligvis fra slutningen af 1600-tallet. Figuren var lys gulbrun med røde blodstænk, brunt skæg og forgyldt lændeklæde. Korset var mørkebrunt med lyserøde skråkanter og evangelistfigurerne blågrå på blå bund med hvidgrå skriftbånd med sort skrift (Mattæusenglen dog med lys hud og

rødmarmorert dragt). b) Figuren var hvid med sparsomme blodspor og okkerfarvet lændeklæde. Korstræet var gulbrunt med mønjerfarvede kanter, og endepladerne havde okkerfarvede figurer mod gråviolet bund. c) Krucifikset var malet blå-gråt. d) Krucifikset var egetræsmalet med brun lasur på lys gulbrun bund.

Ved en restaurering 1960 blev farvelagene a-d afrenset og de få, senmiddelalderlige farvespor fastlagt. Desuden blev huller i træet udfyldt med voksharpiks blandet med træmel, og figurens manglende fingre blev tilføjet.¹⁴⁴

Krucifikset må være moderniseret i senmiddelalderen, hvor figuren blev fastgjort til et nyt korstræ,¹⁴⁵ måske ved en nyophængning i forbindelse med at kirken blev ombygget til et langhus og hvælvet (s. 4201 og 4205).¹³⁸ Efterfølgende har det antagelig været opsat i sammenhæng med et *†Korgitter*, der er omtalt 1589 (ndf.). Senest ved nyindretningen af koret 1816 blev det ophængt under toppunktet i andet hvælvfag med korsstammen støttet mod en ankerbjælke (jf. fig. 32).¹⁴⁶ Efter restaureringen 1960 blev det ophængt på sin nuværende plads på vestsiden af den nordlige hvælvpille mellem kor og skib (jf. fig. 33).¹⁴⁷

†Korgitter, omtalt 1589 af biskop Jacob Madсен: »Trallier for Choret oc Dør«. ³ Formentlig har det bestået af faste sidestykker omkring et sæt fløjddøre med fyldingspaneler forneden og tremmer foroven, opsat tværs over indgangen til koret. Gitteret må være nedtaget senest ved nyindretningen 1816.

Fig. 53. Prædikestol, 1562, skænket af Erik Rosenkrantz (s. 4234). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Pulpit, 1562, donated by Erik Rosenkrantz.*

Prædikestol (fig. 53), 1562, skænket af Erik Rosenkrantz (ifølge skåret indskrift ndf.).¹⁴⁸ Af fyrretræ, i ungrenæssance, bestående af en kurv i fire fag med underbaldakin og en nyere opgang (1857-58).¹⁴⁹ Kurvens storstykke har glatte fyldingsfelter med rektangulære profilrammer. På hjørnerne er trekvartrunde, korintiske søjler, og de profilerede postament- og frisefelter adskilles af glatte, knækkede fremspring. I postamentfelterne er fortløbende indskrift med reliefversaler i profileret ramme: »Der mand scref MDLXII/ da lod erlig oc vel byrdig mand/ Erik Rosen krans giørre det/ e arbejdet her i kerken stole oc tafl«. I frisefelterne er fladskåret rankeværk i varierende udformning, til dels voksende op af vaser. Postamentet afsluttes foroven af en liste med tandsnit, og en tilsvarende liste ses under den stærkt forkrøppede håndliste. Den svejfede underbaldakin har seks glatte fag, adskilt af profilerede bøjler¹⁵⁰ og afsluttes forneden af et sekskantet led. På et af felterne er en indskrift med fordybede versaler: »Iørgen Hansøn anno 1631« (fig. 52).¹⁵¹ Opgangen, fra 1857-58, der afbryder sydsidens stolerække, er en ligeløbstrappe med glatte vanger og gelænder af drejede, slanke balustre under en profileret håndliste; foroven og forneden er drejede mæglere afsluttet med en knop.

Fig. 52. Indskrift på prædikestolens underbaldakin (s. 4234). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Inscription on the pulpit's lower canopy.*

Fig. 54. Panel, antagelig o. 1600, i søndre stolestaderække (s. 4237). Foto Arnold Mikelsen 2024. – *Panel, presumably from c. 1600, in the southern row of pews.*

Staffering. Prædikestolen står med afdækket staffering, men om det er den oprindelige staffering eller måske snarere en staffering fra midten af 1600-tallet, er usikkert.¹⁵² Rammeverket er mørkebrunt med forgyldte og grønne profilrammer, og storfelterne er røde med frihåndsmalede, forgyldte blomstermotiver med brun kontur.¹⁵³ Postament- og friseffremspring er rød marmorerede, og desuden er anvendt sort, grøn og rød lasur og forgyldning. Kurvens inderside er mørkegrå. Underbaldakinen er brun, og opgangen er 2010 malet brunviolet med trin i blankt træ. †*Stafferinger.* 1959 konstateredes fire sekundære farvelag, svarende til farvelagene på alterpartiet: to grå lag fra 1816 og 1830 samt to egetræsådringer fra 1863 og 1913 (jf. s. 4224).¹¹³

Prædikestolen blev ifølge indskriften i postamentfelterne skænket 1562 af Erik Rosenkrantz sammen med en †altertavle (nr. 1) og †stolestader (s. 4237). Den er blandt de ældste prædikestole på Fyn og kan med sin relativt simple konstruktion sammenlignes med især prædikestolen i Veflinge (1572, *DK Odense* 6150).¹⁵⁴ 1857–58 blev en †opgang erstattet af den nuværende.²⁹ 1966 blev yngre farvelag afrenset, og en mindre istandsættelse er udført 2010 (jf. indskrift på orgelhuset (nr. 4, s. 4242)).⁸⁰ Stolen er opsat i syd-

siden i tredje fag, formentlig på sin oprindelige plads.¹⁵⁵

Stolestaderne (jf. fig. 33 og 56) er ifølge indskrift på orgelhuset (nr. 2, s. 4241) fra 1863; efter farvelagene at dømme (ndf.) er dog kun gavlene nyudført dette år, mens sæder og ryglæn i hvert fald til dels er genanvendt fra et tidligere stoleværk, måske fra begyndelsen af 1800-tallet.¹⁵⁶ Arbejdet 1863 blev udført af snedker Hans Jørgen Bendixen, Øster Hæsing (jf. indskrift på orgelhuset og -facaden (nr. 2-3, s. 4241)). Stolene, af fyrretræ,¹⁰⁴ har 107 cm høje fyldingsgavle med pyramideformet afdækning og buet armlæn og ben mod midtergangen; mod væggene er tilsvarende, glatte gavle. Ryglæne har profilerede fyldinger. Mod koret afsluttes stolerækkerne i hver side af buede forpaneler med glatte fyldinger, der følger korgulvets runding (jf. fig. 20b), og i sydrækken ved udgangen til våbenhuset er for- og bagpanel med fyldinger.¹⁵⁷ Stolestaderne er 2008 malet med mørk brunviolet.⁸⁰ *Ældre stafferinger.* Ifølge en farveundersøgelse 1959 har stolestaderne på de ældre dele fire farvelag som alterpartiet (s. 4224): to grå lag, antagelig fra 1816 og 1830, og derved to egetræsådringer fra 1863 og 1913.¹¹³ På gavlene konstateredes kun de to sidstnævnte. O. 1965 blev stolene malet blågrå,¹⁰⁴ og formentlig 1995 blev de

malet i grønne nuancer.¹⁰⁴ De er opstillet med 22 stole i nordrækken og 18 i sydrækken. De tre forreste stole i hver side er udført som såkaldte vendestole med sæde på begge sider, og i den forreste stol i hver side er tillige bænke langs væggen og det buede forpanel. De er ombygget med ændret hældning i begyndelsen af 1960'erne.¹⁰⁴ Tilsvarende stolegavle findes i Sønder Broby (s. 4157).

†*Stolestader*, 1562, skænket af Erik Rosenkrantz (jf. indskrift på prædikestolen s. 4234).¹⁵⁸ Der er ingen yderligere oplysninger om stolestader før begyndelsen af 1800-tallet: 1804 var lågen til en mandstol brækket af,⁷⁰ 1827 skulle en stol ved kirkedøren repareres, og 1829 var stolene i vestenden ubrugelige og skulle erstattes af nye.¹³⁰ 1861 fandtes der 31 stole i kirken og 13 stole på pulpituret (s. 4238); disse sidste kan tidligst have været fra midten af 1600-tallet.³⁰ 1862 skulle stolestaderne vest for prædikestolen forsynes med fyldingsryglæn;³⁰ året efter blev de nuværende stolestader indrettet.

To *paneler* (fig. 54), antagelig o. 1600, der er opsat i stolestadernes sydrække på hver side af opgangen til prædikestolen, kunne muligvis stamme fra †stolestaderne. Hvert panel omfatter to fyldingsfag samt et smalt, afskåret stykke

af et tredje. De forholdsvis smalle, højrektangulære fyldinger måler ca. 70×29–32 cm og har indskåret arkadeudsmykning. De kannelerede pilastre med volutkapitel og attisk base står hver især på et højt postament med pyramidebosse og profileret fodliste. Bueslagene har tværovale bosser og hviler på stærkt profilerede konsoller med tandsnit forneden. Panelerne er malet brunviolet som det øvrige stoleværk. De synes ikke at være undersøgt for ældre farvelag, og deres oprindelige sammenhæng er ukendt. Lignende, indskåret arkadeudsmykning ses blandt andet på alterbordspaneler i Ejlbj og Melby fra o. 1600 (*DK Odense* 5841 og 5899) og på en lukket stol samt på paneler fra (†)præste- og degnestole fra begyndelsen af 1600-tallet i Klinte (*DK Odense* 5362 f.).

Præstestole. 1) Præstestol eller sakristi, 1816, indrettet i korets nordøsthjørne med indgang gennem panelvæggen (jf. s. 4224 og fig. 35). 1871 fandtes en †armstol i rummet, som trængte til reparation.³⁰

2) (Fig. 55), o. 1900, en armstol af træ i historiserende stil. Armlænene har bladværksender, forben og stivere er drejede, og mellem forbenene er en tværstiver med udsavet akantus. Stolen er egetræsmalet, ryggen og sædet er polstret med nyere, broderet betræk med grønne og hvide liljer på grøn bund, og på sædets kanter og ryglænets bagside er brunt fløjel fæstnet med messingsøm. Stolen står i korets nordside.

Fire *brudestole* (jf. fig. 56), o. 1875, er 1999 udlånt fra Arreskov.¹⁵⁹ Stolene har trebuet kopstykke, lige rygbræt og drejede forben. De er egetræsådrede, og sædet er polstret med nyere, mørkerødt uldstof.

Bænke. 1) Formentlig 1863,¹⁶⁰ syv bænke med smalt rygbræt; gråmalede. På pulpituret.

2) Slutningen af 1800-tallet,⁵⁵ en lang bæk uden ryglæn, gråmalet. Ved våbenhusets vestvæg.

To †*bænke*, omtalt 1862, da de stod i koret.¹⁰⁹

Servante, o. 1903, til præsten. Af jernblik, en cylinder på tre løvefodder med låge i forsiden og

Fig. 55. Præstestol, o. 1900 (s. 4237). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Priest's chair*, c. 1900.

fladt, hængslet låg. Egetræsådre. Servanten står i nordøsthjørnet bag alteret.

Pengeblok (jf. fig. 12), antagelig anden halvdel af 1800-tallet, af fyrretræ, 84 cm høj, med fladt låg med to pengerriller.¹⁶¹ Blokken er beslået med fire omløbende bånd af jern, og forsides låge (med nøglehul) er sikret med to tilsvarende, lodretgående og hængslede bånd over øskner, lukket med de oprindelige hængelåse. Selve blokken er brunmalet og beslagene sorte. Den står ved udgangen fra kirken til våbenhuset.

†*Pengeblok*, omtalt 1670, da der blev købt en hængelås til den.³³

To †*pengebøsser* er omtalt 1862.³⁰

Dørfløje. *Udvendige*. 1) Formentlig 1902,³⁰ en kun 128 cm høj, fladbuget enkeltfløj af lodrette brædder; brunmalet med sorte gangjern og staldslukning. I trappehuset. 2) (Jf. fig. 18), 1900-tallet, dobbeltfløj med flammet, brunmalet

yderside med sorte gangjern og glat, hvidmalet inderside samt dörgreb af messing. I våbenhuset.

Indvendig (jf. fig. 12 og 19), antagelig o. 1863, med en profileret, kvadratisk fylding mellem to rektangulære samt messinggreb; gråmalet. Mellem våbenhuset og skibet.

†*Dørfløje*. 1) Uvis datering, i vestgavlen, omtalt 1834–35, da den var revnet og skulle borttages (jf. s. 4203).¹³⁰ 2–3) 1701, i våbenhuset og til tårnet.⁷ 4–5) 1830, to ‘gangdøre’, udført af snedker Jørgen Andersen (jf. indskrift på orgelhuset (nr. 1, s. 4241)), antagelig til våbenhuset. 6) 1869, i våbenhuset.³⁰

Pulpitur (fig. 56), 1656, bekostet af Mogens Høg (jf. †indskrift ndf.) for 48 slettedaler 1 mark 14 skilling.¹⁶² Pulpituret, der er opsat i tårnrummet, hviler på fem nord-syd-gående bjælker med af-fasede hjørner og har loft af brædder, formentlig fra en ombygning 1863. Brystningen, fra 1656, i

Fig. 56. Tårnrummets indre med pulpitur 1656, skænket af rigsråd Mogens Høg (s. 4238). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Tower interior with gallery, 1656, donated by member of the Rigsråd Mogens Høg.

Fig. 57. Våbenskjolde og initialer for rigsråd Mogens Høg, hans første hustru Helvig Lindenov og hans anden hustru Christence Rosenkrantz. Detalje af pulpiturbrystning 1656 (s. 4239). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Arms and initials of member of the Rigsråd Mogens Høg, his first wife Helvig Lindenov, and his second wife Christence Rosenkrantz. Detail of the gallery parapet, 1656.*

senrenæssance, består af fyldingspanel med rundbuede arkader og profileret gesims med tandsnit hvorover gitter af udsavede, vaseformede balustre. Arkaderne, der hviler på postamenter med tand-snit og profileret fodliste, har svejfede, skællagte pilastre med profilkapitæler. Over bueslagene er et karvskåret ornament og i sviklerne hvirvelrosetter. Balustrene har kannelerede skafter og karvskåret ornamentik og øverst er en profileret håndliste med tandsnit. Opgangen er en nyere ligeløbstrappe langs vestvæggen.

Pulpiturets front står formentlig siden 1965 med oprindelig, delvist rekonstrueret staffering i rødlig okkerfarve med rød-sort-marmorerede profiler og sorte detaljer.¹⁶³ I de tre midterste arkadefyldinger er våbenskjolde i røde, brune og grå farver ledsaget af initialer, alt med sort kontur, i midten for Mogens Høg »MH«, tv. for hans før-

ste hustru Helvig Lindenov »HL« og th. for hans anden hustru Christence Rosenkrantz »CRK« (fig. 57).¹⁶⁴ Til den oprindelige staffering hørte en *†indskrift*: »Haver den Ærlige og Velbiurdige Mand Mogens Høeg til Kiergaardsholm Dan-nemarchis Riges Raad og Befalings Mand paa Odense Gaard ladet bekoste dette Pulpitur og foræret til Kirken 1656«. ⁵⁹ Loftet har nyere mørkerød bemaling, og trappen er hvid. *†Staffering*. 1959 konstateredes, at pulpituret over den oprindelige staffering havde to grå farvelag (formentlig 1816 og 1830) og to egetræsådringer (1863 og 1913), svarende til alterpartiet (s. 4224).¹¹³

1805 var rækværket ved opgangen til pulpituret brækket af.⁷⁰ 1862 var det møbleret med 13 *†stolestader* (jf. ovf.).³⁰ Antagelig 1863 blev det ombygget og de nuværende seks bænke opsat (jf. ovf.); 1882-83 blev de istandsat.³⁰

Fig. 58. Indskrift nr. 3 om restaureringen 1863, på orgelfacaden bagside (s. 4241). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Inscription no. 3 from the restoration in 1863, on the back of the organ casing.

Orgel (fig. 61), 1869, med fem stemmer, ét manual. Bygget af J. A. Demant, Aarhus. Disposition (C-f³): Principal 8', (diskant fra c¹), Tectus 8', Fugara 8', Octav 4', Octav 2'. Mekanisk aktion, sløjfevindlade.¹⁶⁵ 1923 lod kirkeejer Albrecht Christopher Carl Ludvig Schaffalitzky de Muckadell orglet ombygge og udvide med to stemmer af I. P. Henriksen, København.⁴⁵ Disposition 1923 (C-f³): Bordun 16', Principal 8', Tectus 8', Fugara 8', Viola d'amore 8', Octav 4', Octav 2'. På initiativ fra organist R. Ulrikkeholm blev orglet 1945 atter omdisponeret, omintoneret og udvidet med en transmission og pedalværk af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby og Horsens, i samarbejde med Eggert Froberg, Odense.¹⁶⁶ Hensigten var at opnå en lysere og mere farverig klang og gøre orglet mere brugbart til »Fremførelse af den stilrene Kirkemusik og -sangledsagelse, som man i de sidste Aar mere og mere har arbejdet henimod«.¹⁶⁷ Disposition 1945: Manual (C-f³): Bordun 16' (trm.), Principal 8', Tectus 8', Octav 4', Rørføjte 4', Quint 2²/₃', Octav 2'. Pedal (C-d¹): Subbas 16'.¹⁶⁸ Pedalkobbel. 1923–78 havde orglet mekanisk aktion, men med pneumatisk aktion til supplementsvindlader for de tilføjede registre.

1978 blev orglet restaureret og delvist tilbageført til originalstand ved Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Orglet tæller herefter seks stemmer på ét manual og pedal. Disposition 1978: Manual (C-f³): Principal 8', Tectus 8', Gamba 8', Octav 4', Octav 2'. Pedal (C-d¹): Subbas 16'. Pedalkobbel. Mekanisk aktion.

Fig. 59–60. Indskrifter på orgelhusets bagside (s. 4241). 59. Nr. 1, om restaureringen 1830. 60. Nr. 2, om restaureringen 1863. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Inscriptions on the back of the organ casing. 59. No. 1 from the restoration in 1830. 60. No. 2 from the restoration in 1863.

Fig. 61. Orgelfacade, 1816 (s. 4241). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Organ casing, 1816.*

Orgelfacaden (fig. 61), 1816, af fyrretræ, er genanvendt fra ðorgel ndf. Facadens midterparti, der indrammes af to flanketårne, er ved en forkroppet gesims delt i to stokværk. Det nedre stokværk danner en glat baggrund for altertavlens trekantede gavlfelt (jf. s. 4224), mens det øvre har højt midttårn ledsaget af lavere, svejfede mellemstykker. Foroven har tårnenes pibefelter laurbærguirlander og mellemstykkernes palmegrene, forneden har alle felter en buerække med kugler. Flanketårnene bærer vaser og midttårnet kronet af en medaljon indrammet af egeløv, der i lange guirlander er ført ned til sidetårnenes vaser; allerøverst er en krone. Facadens *staffering* svarer til alterpartiets (s. 4224) med gråmalet rammeværk, profiler med lysegrå marmorering og forgyldte ornament. Den kronende medaljon har forgyldt indskrift på blå bund: »ESSdM 1816« for Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadell. På orgelhusets og -facadens bagside, der står i blankt træ,

er fire indskrifter, som vidner om istandsættelser af kirken: 1) Foroven på orgelhuset bag det søndre flanketårn med sort skriveskrift (fig. 59): »Aar 1830 har Høivelbaarne Hrr(?) Grev Schaffalitzky de Muckadell ladet denne Kirke reparere ind- og udvendig, samt indsat 4re nye Karne Vinduer og 2 Gangdøre forfærdiget af Snedker Jørgen Andersen og indmuret af Muurmester Peder Jensen. Ligeledes blev Kirken overalt indvendig opmalet af P. Christensen i Faaborg«. ¹⁶⁹ 2) Foroven på orgelhuset bag det nordre flanketårn med sort skriveskrift (fig. 60): »Aar 1863 har Høivelbaarne Hrr Grev E. E. Schaffalitzky de Muckadell ladet denne Kirke fuldstændig reparere og istandsætte ind og udvendig. Indsat nye Stole af Snedker H. I. Bendixen. Muurarbeidet af Muurmester I. Petersen begge af Østerhæsinge. Malerarbeidet af Malermester P. Christensen i Faaborg ved Chr. F. S. Magnus af Odense. August-September 1863«. 3) Bag på medaljonen over midttårnet med rød

skriveskrift (fig. 58): »H. J. Bendixen. Snedker./ Chr. F. S. Magnus. Maler./ August 1863«. 4) Foroven på orgelhuset bag det midterste tårn med sorte versaler: »Prædikestol og altertavle istandsat af konservator Bent Jacobsen Korinth marts 2010. Medarbejdere Reidun Kvamsdal Frits G. Rasmussen«. Facadens *†stafferinger* svarer til det øvrige alterpartis (s. 4224).¹¹³

Orglet er opstillet i koret på et pulpitur over alteret med opgang bag altervæggen (jf. fig. 35). Spillebordet står på gulvet bag altervæggens søndre dør (fig. 109).

†Orgel, 1816,¹⁷⁰ bygget af H. F. Oppenhagen, Rudkøbing. Orglet havde spillebord på bagsiden.¹⁷¹ Facaden er genanvendt i det nuværende orgel. Ifølge orgelbygger J. A. Demant var orglet i mange henseender af ringe kvalitet.¹⁷²

Salmenummertavler. 1-4) (Fig. 63-64), o. 1775-1800, af fyrretræ, 134×66 cm, med kanaleret ramme med stiliserede volutkapitæler i de øvre hjørner samt svejftet trekantgavl med hul til ophæng. Gavlen er langs oversiden kantet af spinkelt, udsavet rankeslyng med liljeknopper (afbrækket på en af tavlerne). På selve tavlerne er langs højre side sekundært tilføjet lister til fastholdelse af nummerbrikker.

En tavle er sortmalet med forgyldte pilastre med røde kannelurer og oprindelig indskrift med lys skriveskrift (fig. 63), på gavlen: »Før Prædiken«, på selve tavlen: »Ind Gang/ Der paa / Efer Epistelen/ Efter Evangelium/ Efter Prædken/ Strax/ Beslutning/ Daab/ Altergang/ Kirkegang«. De tre andre tavler er sortmalede med forgyldte detaljer og sekundær indskrift med forgyldt antikva (fig. 64):

Fig. 62. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Interior looking west.*

Fig. 63-64. Salmenummertavler, o. 1775-1800 (s. 4242). 63. Med oprindelig indskrift. 64. Med sekundær indskrift. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Hymn boards, c. 1775-1800. 63. With original inscription. 64. With secondary inscription.*

»Før Prædiken/ Efter Prædiken«; den oprindelige indskrift anes gennem overmalingen. Nummerbrikkerne er sorte med hvide cifre. Oprindeligt blev numrene skrevet på tavlen med kridt. Tavlen med oprindelig indskrift hænger på nordvæggen under pulpituret; de tre andre i skibet. Tilsvarende tavler findes i Hillerslev (s. 4325).

Anden tavle. (Jf. fig. 19), antagelig begyndelsen af 1900-tallet, af træ, 37×107 cm, med afrundede hjørner. Tavlen er egetræsådet med indskrift i form af et salmevers af sognepræst Hans Agerbek, anført med lysegrå fraktur med grå kontur: »Klokken slaar, Tiden gaar, Evigheden forestaar«. ¹⁷³ Tavlen hænger over indgangen til kirken i våbenhuset.

Tre *lysekroner* er ophængt i skibet i messingstænger med kugler og topmanchet (jf. fig. 33 og 62). 1) Uvis datering, tidligst omtalt 1862, ³⁰ med 2×6 s-svungne arme med profileret midtled

og liljer i de indre slyng. Mellem de to kranse af arme er seks små, flade pyntearme udformet som havdyr med oprullede haler med runde gennem-brydninger. Balusterskaffet afsluttes forneden af en flad hængekugle med stærkt profileret knop og foroven af en flakt ørn hvorover en ophængsring. 1862 hang kronen i den midterste hvælving, og 1887 nævnes den at være oppudset. ⁵⁵

2-3) 1977, testamentarisk gave fra Marie Mortensen, udført som kopier af nr. 1. ¹⁷⁴

Lampetter (jf. fig. 56), nyere, 11 styk, med cirkulært vægskjold og gennembrudt tværarm med tre blys.

Klokker. 1) (Fig. 65), 1724, støbt af Friderich Holtzmann, København, bekostet af Erik Skeel. I støbningen indgik antagelig godset fra $\dagger$ klokke nr. 3 eller 4 (ndf.). 83 cm i diameter. Om halsen er støberindskrift med versaler mellem rammelinjer

Fig. 65–66. Klokker. 65. Nr. 1, 1724, støbt af Friderich Holtzmann, København, bekostet af Erik Skeel (s. 4243). 66. Nr. 2, 1866, støbt af M. P. Allerup, Odense (s. 4244). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Bells. 65. No. 1, 1724, cast by Friderich Holtzmann, Copenhagen, paid for by Erik Skeel. 66. No. 2, 1866, cast by M. P. Allerup, Odense.*

og rankeslyng med blomster og blade: »Gloria in excell[s]is Deo me fecit Friderich Holtzmann Hafniæ 1724« (Ære være Gud i det høje. Friderich Holtzmann gjorde mig København 1724). På den ene side af legemet står initialerne »ES« for Erik Skeel, og ved overgangen til slagkanten er tre rundstave.

Friderich Holtzmann har leveret klokker til mange kirker, på Fyn bl.a. til Kirkeby (1705, s. 2103), Drigstrup og Revninge (1722, *DK Odense* 4110 og 4511). Klokken hænger i en slyngebom fra 1938 i glamhullet mod nord.⁹³

2) (Fig. 66), 1866, omstøbt af M. P. Allerup, Odense, af en ældre klokke, der var revnet (†klokke nr. 3 eller 4); arbejdet blev bekostet af Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell.³⁰ 86 cm i diameter. Om halsen er rammelinjer hvorimellem mæanderbort og små rosetter; derunder er en hægebort med akantus. På den ene side af

legemet er indskrift med reliefversaler: »Aar 1866 har kammerherre greve E. E. Schaffalitzky de Muckadell til grevskabet Muckadell ladet denne klokke omstøbe hos M. P. Allerup i Odense«, og ved overgangen til slagkanten er tre lister. Klokken hænger i en slyngebom fra 1938 i glamhullet mod syd.⁴⁴

†Klokker. 1–2) Omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen.³ Den ene klokke (den mindste) blev afleveret ved klokkeskatten 1602,¹⁷⁵ den anden blev omstøbt 1615 til †nr. 3.

3) 1615, omstøbt af en ældre klokke (†nr. 1 eller 2). Arbejdet blev bekostet af Jakob Rosenkrantz til Arreskov.⁷

4) Anskaffet i løbet af 1600-tallet; således omtales 1701–03 både 'den lille' og 'den store' klokke i tårnet.⁷ En af disse må være omstøbt 1724 til den nuværende klokke nr. 1; den anden var 1866 revnet og blev omstøbt til klokke nr. 2.¹⁷⁶

Fig. 67. Epitafium over sognepræst Morten Henriksen Griff (†1726) og hustru Maren Hansdatter Drøstrup (†1710) (s. 4245). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Sepulchral tablet of the parson Morten Henriksen Griff (†1726) and his wife Maren Hansdatter Drøstrup (†1710).*

GRAVMINDER

Kirken rummer et epitafium fra o. 1726 samt fire gravsten, hvoraf den ældste fra o. 1575 er lagt over Erik Rosenkrantz og hustru Helvig Hardenberg, mens de tre andre fra 1700-tallets første årtier er sat over kirkens præster ligesom epitafiet. I koret er en gravkrypt, som antagelig blev indrettet o. 1575 af Erik Rosenkrantz og Helvig Hardenberg og siden er benyttet af ejerne af Arreskov. Herfra er bevaret et større antal kisteplader og -beslag.

Epitafium (fig. 67), o. 1726, over Morten Hendrichsøn (Henriksen) Griff, (sognepræst), ★(16)48, †1726, 77 år gammel, og hustru Maren Hansdatter Drøstrup, †1710, 64 år gammel (jf. gravsten nr. 4).¹⁷⁷

Epitafium af egetræ, 310×238 cm, i bruskbarok. Det rektangulære storstykke, der er samlet af fire lodretstillede brædder, har ovalt skriftfelt omsluttet af en pålagt krans med blade og frugter. I

Fig. 68. Ezekiels vision. Maleri på epitafium over Morten Henriksen Griff, o. 1726 (s. 4246). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Ezekiel's vision. Painting on the sepulchral tablet of Morten Henriksen Griff, c. 1726.*

sviklerne er evangelisternes symbolvæsener: foroven Mattæus' engel (tv.) og Markus' løve, forneden Lukas' okse (tv.) og Johannes' ørn. Storstykket flankeres af bruskværksvinger med planteornamentik og afsluttes forneden af et hængestykke i form af en bruskværkskartouche med bredovalt felt med maleri i bølgelisteramme hvorunder en drueklaseformet hængeknop. Den brudte topgavl har draperiophængt planteornament og munder ud i en konsol hvorpå en ægformet topprydelse.

Epitafiet står med oprindelig staffering, som aldrig har været overmalet. Rammeværket er brunmalet med meget svag, hvid marmorering og detaljer i rødt, grønt, sort og forgyldning. Rammen om maleriet er hvid, og skriftfeltet er sort med indskrift med forgyldt fraktur.¹⁷⁸

Hængestykkets *maleri* (fig. 68), olie på træ, 35×49 cm, viser *Ezekiels vision* om de dodes opstandelse, hvor Ezekiel på Guds bud befaler livsånden at blæse ånde i de døde, så de bliver levende igen (Ez. 37). Profeten, klædt i brun kjortel med hvidt halsbind og rødt bælte om livet, står i et landskab med en bog under venstre arm og

højre arm strakt ud. Han er omgivet af nøgne menneskekroppe og skeletter, der er i færd med at rejse sig fra gravene. I baggrunden er mørke træer under en himmel med skyer og øverst th. et hoved, der blæser livsånden i de døde.¹⁷⁹

Epitafiet er restaureret 1960.¹⁸⁰ Det hænger på sydvæggen i fjerde fag, vest for udgangen til våbenhuset.

Gravsten (fig. 69–71 og 110), o. 1575, over Erick Rossenkrantz (Erik Rosenkrantz) til Kærstrup på Tåsinge (nuværende Valdemars Slot), søn af afdøde Otthe Rossenkrantz (Otte Rosenkrantz) af Boller, †8. nov. 1575 klokken tre på Arreskov (»kallede Gvdt hannom den Tisdag nest før sancti Marthini dag som war den 8 dag novembris wed III slet paa Aredskov an(n)o MDLXXV«) og hustru Helwig Hardenbiere (Helvig Hardenberg) til Arreskov, datter af afdøde Iacop Hardenbiere (Jacob Hardenberg) af Sandholt, <†14. juli 1599 i Odense, 59 år gammel>.¹⁸¹

Figursten af grå kalksten, 279×160 cm.¹⁸² Et lille stykke af øverste højre hjørne er borthugget, formentlig i forbindelse med opsætningen

Fig. 69. Gravsten nr. 1, o. 1575, over Erik Rosenkrantz (†1575) og hustru Helvig Hardenberg (†1599) (s. 4247). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Tombstone no. 1, c. 1575, of Erik Rosenkrantz (†1575) and his wife Helvig Hardenberg (†1599).

Fig. 70-71. Gravsten nr. 1, o. 1575, over Erik Rosenkrantz (†1575) og hustru Helvig Hardenberg (†1599) (s. 4246). 70. Tegning af G. V. Baurenfeind o. 1755. I RAK. 71. Tegning af Søren Abildgaard 1762. I NM. – Tombstone no. 1, c. 1575, of Erik Rosenkrantz (†1575) and his wife Helvig Hardenberg (†1599). 70. Drawing by G. V. Baurenfeind c. 1755. 71. Drawing by Søren Abildgaard 1762.

på korets nordvæg, formentlig i 1600-tallet (jf. ndf.).

Stenen har indskrift i fodfeltet med fordybede versaler, flankeret af postamentfremspring med løvemasker, mens der i topfeltet er otte anevåben (2×4). Figurfeltet indrammes af joniske pilastre hvorover felter med diademhoveder samt kronliste med æggestav; på pilastrenes skafter er drueklaser ophængt i bånd. Ægteparret står under en dobbeltarkade, der i siderne hviler på piller med hver fire anevåbener og i midten på en volutkonsol med løvemaske og englehoved. Erik Rosenkrantz står let vendt mod hustruen. Han har kort hår, panderynker og fuldskæg og bærer fuld rustning med løvemasker på skuldrene og komuleformede

sko; i halsen og ved håndleddene ses hans pibekrave og -manchetter. I højre hånd holder han sine handsker, og med venstre griber han om skæftet på sit sværd. Hans fjerprydede hjelm står mellem hans fødder. Helvig Hardenberg står frontalt med hænderne foran livet. Hun er klædt i enkedragt med langt hovedlin, og hendes lange kåber åbner sig for nederen, så man kan se et plisseret forklæde. I halsen og ved håndleddene har hun som ægtemanden pibekrave og -manchetter. Indskriftens nederste linje er delvist udfyldt med sort.

Stenen er kategoriseret som et kopistarbejde, inspireret af den såkaldte 'Københavns alabastmester', der bl.a. er tilskrevet den kompositorisk beslægtede gravsten over Oluf Mouritsen Krognos

(†1573) og hustru Anne Hardenberg (†1589) i Ringsted Skt. Bendts (DK Sorø 178).¹⁸³

Stenen er omtalt af biskop Jacob Madsen 1589, og det fremgår, at den lå hævet over korgulvet og gravkrypten under det: »Erik Rosenkrans oc F. Heluigs Begræffuelsze met en op-høffuet Sten; stor Kieller«. ¹⁸⁴ Før 1739 blev den indmuret i korets nordside, formentlig på sin nuværende plads helt mod øst. ¹⁸⁵ 1969 konstateredes begyndende afsprængning af forsiden, ¹⁸⁶ og 1977 blev stenen af bevaringsmæssige hensyn løftet fra gulvet og frihugget langs siderne samt befæstet med bronzeankre. ¹⁸⁷

2) (Fig. 72), 1702, over Lisbeth Niels D(atter) Haurvad (Nielsdatter Hauervad), *24. juni (»S Hans dag«) 1600 i Haderslev, og hendes to æg-

Fig. 73. Gravsten nr. 3, o. 1721, over præst Morten Mølmark (†1721) og hustru Maren Bang (†1724) (s. 4250). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Tombstone no. 3, c. 1721, of the priest Morten Mølmark (†1721) and his wife Maren Bang (†1724).

Fig. 72. Gravsten nr. 2, 1702, over Lisbeth Nielsdatter Hauervad (†1679), hendes to ægtemænd, sognepræsterne Mads Jensen Lomborg (†1648) og Hans Gregersen Nyborg (†1678), og hendes datter med førstnævnte Mariche Madsdatter Lomborg (s. 4249). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Tombstone no. 2, 1702, of Lisbeth Nielsdatter Hauervad (†1679), her two husbands, the parsons Mads Jensen Lomborg (†1648) and Hans Gregersen Nyborg (†1678), and her daughter with the former, Mariche Madsdatter Lomborg.

temænd, begge sognepræster i Øster Hæsinge og Hillerslev: Maths Iensøn (Mads Jensen) Lomborg, der først boede i Hillerslev og siden, da sognene i hans tid blev samlet (jf. s. 4195), boede i Øster Hæsinge, †1648 »i hans alders 59 aar«, og Hans Gregersøn (Gregersen) Nyborg, *5. marts 1618 i Soderup i Kullerup Sogn, blev kaldet (til præst) »Galledag« (16. okt.) 1648, byggede præstegården på ny efter ildebrand 1665 (jf. s. 4198), †6. juni 1678 »udi sin alders 61 aar«. Med Mads Jensen Lomborg var hun gift i 19 år og fik 9 sønner, som også hviler her, og en datter, Mariche M(ads) D(atter) Lomb(org), som var 1° g.m. Claus Pederson (Pedersen) og 2° g.m. Christen Fischer, (sognepræster) i Nørre Lyndelse, som har beko-

Fig. 74. Gravsten nr. 4, o. 1726, over sognepræst Morten Henriksen Griff (†1726) og hustru Maria Hansdatter Drøstrup (†1710) (s. 4250). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Tombstone no. 4, c. 1726, of the parson Morten Henriksen Griff (†1726) and his wife Maria Hansdatter Drøstrup (†1710).

stet gravstenen 1702. Med Hans Gregersen var hun gift i 28 år; †30. marts 1679 »i sin ald(ers) 79 aar«.

Mørkegrå kalksten, 178×97 cm; stenen har grå skjolder, og en revne tværs over er samlet med en mørk fuge. Indskrift med fordybede versaler.

Stenen lå oprindeligt i gulvet i midtergangen sammen med nr. 3–4.⁵⁹ Antagelig ved restaureringen 1863 blev de nedlagt i våbenhusets guly,¹⁸⁸ og formentlig 1896 blev de indmuret i våbenhusets østvæg (jf. fig. 19).⁵⁵

3) (Fig. 73), o. 1721, over Morten Mølmarch (Mølmark), præst (»med tiener i ordet«) i Øster Hæsinge og Hillerslev i otte år, †15. juni 1721 »i sin aldsrs[!] 42 aar«, og hustru Maren Bang, †23. april 1724 »i sin ald(ers) 45 aar«.

Rød kalksten, 177×88 cm, stenen er revnet tværs over og samlet med en rødfarvet fuge. Skriftfeltet med indskrift med fordybede versaler har kvartcirkulære indsnit, der giver plads til hjørnemedaljoner med rosetter. Hustruens dødsår står under feltet. Stenen har som nr. 2 og 4 ligget i midtergangen og er nu indmuret i våbenhusets østvæg (jf. fig. 105).

4) (Fig. 74), o. 1726, over Martinus Henrici Cryphes (Morten Henriksen Griff), sognepræst i 48 år, †1726, 77 år gammel, og hustru Maria Iohannis (Johannes', dvs. Hansdatter) Drøstrup, †1710, 64 år gammel (jf. epitafium ovf.).

Grå kalksten, 190×122 cm, med indskrift på latin med fordybede versaler på skriftfelt med hjørneindsnit og hjørnemedaljoner med rosetter. Stenen har som nr. 2–3 ligget i midtergangen og er nu indmuret i våbenhusets østvæg (jf. fig. 19).

Gravkrypt i koret (fig. 75–77), antagelig indrettet o. 1575 af Erik Rosenkrantz og Helvig Hardenberg, benyttet af ejerne af Arreskov. Krypten er hvælvet, og der er adgang til den fra midtergangen ad en muret trappe. Nedgangen er lukket med en lem af træ (jf. s. 4207 og fig. 23). I rummet står fem kister.

Krypten er tidligst omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen som en »stor Kieller«.³ 1755 rummede den 'adskillige kister'.⁵⁹ 1863 var de faldet sammen, og ved en oprydning blev resterne af seks lig samlet i en kiste (nr. 4 ndf.), mens de fundne kisteplader og -beslag samt to kårder blev henlagt

Fig. 75. Gravkrypt i koret, indre set mod vest (s. 4250). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Burial crypt in the chancel, interior looking west.*

oven på en stor blykiste (nr. 1 ndf.).¹⁸⁹ Krypten blev besøgt og fotograferet 1964,¹⁹⁰ og 1981–82 blev dens indhold registreret.¹⁹¹ 1993/94 blev krypten istandsat, og de løse dele i form af kisteplader og -beslag, rester af tekstil og kistefyld m.m. blev restaureret og dels nedpakket i kasser og hensat på pulpituret, dels udstillet i en montre på våbenhusets vestvæg (fig. 82).¹⁹²

Begravede: Erik Rosenkrantz †8. nov. 1575 (†kisteplade ndf.);¹⁹³ Margrethe Rantzau begr. 29. aug. 1588;¹⁹⁴ Helvig Hardenberg †14. juli 1599 (kisteplade nr. 1);¹⁹⁵ angiveligt Erik Rosenkrantz og Helvig Hardenbergs søn Jakob Rosenkrantz †9. juni 1616;¹⁹⁶ hans hustru Pernille Gyldenstjerne †7. nov. 1622 (kisteplade nr. 2); deres søn Henrik Rosenkrantz †30. sept. 1633;¹⁹⁷ Sophia Amalia von Holsten †12. juni 1709 (kiste nr. 3); Jørgen Christopher von Holsten †15. nov. 1715 (kiste nr. 4 og kisteplade nr. 3); Christian Adolph von Holsten †5. jan. 1764;¹⁹⁸ Sophie Hedevig von Finecke †19. okt. 1760 (jf. s. 4337);¹⁹⁸ Erik Skeel von Holsten †25. maj 1772 (jf. s. 4338).¹⁹⁹

Kister i krypten. 1) (Jf. fig. 75–77), formentlig o. 1575–1650, en inderkiste af bly, 200×62/57 cm, 55 cm høj, tilloddet, med enkelte gennemtæringer i de lodrette sider.²⁰⁰ Bunden er fornyet 1993/94.²²

2) (Jf. fig. 75–77), formentlig o. 1575–1650, inderkiste af bly, 195×43/20 cm, 24 cm høj, tilloddet. Kisten er legemsformet med særskilt hovedrum samt afrundet skulderparti og fodende.²⁰¹ Den stod sammen med nr. 1 på en stor kistesokkel af smedjærn, 175×160 cm (jf. fig. 77),⁶⁰ som 1993/94 blev erstattet af to murede, hvidkalkede kistesokler i kryptens nordøstlige del.

3) (Jf. fig. 75–76), o. 1709, Sophia Amalia von Holsten, *22. maj 1709 på sin fædrene gård Gelskov, datter af major Wulf Sivart (Wulff Siegfred) von Holsten og Ide Skeel, †12. juni 1709 samme sted, syv uger og to dage gammel.²⁰²

Barokprofileret barnekiste af eg, 83×43 cm, 38 cm høj, med inderkiste af fyr. Kisten er betruk-

ket med sort læder, der mangler på lågets overside og på selve kistens ene langside, og prydet med beslag af forsolvet messing. På låget ligger en oval *kisteplade* (fig. 78), 25×19 cm, med indskrift med fordybede, kursiverede versaler og gennembrudt bladværksramme. *Kistebeslagene* omfatter 2×8 aneskjolde ledsaget af skriftbånd med slægtsnavne med fordybede versaler på lågets langsider, akantusborter langs lågets kortsider og fire hjørnebeslag i akantus. Selve kisten har på den ene gavl von Holstens våben hvorunder skriftbånd med slægtsnavnet med fordybede versaler (jf. fig. 76) og på den anden gavl et kronet spejlmonogram med afdødes initialer »SAH«, indfattet i palme-grene og fremvist af putti (jf. fig. 75). Endvidere tre hjørnebeslag samt kantborter i akantus. Det fjerde hjørnebeslag og borterne på forsiden samt langs de nederste kanter mangler.

1981 stod kisten direkte på gulvet.⁶⁰ 1993/94 blev den restaureret og anbragt på en muret kistesokkel i sydøsthjørnet.²⁰³

4) (Jf. fig. 75-76), formentlig o. 1715, Jørgen Christopher von Holsten, †15. nov. 1715 (jf. kisteplade nr. 3).

Barneinderkiste af fyrretræ, 133×50/48 cm, 41 cm høj, med hvælvet låg; tyderkisten er gået tabt. 1981 lå kisten med bunden i vejret, selve bunden manglede, og et fyldingspanel fra en stolestaderyg var lagt hen over den (jf. fig. 77). Den indeholdt et mumificeret barnelig, formentlig Jørgen Christopher von Holsten, og knogler fra yderligere mindst fem individer, som var blevet samlet i den ved oprydningen 1863 (jf. ovf.).²⁰⁴ Kisten er restaureret 1993/94, hvor de løse knogler blev flyttet til nr. 5, mens liget blev lagt tilbage i den. Den hviler på to murede, hvidkalkede kistesokler i nordvesthjørnet.

Fig. 76. Gravkrypt i koret, indre set mod øst (s. 4250). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Burial crypt in the chancel, interior looking east.*

Fig. 77. Gravkrypt i koret, indre set mod øst (s. 4250). Foto Erik Skov 1981. I NM. –
Burial crypt in the chancel, interior looking east.

5) (Jf. fig. 75), 1993/94 af fyr, 117×49/44 cm, 50 cm høj, med profileret låg med kors i relief og bærehanke af reb. Kisten indeholder de løse knogler, som fandtes i kiste nr. 4. Den hviler på to murede kistesokler i sydøsthjørnet.

Løse kisteplader. 1) (Fig. 79), o. 1599, over Hilwig Hardenber (Helvig Hardenberg) til Arreskov, »salig Erick Rosenkranich efterleverske«, †14. juli 1599 i Odense, 59 år gammel.²⁰²

Af forgyldt messing med punslede detaljer, 40×23 cm. Det rektangulære skriftfelt med indskrift med versaler i gennembrudte bånd indrammes af en rulleværskkartouche kronet af et englehoved og med frugtklaser ophængt i draperier fornedet. I montre.

2) (Fig. 80), o. 1622, over Pernelle Gyldenstiern (Pernille Gyldenstjerne), †13. dec. 1578 på Bohus i Norge, enke efter Iacob (Jakob) Rosenkrantz

til Kærstrup (nuværende Valdemars Slot), †7. nov. 1622 på Steensgård.²⁰²

Af messing med punslede detaljer og spor af forgyldning, 25,5×43 cm. Det rektangulære skriftfelt har indskrift i svagt relief med versaler på skraverter bund mellem rammelinjer. Feltet indrammes af akantusblade og liljer i gennembrudt arbejde og kronet af et englehoved; kun englens vinger er bevaret, og også et stykke af rammens venstre side er afbrækket. Pladen er nedpakket.

3) (Fig. 81), o. 1715, over Jørgen Christopher von Holsten, †1. april 1708 på sin fædrene gård Gelskov, †15. nov. 1715, som »Formedelst Gvdsfrygt og andre Dyder Baade hos Gvd og Menischen var Kier og yndig«²⁰² (jf. kiste nr. 4).

Af messing med spor af forsølvning, 51×30 cm. Den nærmest skjoldformede, hvælvede plade med

Fig. 78. Kisteplade på kiste nr. 3, o. 1709, over Sophia Amalia von Holsten (†1709). (s. 4252). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Coffin plate on coffin no. 3, c. 1709, of Sophia Amalia von Holsten (†1709).*

†Kisteplade, o. 1575, over Erich Rosenkrantz Ottesen (Erik Ottesen Rosenkrantz) til Kærstrup på Tåsinge, rigsråd, g.m. Helvig Hardenberg til Arreskov, datter af Jacob Hardenberg til Sandholt, †8. nov. 1575 på Arreskov, 56 år gammel, og begravet i sin sognekirke 5. febr. 1576.⁵⁹

Løse kistebeslag. Fra †kisterne i krypten er bevaret et større antal løse kistebeslag, som blev indsamlet ved oprydningen 1863 og henlagt oven på kisterne. Beslagenes proveniens er i flere tilfælde usikker. Fra de †kister, der blev nedsat i krypten i årtierne o. 1600, stammer nr. 1-5 (uden proveniens) samt nr. 6-9, hvis proveniens sandsynligvis kan fastslås. De øvrige beslag, nr. 10-19, stammer for størstedelens vedkommende fra en †yderkiste over den syvårige Jørgen Christopher von Holsten †1715 (jf. kiste nr. 4 ovf.); enkelte kan dog være fra kiste nr. 3 over Sophia Amalia von Holsten †1709, hvor nogle beslag mangler. Beslagene er restaureret 1993-94. De opbevares dels i en montre på våbenhusets vestvæg (fig. 82), dels nedpakket i kasser hensat på pulpituret; et enkelt (nr. 10) er ophængt i kirken.

fordybet kursivindskrift kantes af gennembrudt akantus, der forneden mødes i en blomsterstand og krones af et englehoved. Pladen er nedpakket.

Fig. 79. Løs kisteplade nr. 1, o. 1599, over Helvig Hardenberg (†1599), enke efter Erik Rosenkrantz (s. 4253). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Loose coffin plate no. 1, c. 1599, of Helvig Hardenberg (†1599), widow of Erik Rosenkrantz.*

Fig. 80. Løs kisteplade nr. 2, o. 1622, over Pernille Gyldenstjerne (†1622), enke efter Jakob Rosenkrantz til Kærstrup (s. 4253). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Loose coffin plate no. 2, c. 1622, of Pernille Gyldenstjerne (†1622), widow of Jakob Rosenkrantz of Kærstrup.*

1-2) (Fig. 83-84), o. 1575-1625, to cirkulære medaljoner af messing, 14 cm i diameter, med graverede evangelistsymboler med skriftbånd med indskrift med fordybede versaler, henholdsvis Lukas' okse (»S Lvcas«) og Johannes' ørn (»S Iohannes«), anbragt i landskab med græstuer. I montre. Oprindeligt har der uden tvivl været yderligere to tmedaljoner for Mattæus og Markus.²⁰⁵

3) (Fig. 85), o. 1575-1625, våbenskjold for Rosenkrantz, af messing, 20×13,5 cm, i gennembrudt arbejde med graving. I montre.

4) (Fig. 86), o. 1575-1625, Jesusmonogram »IHS« i strålekrans, af messing, 22,5 cm i diameter, med graverede kantlinjer. I montre.

5) O. 1575-1625, 20 kistesømhoveder af metal, omfattende fem syvakkede stjerner,²⁰⁶ fire store bladrosetter, to små otteribbede og ni glatte. I montre.

6) (Fig. 87), o. 1599, våbenskjold for Lykke af forgyldt messing, 18×14 cm, formentlig fra Helvig Hardenbergs t kiste (jf. kisteplade nr. 1 ovf.).²⁰⁷

Fig. 81. Løs kisteplade nr. 3, o. 1715, over Jørgen Christopher von Holsten (†1715) (s. 4253). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Loose coffin plate no. 3, c. 1715, of Jørgen Christopher von Holsten (†1715).*

Fig. 82. Montre i våbenhuset med kistebeslag og kårder fra gravkrypt i koret (s. 4250).
Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Showcase in the porch with coffin plates and swords from
the burial crypt in the chancel.

Nederste del af skjoldet og spidsen af det ene horn er afbrækket. I montre.

7) (Jf. fig. 88), o. 1622, våbenskjold for Rud, af messing med punslede detaljer, 23×21 cm, formentlig fra Pernille Gyldenstiernes $\dagger$ kiste (jf. kisteplade nr. 2 ovf.).²⁰⁸ I montre.

8) (Fig. 89), o. 1622, tre englehoveder af messing med punslede detaljer, 19,5×24 cm, med vinger i gennembrudt arbejde; muligvis fra Pernille Gyldenstiernes $\dagger$ kiste (jf. kisteplade nr. 2 ovf.).²⁰³ Det ene er nedpakket, de to andre er i montren (jf. fig. 82).

9) (Jf. fig. 82), o. 1622, Jesusmonogram »IHS« i cirkelmedaljon, af messing med punslet ornamentik, 17 cm i diameter; muligvis fra Pernille Gyldenstiernes $\dagger$ kiste (jf. kisteplade nr. 2 ovf.).²⁰³ I montre.

10) (Fig. 90), begyndelsen af 1700-tallet, kiste-krucifiks med Kristusfigur, knogler og kranium af bly og kors af messing, 38×29 cm. Kristus hænger i skrå arme, hovedet falder mod højre skulder, lændeklædet er bundet på højre hofte med lang, hængende snip, knæene er bøjede og højre fod lagt over venstre. Korset er kantet med

Fig. 83-84. Medaljoner med evangelistsymboler. 83. Lukas. 84. Johannes. Løse kistebeslag nr. 1-2, o. 1575-1625 (s. 4255). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Medallions with evangelist symbols. 83. Luke. 84. John. Loose coffin mountings nos. 1-2, c. 1575-1625.*

akantus og korsenderne udformet som store, fir-bladede blomsterrosetter; ved korsfoden ligger Adams knogler og kranium. Krucifikset, der mu-

ligvis stammer fra Jørgen Christopher von Holstens Tjyderkiste (jf. kiste nr. 4 ovf.),²⁰³ er 1994 ophængt på skibets sydvæg.²⁴

Fig. 85-86. 85. Våbenskjold for Rosenkrantz. Løst kistebeslag nr. 3, o. 1575-1625 (s. 4255). 86. Jesusmonogram. Løst kistebeslag nr. 4, o. 1575-1625 (s. 4255). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *85. Arms of the Rosenkrantz family. Loose coffin mounting no. 3, c. 1575-1625. 86. Christogram. Loose coffin mounting no. 4, c. 1575-1625.*

Fig. 87-88. 87. Våbenskjold for Lykke. Løst kistebeslag nr. 6, o. 1599 (s. 4255). 88. Våbenskjold for Rud. Løst kistebeslag nr. 7, o. 1622 (s. 4256). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – 87. *Arms of the Lykke family. Loose coffin mounting no. 6, c. 1599.* 88. *Arms of the Rud family. Loose coffin mounting no. 7, c. 1622.*

11) (Fig. 91), o. 1715, kronet spejlmonogram af messing, 21×30 cm, med initialerne »JCH« kranset af palmegrene og støttet af putti; fra Jørgen Christoffer von Holstens $\dagger$ kiste (jf. kiste nr. 4 ovf.). Nedpakket.

12-13) (Fig. 111, jf. også fig. 82), o. 1715, af messing med spor af forgyldning, 23×71 cm. To

beslag med kronet våbenskjold for henholdsvis Skeel og von Holsten, flankeret af svævende putti og akantusløv, sandsynligvis fra Jørgen Christoffer von Holstens $\dagger$ kiste (jf. kiste nr. 4 ovf.). Førstnævnte er nedpakket, sidstnævnte er i montren.

14) O. 1715, tre hjørnebeslag af messing, 32×30 cm, udformet som akantusblade, formentlig fra Jørgen Christoffer von Holstens $\dagger$ kiste (jf. kiste nr. 4 ovf.). Nedpakket.

15-16) O. 1715, våbenskjolde af messing, 14,5×13 cm, henholdsvis for von Hoenen og von Holsten, ledsaget af skriftbånd med slægtsnavnet med fordybede, kursiverede versaler. Skjoldene stammer sandsynligvis fra Jørgen Christoffer von Holstens $\dagger$ kiste, hvor de kan have siddet på lågets langsider (sammenlign med kiste nr. 3 ovf., jf. også kiste nr. 4). I montre.

Fig. 89. Englehoved. Løst kistebeslag nr. 8, o. 1622 (s. 4256). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Angel's head. Loose coffin mounting no. 8, c. 1622.*

Fig. 90. Kistekrucifiks. Løst kistebeslag nr. 10, begyndelsen af 1700-tallet (s. 4256). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Coffin crucifix. Loose coffin mounting no. 10, beginning of the 1700s.*

17) (Fig. 112), o. 1715, englehoved af messing, 14×27 cm, med perlekæde om halsen, antagelig fra Jørgen Christoffer von Holstens $\dagger$ kiste (jf. kiste nr. 4 ovf.). I montre.

18) O. 1715, tre stykker kantbort med akanthus, af messing, hhv. 5,5×30 cm, 5,5×17,5 cm og 5,5×12 cm, fra Sophia Amalia von Holstens kiste eller Jørgen Christoffer von Holstens $\dagger$ kiste (jf. kiste nr. 3–4 ovf.). Nedpakket.

19) O. 1715, ornament af bly, 11×11 cm, med bladværk i gennembrudt arbejde. Proveniensen som forrige. I montre.

20) Uvis datering, fire bærehanke af jern med midtvulst. Nedpakket.

Gravudstyr. Våben. 1) (Jf. fig. 82), o. 1575–1625, kårde af jern, 109 cm lang, med smal klinge. Fæstet er omvundet med sort tråd, der er afsluttet med en flettet krans i hver ende. Knoppen og parerbøjlen er reliefstøbte med rig ornamentik,

blandt andet tvekampsscener. På den ligeledes reliefstøbte parerplade med cirkulære og rombeformede gennembrydninger er på den ene side to skikkelser, der sammen løfter en krone (fig.

Fig. 91. Spejlmonogram for Jørgen Christoffer von Holsten ($\dagger$ 1715). Løst kistebeslag nr. 11, o. 1715 (s. 4258). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Back-to-back monogram of Jørgen Christoffer von Holsten ($\dagger$ 1715). Loose coffin mounting no. 11, c. 1715.*

Fig. 92-93. Ornementeret parerplade. Detaljer af kårde, o. 1575-1625 (gravudstyr nr. 1, s. 4259). Foto Arnold Mikelsen 2024. – Ornamented sword guard. Details of sword, c. 1575-1625 (burial paraphernalia no. 1).

92), på den anden to tilsvarende skikkelser, der griber fat om hinanden (fig. 93). Kården er sortmalet. I montre.

2) (Jf. fig. 82), o. 1600, udført af Clemens Meigenn, Solingen. Kårde af jern, 112 cm lang, med bred tveægget klinge, der på begge sider har indslået mesternavn med versaler: »Clemens Meigenn« mellem småkors indlagt i kobber (fig. 113).²⁰⁹ Fæstet er omviklet med metaltråd og den s-formede parerbøjle er glat ligesom knoppen. Sortmalet. I montre.

3) Skede af læder med spids af forgyldt træ, 100 cm lang.

De to kårder og skeden lå oprindeligt på tki-sterne i krypten. De blev konserveret af Nationalmuseet 1967/68,⁸⁰ hvorpå de atter blev nedlagt i krypten. 1994 blev de to kårder anbragt i montren i våbenhuset, mens skeden er nedpakket.

Tekstilfragmenter m.m., fundet i en papkasse i krypten 1993. Blandt fragmenterne, der opbevares nedpakket i kasser på pulpituret, er:²¹⁰

1) Mange stykker hvidt hørlærred med takkede buer langs kanterne og et stjernemønster i et hjørne, antagelig fra et lagen. 2) En strimmel gazestof af silke, 46 cm lang. 3) Nederste del af et skjorteærme med manchete af hvidt hørlærred. Manchetten har broderet mønster og er kantet med en jodeknipling. 4) Et stort stykke mønster-

vævet, brunt silkestof med grøn kantbort og gylde stribe. 5) Kistefyld af forskellig art, bl.a. blade og høvlspåner.

Mindekranse. 1) 1905, over grev E(rik) Schaffalitzky de Muckadell, *25. dec. 1834, †18. jan. 1905, fra Grevskabet Muckadells fæstere.

Af sølv, to egegrene med løv og agern bundet med en sløjfe med indskrift med graveret skrift på båndenderne. Kransen er ledsaget af et skjold med graverede initialer »ESdM« hvorover en nitakket krone. De tre ornament er monteret på en pude af sort fløjel kantet med en sølvtræse med kvaster og indsat bag glas i en ramme af sortmalet træ. Den oprindelige placering kendes ikke; 1994 blev den ophængt på vestvæggen under pulpituret (jf. fig. 56).²¹¹

2) 1905, over lensgreve E(rik) E(ngelke) Schaffalitzky de Muckadell (jf. nr. 1), med begravelsesdatoen 26. jan. 1905, fra Niels Hansen enke, Lars Christiansen, Chr. Falch, Jørgen Jørgensen og Carl Rasmussen.

Af sølv, to egegrene med løv og agern bundet med en sløjfe, med indskrift med graveret skrift på båndenderne. Monteret og ophængt som nr. 1 (jf. fig. 56).

3) 1939, over lensgreve A(lbrecht) C(hristopher) C(arl) L(udvig) Schaffalitzky de Muckadell, *11. juli 1859, †10. aug. 1939, fra godsets skovarbejdere, skytte og skovfogeder.

Af sølv, to egegrene med løv og agern, bundet med en sløjfe hvorpå indskrift med graveret skriveskrift. Monteret på sort baggrund, indsat bag glas i en sortmalet ramme og ophængt på nordvæggen under pulpituret (jf. fig. 56).

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Jf. fig. 94), o. 1838, over Zeuthen Euler Svitzer, *19. sept. 1769, sognepræst i Øster Hæsing og Hillerslev i 42 år, †3. sept. 1838, samt hans fire børn: Erik Christian Svitzer, *19. juni 1802, †15. april 1805, Marie Elise Svitzer *5. dec. 1806, †24. febr. 1809, Marie Elise Svitzer, * ... m... †... maj ..., »En lille nyfødt Dreng« †18...

Tavle af sortmalet støbejern i nygotisk stil, 177×62 cm, med indskrift med relieffraktur og skriveskrift (navne); de nederste linjer af indskriften er næsten helt udvisket. Den spidsbuede

tavle rejser sig over et postament dannet af to tilsvarende, lavere tavler, og den krones af et kors. Gavlfelterne udfyldes af stavværk med firpasformet skriftfelt, hvilende på kannelerede halv søjler og liljekonsol. På hovedtavlen, der bærer indskrift over Zeuthen Euler Svitzer, står »Elsket«, og på postamentet, der har indskrift over de fire børn, henholdsvis »Savnet« og »Begrædt«. Nederst på hovedtavlen er en tværoval medaljon med firpas hvori indskrift: »Døden forener igjen hvad Døden adskiller«.²¹²

Monumentet er nært beslægtet med monumenter i bl.a. Faaborg (o. 1843, s. 804), Fjelsted (o. 1844, Odense Amt) og Drigstrup (o. 1847, DK Odense 4112). Det står på præstegravstedet ved korets nordside sammen med nr. 2-4 og 6, indhegnet af et støbejernsgitter med små kors.

Fig. 94. Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1838, over sognepræst Zeuthen Euler Svitzer (†1838) samt hans fire børn (s. 4261), og nr. 3, o. 1854, over Marie Agerbæk (†1854) (s. 4262). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Churchyard monument no. 1, c. 1838, of the parson Zeuthen Euler Svitzer (†1838) and his four children, and no. 3, c. 1854, of Maria Agerbæk (†1854).

Fig. 95. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1850-75, uden indskrift, og nr. 4, o. 1862, over sognepræst Hans Agerbek (†1862) (s. 4262). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Churchyard monument no. 2, c. 1850-75, without inscription, and no. 4, c. 1862, of the parson Hans Agerbæk (†1862).*

2) (Jf. fig. 95), o. 1850-75. Kors af sortmalet støbejern, 115×70 cm, uden indskrift. Korsenderne er udformet som tredobbelte liljer, fra korsskæringen udgår små liljeornamenter, og et tilsvarende ornament ses forneden på korsstammen.²¹³ På præstegravstedet ved korets nordside sammen med nr. 1, 3-4 og 6.

3) (Jf. fig. 94), o. 1854, over Marie Agerbek, sognepræst H(ans) Agerbeks hustru, f. Frisenberg, ★6. febr. 1795, †1. marts 1854.

Kors af sortmalet støbejern på tilsvarende, stærkt profileret postament, 157×74 cm. Indskrift med versaler. Postamentet har på forsiden en rektangulær ramme med vedbend omkring et håndtryk og på bagsiden en tilsvarende ramme omkring en opsats med kors, anker og hjerte (Tro, Håb og Kærlighed). På hver kortside er et vinget timeglas. Selve korset med spidse, trefligede korsender er udført i gennembrudt arbejde med ranker af vedbend samt valmuekapsler. I korsskæringen er en tavle med indskrift; på forsiden personalia, på bagsiden en parafrase over et skriftsted (Fil. 1,21):

»Hendes liv var Christus og døden var hende en vinding«. På korsfodens bagside er firmamærke: »M. P. Allerup. Odense« (antikva).²¹⁴ På præstegravstedet ved korets nordside sammen med nr. 1-2, 4 og 6.

4) (Jf. fig. 95), o. 1862, over Hans Agerbek, sognepræst, ★1. febr. 1798, †13. sept. 1869.

Støbejernskors, 157×73 cm, stort set svarende til nr. 3, dog har postamentet et indrammet håndtryk på både for- og bagsiden. På bagsiden af indskrifttavlen er en trøstende sentens: »Vi have stor glæde og trøst af din kærlighed, efterdi de helliges hjerter ere blevne vederkvægede ved dig, broder«. Endelig er firmamærket anbragt på korsfodens forside, og på bagsiden står »Eneberettiget« med versaler.²¹⁴ På præstegravstedet ved korets nordside sammen med nr. 1-3 og 6.

5) (Fig. 96), 1879, over Rasmus Pedersen Brogaard, ★28. aug. 1800 i Øster Hæsinge, †20. marts 1879 sammesteds. Efter personalia et skriftsted (Matt. 11,22).

Tavle af støbejern, 47×34 cm, med hjørneindsnit. Sortmalet med indskrift med hvid antikva. Tavlen står lænet op ad en stele af rødgrå granit kronet af et nedfældet kors af støbejern, 141×44 cm; den har formentlig oprindeligt været fastgjort til stenen. Vest for kirken.

6) (Jf. fig. 97), 1907, udført af maler og billedhugger Niels Skovgaard.²¹⁵ Mindesten over Hans Agerbek, præst (og salmedigter), *1798, †1869 (jf. nr. 4). Af en indskrift på bagsiden fremgår, at stenen er »Rejst 1907 af en taknemmelig efterslægt«.²¹⁶

Svejfet stele af rødlig granit, 250×78 cm, med indskrift med fordybede versaler udfyldt med sort. Efter personalia står mindeord samt et salmevers af Hans Agerbek: »Uforsagt vær paa vagt, Jesus haver det alt fuldbragt«.²¹⁷ Over indskriften er et kors i solgisel, under den en brændende olielampe. Opstillet på præstegravstedet ved korets nordside.

I kirkegårdens sydøstlige hjørne findes *Arreskovs gravsted*, indhegnet af et ornamenteret smedjernshegn og en mur af kløvede kampesten med cementafdækning (fig. 5). Muren blev opført i anden halvdel af 1800-tallet af 'sognets dygtige stenarbejdere' Kristen og Niels Johansen.²¹⁸

Fig. 96. Kirkegårdsmonument nr. 5, 1879, over Rasmus Pedersen Brogaard (†1879) (s. 4262). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Churchyard monument no. 5, 1879, of Rasmus Pedersen Brogaard (†1879).*

Fig. 97. Præstegravsted ved korets nordside med mindesten over sognepræst Hans Agerbek, udført af maler og billedhugger Niels Skovgaard 1907 (s. 4263). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Priest's burial by the chancel's north side with memorial stone to the parson Hans Agerbek, made by the painter and sculptor Niels Skovgaard in 1907.*

Fig. 98. Kirken i landskabet. Tegning af Johan Hanck 1817. I NM. – *The church in the landscape.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Øster Hæsing Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Svendborg Amt i almindelighed jf. også s. 59 ff. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933-, er angivet som DK, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Svendborg Amt har dog kun sideangivelse.

Fig. 99. Kirken gengivet i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. I RAO. – *The church as shown in Bishop Jacob Madsen's Book of Visitations, 1588-1604.*

Arkivalier. Rigsarkivet, København (RAK). *Reviderede Regnskaber, Kirkeregnskaber.* Regnskaber Fyn 1662-1837. 4. Nyborg Provsti Salling Herred 1662-71 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 4.*). – 5. Nyborg Provsti Gudme, Sunds, Salling, Ærø og Als Herreder 1671-74 (*Rev. rgsk. Rgsk. Fyn. 5.*).

Rigsarkivet, Odense (RAO). *Fyns bispearkiv:* Synsforretninger over kirker 1718-35 (*Bispeark. Syn over kirker*). – Salling Herreds breve 1539-1805, 1805-1968 (*Bispeark. Salling Hrds. breve*). – Indberetninger om kirkeejere og patronatsret 1695-1786 (*Bispeark. Indb. om kirkeejere*). – Visitatsprotokol 1732-1803, 1835-96 (*Bispeark. Visitatsprotokol*). – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43 (*Bispeark. Indb. om kirker og kirkegårde*). – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark. Syn over kirker og præstegårde*). – Sunds og Salling Herreder 1853-67 (*Bispeark. Sunds og Sallinge hrdr.*). *Svendborg Amtsprovsti:* Synsprotokol for Sunds og Sallinge herreder 1824-39 (*Svendborg Amtsprovsti. Synsprot.*). *Sallinge Herreds provstiarkiv:* Breve fra biskop, amtmænd, stiftsøvrighed, guvernør og amtsprovst 1683-1824 (*Provstiark. Breve fra biskop, amtmænd m.fl.*). – Forskelligt 1712-1821 (*Provstiark. Forskelligt*). – Returnerede cirkulærer 1851-64 (*Provstiark. Returnerede cirkulærer*). – Synsprotokol for kirker og præstegårde 1915-75 (*Provstiark. Synsprot. for kirker og præstegårde*). *Øster Hæsing Sogn:* Regnskabsbog 1599-1715 (*Sogneark. Rgsk.*). – Embedsbog 1845-1929 (*Sogneark. Embeds-*

bog). – Diverse sager 1891–1920 (*Sogneark.* Div. sager). – Menighedsråds forhandlingsprotokol 1857–61 (*Sogneark.* Menighedsråds forhandlingsprot.). *Øster Hæsinge menighedsråd*: Diverse sager 1903–56 (*Menighedsrådsark.* Div. sager). – Forhandlingsprotokol 1904–2000 (*Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.). *Hillerslev Menighedsråd*: Stof til Øster Hæsinge Kirke- og Præstekalds Historie 1938–1957 (*Hillerslev menighedsrådsark.* Stof til Øster Hæsinge Kirkes Historie). *Den kgl. bygningsinspektør*: Sager vedr. kirkebygninger på Fyn 1896–1925 (*Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger). *Muckadell Gods*: Dokumenter og breve vedr. kirker 1768–1876 (*Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker).

Øster Hæsinge Kirkes arkiv. Synsprotokol 1862–2022 (Kirkens arkiv. Synsprot.).

Det Kongelige Bibliotek (KB). *Kallske samling*. 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (*Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755).

Nationalmuseet (NM). *Antikvarisk-Topografisk Arkiv* (ATA). *Manuskripter*. C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyns Stift* (Tillæg til Jacob Madsens *Visitatsbog*). Begyndt 1853 (NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.). *Notebøger*. Søren Abildgaard, II, 39 (1762). *Indberetninger*. Niels Ringe o. 1830 (†præstegård, inventar, gravminder). – J. B. Løffler 1886 (bygning, inventar, gravminder). – H. L. Hansen 1924 (præstegård). – Einar V. Jensen 1948 (korbuekrucifiks). – Kirsten Weber 1955 (inventar, gravminder). – Mogens Larsen 1957 (epitafium), 1958 (korbuekrucifiks), 1959a (korbuekrucifiks), 1959b (inventar) og 1964 (korbuekrucifiks, epitafium). – Gerda Møller 1969 (gravsten). – Vitus Nielsen 1974 (gravsten). – Erik Skov 1981 (gravkrypt). – Antropologisk Laboratorium, Københavns Universitet 1982 (skeletter i gravkrypt). – Ebbe Nyborg 1992 (korbuekrucifiks). – Karen Stemmann Petersen og Bodil Taarnskov 1992 (gravkrypt). – Bodil Taarnskov 1994 (kiste og kistebeslag). – Ole Alkærsig og Kirsten Trampedach

1995 (kalkmalerier). – Karin Vestergaard Kristiansen 2008 (inventar, gravminder). – Birgitte Faurhøj Olsen 2013 (bygning). – Bendt Longmose Jacobsen 2018 (bygning).

Rønnow Arkitekter A/S. Det Kgl. Bygningsinspektors Arkiv. Øster Hæsinge Kirke (Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark.* Øster Hæsinge K.).

Øster Hæsinge Lokalhistoriske Arkiv. Øster Hæsinge Kirke.

Tegninger og opmålinger. *Rigsarkivet, København* (RAK). *Håndskriftsamlingen*. I. Individuelle samlinger af blandet indhold. 69–70. Klevenfeldt, Terkel (1710–70) (gravsten). *Det Kgl. Bibliotek – Kunstbiblioteket*. Lars Mindedal 1957 (plan, længde- og tværsnit). *Nationalmuseet* (NM). Søren Abildgaard 1762 (gravsten). – Lars Mindedal 1957, 1986, 1992 og 1994 (situationsplaner, plan, snit, opstalter). *Rønnow Arkitekter A/S. Det Kgl. Bygningsinspektors Arkiv*. Ebbe Lehn Petersen 1960–61 (opmåling og forslag til istandsættelse med plan og længdesnit i blåttryk). – *Øster Hæsinge Lokalhistoriske Arkiv*. H. P. Knudsen 1961 (tilbygning til graverbygning).

Litteratur. N. Rasmussen Søkilde og S. Jørgensen (Kistrup), *Hillerslev og Østerhæsinge Sogne med Arreskov og Gjelskov i ældre og nyere Tid*, Odense 1881 (*Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881*).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen, kirkens omgivelser, bygning og kalkmalerier ved Pia Katrine Lindholt, inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Ida Marie Bjørlig, Bjørn Westerbeek Dahl, Kathrine Faust Larsen, Selma Bess Hedegaard Møller, Lukas Kristian Svane Nielsen og Cæcilie H. M. Thomsen m.fl. Heraldisk konsulent Allan Tønnesen. Oversættelse ved James Sander Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet juni 2024.

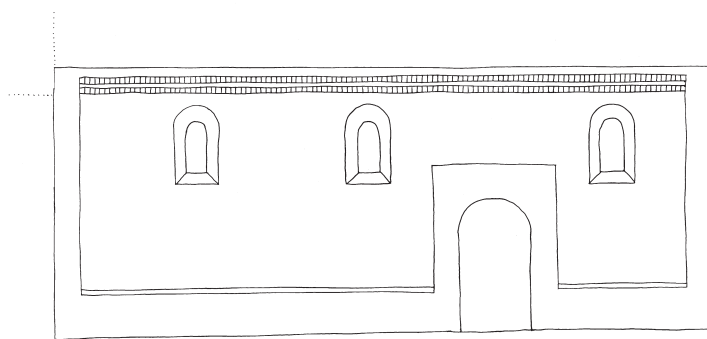

Fig. 100. Rekonstruktion af skibets romanske nordfacade (s. 4199). 1:150. Målt af Lars Mindedal Rasmussen og Sven Wilhelmssen 1957, suppleret og tegnet af Pia K. Lindholt 2024. – *Reconstruction of the nave's Romanesque north facade.*

Fig. 101. Romanske pudslag på skibets nordvæg over hvælvet (s. 4199). Foto Arnold Mikkelsen 2024. — Romanesque plastering on the nave's north wall above the vault.

¹ »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524–26«, *Danske Magazin* IV, 2, 1873, 50.

² L. S. Vedel Simonsen, *Fyens Vilkaar i den saa kaldte Grevens Feide med et Chart over Vælpladsen paa Øxnebjerg*, Kbh. 1813, 101 f.

³ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588–1604*, Jens Rasmussen og Anne Riising (udg.), Odense 1995, 248.

⁴ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551–1660*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1885–2005 (4. marts 1560).

⁵ *Kancelliets Brevbøger* (note 4) (4. marts 1560).

⁶ *Kancelliets Brevbøger* (note 4) (15. jan. 1574).

⁷ RAO. Sogneark. Rgsk.

⁸ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, Rigsarkivet (udg.), II, Kbh. 1908, 459 f.; RAO. Bispeark. Sallinge Hrds. breve.

⁹ RAO. Menighedsrådsark. Div. sager; Forhandlingsprot.; Kirkens arkiv. Synsprot. Grevskabet Muckadell ejede også kirkerne i Vantinge (s. 3747), Nørre Broby (s. 3974), Sønder Broby (s. 4109) og Hillerslev (s. 4281).

¹⁰ *Danske Kirkelove*, Holger Fr. Rørdam (udg.), III, Kbh. 1889, 74 f. (nr. 79); *Bispeark*. Salling Hrds. breve.

¹¹ *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626–41*, Anne Riising og Mogens Seidelin (udg.), Odense 1991, 11 (24. sept. 1626).

¹² V. Wiberg, *Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk præstehistorie* 1, Odense 1870, 632.

¹³ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; jf. også Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas* VI, Kbh. 1774, 735.

¹⁴ RAO. Menighedsrådsark. Div. sager; J. P. Trap, *Dan-*

mark, 5. udg., V, 2, Niels Nielsen, Peter Skautrup og Povl Engelstoft (red.), Kbh. 1957, 784.

¹⁵ F. Elle Jensen, »Frivillige menighedsråd i Fyns Stift«, *Kirkehistoriske Samlinger* VII, 4, 1960–62, 121; RAO. Sogneark. Menighedsråds forhandlingsprot.

¹⁶ »Gamle Sandsager«, *Fynsk Hjemstavn* 1938, 32.

¹⁷ *Trap, Danmark 1957* (note 14), 782. Et notat ved Niels Ringe o. 1830 nævner, at en af længerne på Arreskov sagdes tidligere at have været sognekirke. Længen havde da været højere, end tilfældet var på Niels Ringes tid. Han omtaler en dør i den ene gavl med en 'fordybning eller niche' ind til døren samt en mindre niche i muren på hver side af den, dvs. formentlig en dør omgivet af et spejl flankeret af nicher. NM. *ATA*. Indb. ved Niels Ringe o. 1830 (vedr. Øster Hæsing Sogn).

¹⁸ Peter Friderich Suhm, *Historie af Danmark*, 13, Kbh. 1826, 815.

¹⁹ *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 85 f. Sollerup betragtedes som hørende til Sandholts Lyndelse Sogn, til den 1764 blev inddraget i Øster Hæsing Sogn; *Trap, Danmark 1957* (note 14), 783.

Fig. 102. Hul til loftsbjælke i langhuskorets murkrone og murforhøjelse set mod syd (s. 4201 og 4205). Foto Arnold Mikkelsen 2024. — Hole for a ceiling beam in the nave-chancel's upper wall and wall heightening looking south.

Fig. 103. Underdel til $\dagger$ messeklottespir i korets østgavl (s. 4201). Foto Arnold Mikelsen 2024. – Bottom part of mass bell $\dagger$ spire in the chancel's east gable.

²⁰ *Danmarks Stednavne* nr. 13: Svendborg Amts bebyggelsesnavne, Stednavneudvalget og Institut for Navneforskning ved John Kousgaard Sørensen (udg.), Kbh. 1958, 119.

²¹ RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde.

²² RAO. *Sogneark*. Menighedsråds forhandlingsprot.

²³ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Menighedsrådsark*. Div. Sager; Øster Hæsinge Lokallistoriske Arkiv. Kopi af *Øster*

Hæsinge Sogneraads Historie 1842-1942 samt Sogne-Selvstyrets Forløbere, 1942, 8.

²⁴ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

²⁵ Det blev vedtaget at købe jorden 1975. RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

²⁶ *Fyns Amts Avis* 16. okt. 2006.

²⁷ <https://louiseegedal.com/blogs/journal/skulptur-til-oster-haesinge-kirke>, set 14. feb. 2024. *Den Danske Salmebog* nr. 367; *Fyns Amts Avis* 14. okt. 2006.

Fig. 104. †Vindue i korets østgavl set mod øst (s. 4201). Foto Arnold Mikkelsen 2024.
– †Window in the chancel's east gable wall looking east.

²⁸ Ved kirkegårdens udvidelse 1826 blev hegnet omsat, og et levende hegn blev plantet langs det. 1835 blev digerne rettet op og omsat. 1870 skulle stendiget istandsættes, og 1917 trængte det østlige dige til at blive omsat. Digerne blev sat i stand 1964–65 (s. 4213). 1999 blev det nordvestlige hjørne omsat, og 2005–06 fortsatte arbejdet med resten af det nordlige dige, da de store træers rødder pressede kampestenene ud af diget til fare for trafikanter. 2014–16 blev kirkens diger mod syd, øst og vest omsat. RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde; *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Kirkens arkiv. Synsprot.; *Fyns Amts Avis* 17. og 24. jan. 2006; NM. *ATA*. Korrespondance.

²⁹ RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.

³⁰ Kirkens arkiv. Synsprot.

³¹ 1870 ønskedes den nordøstlige kirkeport fornyet, og to murede piller skulle forsynes med støbejernskors. Det var ikke sket året efter, men kirkeejeren lovede, at det ville udføres i løbet af året. De nuværende piller kan altså være ældre. Kirkens arkiv. Synsprot. Porten blev gentagne gange istandsat: 1894 skulle pillerne repareres, og 1935 ønskedes de fornyet inden for tre år. Fra 1962 nævnes løbende, at den repareres. Kirkens arkiv. Synsprot.

³² 1931 blev den vestlige indgang udvidet til en køreport ved at rykke de eksisterende piller. RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; 1981 skulle den vestlige låge fornys og o. 1990 den sydlige. Kirkens arkiv. Synsprot.

³³ RAK. *Rev. rgsk*. Rgsk. Fyn. 4.

³⁴ RAO. *Bispeark*. Salling Hrds. breve.

³⁵ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

³⁶ Tegninger ved H. P. Knudsen, Odense, 1961, i Øster Hæsing Lokallhistoriske Arkiv; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Øster Hæsing K.

³⁷ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp.ark*. Øster Hæsing K.

³⁸ NM. *ATA*. Indb. ved H. L. Hansen 1924; *Morgenavisen Jyllands Posten* 8. feb. 1988; *Fyns Amts Avis* 9. feb. 1988.

³⁹ RAO. *Hillerslev Menighedsråd*. Stof til Øster Hæsing Kirke- og Præstekalds Historie 1938–57); NM. *ATA*. Indb. ved Niels Ringe o. 1830.

⁴⁰ NM. *ATA*. Indb. ved Niels Ringe o. 1830.

⁴¹ 'Den store julebrand' gik ud over præstegården, hospitalet, skolen, tre gårde og tre huse i landsbyen og skyldtes et lynnedslag. RAO. *Sogneark*. Embedsbog; NM. *ATA*. Indb. ved H. L. Hansen 1924.

⁴² Hans de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve* VI, Kbh. 1760, 148–151; *Trap, Danmark 1957* (note 14), 784.

⁴³ RAO. *Sogneark*. Embedsbog.

⁴⁴ RAO. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁴⁵ RAO. *Menighedsrådsark*. Div. Sager.

⁴⁶ RAO. *Menighedsrådsark*. Div. Sager; Kirkens arkiv. Synsprot.

⁴⁷ Soklen ses endnu på kirkens nordside, mens den på sydsiden er skjult af det højereliggende terræn (s. 4197).

⁴⁸ J. B. Løffler opfattede de tilmurede vinduer på sydsiden og et af de nordlige som svagt spidsbuede, men det kan ikke afgøres med facadernes nuværende kalkning. NM. ATA. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

⁴⁹ Murene er derved tykkere end de romanske mure (ca. 1,1–1,3 m mod ca. 1 m).

⁵⁰ NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.

⁵¹ Døren måler ca. 2,4×1,3 m, det lave spejl er ca. 3,9 m højt, mens det højeste spejl er ca. 5,2 m højt. Indvendig måler døren ca. 2,5×1,45 m, og dette afspejler formentlig anslagsnichen til en fladbuet $\dagger$ dørføj.

⁵² NM. ATA. Indb. ved Birgitte Faurhøj Olsen 2013.

⁵³ Løffler mente, at det var blevet ommuret senere, men intet i konstruktionen tyder på det. NM. ATA. Indb. ved J. B. Løffler 1886.

⁵⁴ Der kan også have været en $\dagger$ bænk mod vest, og 1862 ønskedes nye træbænke eller træsæder på murbænkene. 1882 nævnes, at der var plads til to løse bænke. Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde.

⁵⁵ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Bispeark*. Syn over kirker og præstegårde.

⁵⁶ De oprindelige friser er bevaret helt på øst- og nord-siden samt den østlige del af sydsiden.

⁵⁷ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff. Rasmussen Søkilde skriver, at tårnet havde været 'næsten en halv gang højere' end nu, hvilket må være en overdrivelse. *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 97.

⁵⁸ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 3), 248. Tårne med fire renæssancegavle kendes også fra kirkerne i Horne og Ringe (Gudme Hrd.) samt Nørre Lyndelse (DK Odense 3938), hvor de er vælske.

⁵⁹ KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755.

⁶⁰ NM. ATA. Indb. ved Erik Skov 1981.

⁶¹ NM. ATA. Indb. ved Karen Stemmann Petersen og Bodil Taarnskov 1992.

⁶² KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; NM. ATA. *Manuskripter*. Engelstoft 1853 ff.; Rasmussen Søkilde mente, at tårnunderdelen var for svag til at bære det høje tårn, som derfor blev forkortet. *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 97.

⁶³ Oplyst af sognepræst Ole Buhl.

⁶⁴ De omtales 1908–09, hvor de ønskedes fjernet. Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Provstiark*. Returnerede cirkulærer.

⁶⁵ Teglstenene kan være små flensborgsten.

⁶⁶ RAK. *Rev. rgsk.* Rgsk. Fyn. 5.

⁶⁷ Det nævnes første gang af *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 97 og gentages efterfølgende af NM. ATA. Indb. ved J. B. Løffler 1886 (hvis kirkebeskrivelse gengives i J. P. Trap, *Kongeriget Danmark*, 3. udg., H. Weitemeyer (udg.), Kbh. 1899, III, 684 og J. P. Trap, *Kongeriget Danmark*, 4. udg., Gunnar Knudsen (udg.), Kbh. 1923, IV, 748).

⁶⁸ RAO. *Bispeark*. Syn over kirker.

⁶⁹ RAO. *Provstiark*. Forskelligt.

⁷⁰ RAO. *Provstiark*. Breve fra biskop, amtmand m.fl.

⁷¹ Rasmussen Søkilde mente, at murværket stadig var

Fig. 105. Våbenhusets indre set mod syd (s. 4205). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The porch interior looking south.*

Fig. 106. Indre set mod øst o. 1920. I Øster Hæsing Lokalhistoriske Arkiv. – Interior looking east, c. 1920.

revnet pga. den store vægt fra den nedtagne renæssanceoverdel. *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 97.

⁷² *Fyns Tidende* 6. juni 1965; NM. ATA. Korrespondance.

⁷³ *Fyns Amts Avis* 17. dec. 1994; Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp. ark. Øster Hæsing K.*

⁷⁴ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

⁷⁵ NM. ATA. Indb. ved Bendt Longmose Jacobsen 2018; Kirkens arkiv. Synsprot.

⁷⁶ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. ATA. Korrespondance.

⁷⁷ Både 1878 og 1884 var trægulvene i koret angrebet af svamp og skulle omlægges, og 1954 skulle de repareres to steder, så gulvene kan være repareret eller udskiftet flere gange siden. Kirkens arkiv. Synsprot.

⁷⁸ Jørgen G. Bertelsen og Verner Bjerger, *Stemplede mursten og gulvtegl*, Varde 2021, 63 f.; *Fyns Tidende* 6. juni 1965; NM. ATA. Korrespondance.

⁷⁹ RAO. *Provstiark.* Returnerede cirkulærer; NM. ATA. Korrespondance.

⁸⁰ NM. ATA. Korrespondance.

⁸¹ *Fyns Tidende* 6. juni 1965.

⁸² 1828-29 var gulvet i gangen og i stolene sunket og skulle omlægges. RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁸³ Kirkens arkiv. Synsprot.; *Fyns Tidende* 6. juni 1965.

⁸⁴ Rønnow Arkitekter. *Det kgl. bygningsinsp. ark. Øster Hæsing K.*

⁸⁵ RAO. *Bispeark.* Salling Hrds. breve; Kirkens arkiv. Synsprot.

⁸⁶ Det gentages løbende i første halvdel af 1900-tallet, at vinduerne skulle fornyes: 1904 kunne nogle ikke lukkes helt og var 'dårlige'. 1909-10 ønskedes nye vinduer, da de var gamle og brøstfældige, og 1920 skulle sydsidens fornyes. 1934 skulle to vinduer på nordsiden udskiftes, 1939 skulle det ene af de øverste vinduer i nordsiden af skibet fornyes, og 1942 skulle et par af nordsidens også repareres. 1947 ønskedes der trækrudder i korets og tårnrummets vinduer. Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; Returnerede cirkulærer; Synsprot. for kirker og præstegårde; NM. ATA. Korrespondance.

⁸⁷ RAO. *Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker.

⁸⁸ 1888 manglede 3 spærfag 'ranker', dvs. skråstivere, men der kan også menes krydsbånd, og 1927 nævnes, at flere krydsbånd manglede. 1904 trængte tagværket til krydsbånd og nye spærfodder. 1935 skulle en hanebjælke og to krydsbånd fornyes. Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; Returnerede cirkulærer.

⁸⁹ NM. ATA. Indb. ved Bendt Longmose Jacobsen 2018.

⁹⁰ Denne type er typisk for romanske tagværker, jf. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, XVIII, Kbh. 1974, 66 ff.

⁹¹ Om stråtag på kirker se Per Kristian Madsen, »Kalvslund Kirke – en tilsyneladende beskeden kirkes alder og stråtag«, *By, marsk og geest* 17, Haderslev 2005, 22-42 (især 32 ff.).

⁹² Knud J. Krogh, »Tag af bly«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1976, 154-66.

⁹³ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁹⁴ Oplyst af sognepræst Ole Buhl; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

⁹⁵ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde; *Provstiark.* Returnerede cirkulærer.

⁹⁶ RAO. *Bispeark.* Syn over kirker og præstegårde.

⁹⁷ Kirkens arkiv. Synsprot.; *Fyns Tidende* 6. juni 1965; NM. *ATA.* Korrespondance.

⁹⁸ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Bispeark.* Sunds og Sallinge Hrdr.

⁹⁹ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. *ATA.* Indb. ved Ole Alkærsig og Kirsten Trampedach 1995.

¹⁰⁰ NM. *ATA.* Indb. ved Ole Alkærsig og Kirsten Trampedach 1995.

¹⁰¹ NM. *ATA.* Indb. ved Ole Alkærsig og Kirsten Trampedach 1995; Sissel Plathe, *Gotikkens kalkmalerier*, Kbh. 2019, 21 ff.

¹⁰² Restaureringen af inventaret 1964–66 er ikke dokumenteret i Nationalmuseets arkiver, og dens præcise karakter er derfor usikker, jf. NM. *ATA.* Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2008.

¹⁰³ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1959b; RAO. *Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger.

¹⁰⁴ NM. *ATA.* Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2008.

¹⁰⁵ *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 100.

¹⁰⁶ Svarende til indskriften på alterbordet i Horne.

¹⁰⁷ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1959b og ved Karin Vestergaard Kristiansen 2008. 1959 konstaterede man, at bemalingen fra 1830 i modsætning til på resten af alterpartiet var bevaret uovermalet skjult under et talterklæde. Alterbordet er altså ikke som det øvrige inventar blevet egetræsmalet 1863 og 1913.

¹⁰⁸ RAO. *Sogneark.* Rgsk. En fortegnelse over kirkens inventar er indført forrest i regnskabsbogen, der er

påbegyndt 1599. Efter skriften at dømme er fortegnelsen dog først tilføjet o. 1675.

¹⁰⁹ RAO. *Muckadell Gods.* Dok. og breve vedr. kirker; Kirkens arkiv. Synsprot.

¹¹⁰ Kirkens arkiv. Synsprot.; NM. *ATA.* Indb. ved Kirsten Weber 1955.

¹¹¹ *Fyns Amts Avis* 17. dec. 1994.

¹¹² 1858 fandtes tæppet på Arreskov, og det blev derefter anvendt ved bryllupper i kirken; efter en restaurering i begyndelsen af 1900-tallet dog kun ved kirkelige højtideligheder i familien Schaffalitzky de Muckadell. Tæppet, der er broderet med uldgarn i et flammet mønster i rødt, gult, blå og grønt på grå bund med fremstillinger af dyr og planter, har på midten et firedobbelt skjold med våben for Oldeland, Kruse, Gyldenstjerne og Bülow ledsaget af initialer for Hans Oldeland til Uggerslevgård og hustru Helvig Kruse samt årstallet »1666«. Det er beskrevet og afbildet i H. Berner Schilden Holsten, »Sophie Staverskovs Silketæppe og lidt om andre Vaabenprydede Textilier«, *Fra Arkiv og Museum* 2,1, Kbh. 1925, 350–52.

¹¹³ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1959b.

¹¹⁴ Ved kirkens ibrugtagning i juni 1965 efter restaureringen manglede der endnu restaurering af alterparti og prædikestol, hvilket forventedes at ske et års tid senere; *Fyns Tidende* 6. juni 1965.

¹¹⁵ Jf. note 102. Muligvis er den oprindelige bemaling partielt afdækket i forbindelse med arbejdet.

¹¹⁶ Jf. også Karin Vestergaard Kristiansen, *Den farverige kirke. Dansk farvehistorie fra 1500-tallet til nutiden* 1–2, Kbh. 2023, 2, 421 f.

¹¹⁷ Kirkens arkiv. Synsprot.; RAO. *Den kgl. bygningsinsp.* Sager vedr. kirkebygninger; dog blev forgyldningen med slagmetal fra 1913 erstattet af bronzeforgyldning.

¹¹⁸ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1959b beskriver revnedannelser særligt i sidestykkerne og søjlerne, som efterfølgende må være udbedret, jf. dog også note 102.

Fig. 107–08. 107. Borgerligt våben. 108. Monogram. Detaljer af dåbsfad, 1500-tallet (s. 4229). Foto Arnold Mikelsen 2023. – 107. *Burgher arms*. 108. *Monogram. Details of baptismal dish, 1500s*.

¹¹⁹ »Eckersbergs brevkoncepter 1813-16«, afskrift ved Henrik Bramsen og Hannemarie Ragn Jensen, *Meddelelser fra Thorvaldsens Museum* 1973, Kbh. 1974, 114 med note 236. Heraf fremgår, at Lund i april 1816, hvor han opholdt sig i Rom, havde påbegyndt maleriet til Øster Hæsing. Det fremgår desuden af et brev fra Fyns guvernør prins Christian Frederik (Christian VIII) til C. F. Hansen 9. marts 1817, at maleriet blev udskibet fra Livorno i januar 1817. Arkivet, Thorvaldsens Museum, m30A, nr. 51.

¹²⁰ Hannemarie Ragn Jensen, »Lund, Johan Ludwig Gebhard«, *Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon* (4. udg.), V, Sys Hartmann (red.), Kbh. 1995, 174 f. Om den oprindelige hårde modtagelse af maleriet, se Hannemarie Ragn-Jensen, »Ein dänischer Nazarener – J. L. Lunds Altargemälde«, *Hafnia. Copenhagen Papers in the History of Art* 1978, 88 f.

¹²¹ Schubart var desuden ven og mæcen for Bertel Thorvaldsen og formidlede den første kontakt, da denne blev opfordret til at udføre en døbefont til Brahetrolleborg

Fig. 109. Orglets spillebord bag altervæggens søndre dør (s. 4242). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – The organ console behind the southern door in the altar wall.

Kirke, jf. s. 3418. Schubart levede de sidste ti år af sit liv på gården Sollerup i Øster Hæsing Sogn og blev begravet i Arreskovs gravsted på Øster Hæsing Kirkegård. Se også Emanuela Barellai, »En fynsk kosmopolit fra det 18. århundrede. Diplomaten og mæcen Herman Schubart«, *Fynske Årbøger* 1984, 34-52, særligt s. 39 f. og 48 f.; jf. også <https://arkivet.thorvaldsensmuseum.dk/personer/schubart-herman>, set 15. april 2024.

¹²² *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 3), 248; Louise Lillie, »Biskop Jacob Madsen og billederne«, *Fynske Årbøger* 1989, 22.

¹²³ *Danske Atlas VI, 1774* (note 13), 735.

¹²⁴ NM. ATA. S. Abildgaard, notebog II, 1762, 39; jf. også Poul Grinder-Hansen, *Søren Abildgaard (1718-1791). Fortiden på tegnebrættet*, 2010, 420 (kat.nr. 380) samt notat på fig. 71 under gravstenen (ikke gengivet).

¹²⁵ Helvig Hardenberg døde 14. juli 1599, og parret blev gift 17. juli samme år.

¹²⁶ *Danske Atlas VI, 1774* (note 13), 735; Finn Grandt-Nielsen, *Fynsk kirkesølv*, Odense 1983, 165.

¹²⁷ Chr. A. Boje, *Danske guld- og sølvmedemærker før 1870*, 4. udg., revideret og udvidet af Henrik Jakobsen, Odense 2022, nr. B4-3222.

¹²⁸ *Boje 2022* (note 127), vistnok nr. B4-3397 (stemplet står ikke helt skarpt).

¹²⁹ *Boje 2022* (note 127), nr. B4-3391.

¹³⁰ RAO. *Svendborg Amtsprovsti*. Synsprot.

¹³¹ På de oprindelige balustre findes tre ældre farvelag under det nuværende. Farvelagene er ikke beskrevet nærmere, men omfatter formentlig egetræsmaling. NM. ATA. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2008; *Fyns Amts Avis* 17. dec. 1994.

¹³² På langsiderne er der 22 cm mellem hovederne, på kortsiderne 16 cm.

¹³³ Foringen har reduceret mundingens diameter fra 52 til 38 cm.

¹³⁴ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 135. Til samme gruppe hører bl.a. fonten fra Kværndrup (nu i Emauskirken i Kerteminde, *DK Odense* 2083).

¹³⁵ *Mackeprang 1941* (note 134), 34 og 111.

¹³⁶ Jan A. Gadd, »Brass Basins and bowls from a Single Nuremberg Workshop Around 1500-1580«, *Journal of the Antique Metalware Society*, 16, juni 2008, 4, 14 f.; Helge Kjellin, »Ornerade mässingsfat och deras inskrifter«, *Äldre kyrklig Konst i Skåne*, Otto Rydbeck og Ewert Wrangel (red.), Lund 1921, 219 ff.

¹³⁷ Der er ingen kendte præster eller præstekoner i Øster Hæsing med de pågældende initialer, men fadet kan også have tilhørt ejere længere væk, sammenlign f.eks. med dåbsfadet i Allested (s. 3889).

¹³⁸ NM. ATA. Indb. ved Ebbe Nyborg 1992.

¹³⁹ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1959a og ved Ebbe Nyborg 1992.

¹⁴⁰ Korsarmene er ved glorieskiven bladet sammen med 13 dyvler, placeret så de 12 danner et kvadrat,

mens den sidste er placeret i kvadratets centrum. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1964.

¹⁴¹ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1964.

¹⁴² En lignende staffering er set på nogle figurer på den senmiddelalderlige fløjaltertavle i Bellinge (*DK Odense* 3082, hvor det dog ikke er omtalt), jf. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1964.

¹⁴³ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1959a.

¹⁴⁴ Kirkens arkiv. Synsprot.; NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1964.

¹⁴⁵ Jf. korbuekrucifikset i Lumby fra o. 1250-75, hvor korsets lodrette stamme er fornyet o. 1500 (*DK Odense* 5119).

¹⁴⁶ Kirkens arkiv. Synsprot.; NM. ATA. Indb. ved Einar V. Jensen 1948.

¹⁴⁷ Kirkens arkiv. Synsprot.; NM. ATA. Indb. ved Ebbe Nyborg 1992.

¹⁴⁸ I såvel *Hofman 1760* (note 42), 110, som *Danske Atlas VI, 1774* (note 13), 735, er årstallet for donationen ved en fejl anført som 1560.

¹⁴⁹ Faget nærmest opgangen er knap 10 cm smallere end de øvrige; NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1959b.

¹⁵⁰ Bøjlerne er vistnok af eg; NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1959b. De to fag mod væggen er kortere end de øvrige.

¹⁵¹ Jørgen Hansen har ikke kunnet identificeres. Det kan ikke udelukkes, at underbaldakinen er føjet til prædikestolen nævnte år.

¹⁵² NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1959b og Karin Vestergaard Kristiansen 2008; jf. også note 102.

¹⁵³ I *Vestergaard Kristiansen 2023* (note 116), 1, 94, dateres de frihåndsmalede blomster til 1656, året for opsætningen af pulpituret (s. 4238). Sammenligner man blomsterne med de strengt aksialsymmetriske akantusrelieffer i friseelterne virker denne datering plausibel.

¹⁵⁴ Se også prædikestolene i Egense (o. 1560, s. 1935), Hundstrup (1566, men stærkt ombygget, *DK Odense* 3294) og Allerup (1570'erne, *DK Odense* 3636).

¹⁵⁵ 1589 noterede biskop Jacob Madsen, at den var opsat i sydsiden; *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 3), 248.

¹⁵⁶ Kirkens arkiv. Synsprot.; NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1960 og Karin Vestergaard Kristiansen 2008.

¹⁵⁷ Ryglænet i sydrækken ved udgangen til våbenhuset synes at være ældre end det øvrige materiale.

¹⁵⁸ *Hofman 1760* (note 42), 110, anfører dog årstallet 1560.

¹⁵⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. Næsten tilsvarende stole findes i Brahetrolleborg Kirke (s. 3424).

¹⁶⁰ Efter farvelagene at domme er de samtidige med stolestaderne, jf. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1959b.

¹⁶¹ Blokken kunne muligvis være fra o. 1875, hvor kirkens blok var i fare for at blive ødelagt af svamp og skulle have nyt fodstykke. Kirkens arkiv. Synsprot.

¹⁶² RAO. *Sogneark.* Rgsk.; jf. også Erich Pontoppidan, *Marmora Danica selectiora sive Inscriptionum* 1, Kbh. 1739, 251; *Hofman* 1760 (note 42), 110; *Danske Atlas VI*, 1774 (note 13), 735.

¹⁶³ Ved en undersøgelse 1959 konstateredes, at farvelaget var stærkt afgået, jf. NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1959b. Jf. også note 102.

¹⁶⁴ R. og K er sammenskrevet.

¹⁶⁵ Ifølge tilbud fra J. A. Demant 1869; RAO. *Menighedsrådsark.* Div. sager; Kirkens arkiv. Synsprot.

¹⁶⁶ Arbejdet er udført på baggrund af tilbud fra Frobenius. Ud fra den tilgængelige korrespondance tyder det på, at Froberg har udført arbejdet på stedet med dele leveret fra Frobenius. RAO. *Menighedsrådsark.* Div. sager.

¹⁶⁷ Brev fra R. Ulrikkeholm til menighedsrådet 13. april 1935. RAO. *Menighedsrådsark.* Div. sager.

¹⁶⁸ Ifølge Frobenius' tilbud skulle Quint $2\frac{2}{3}$ ' tilvirkes ved afkorting af den tidligere Viola d'amore fra 1923, mens Rørføjte 4' overvejende skulle fremstilles ved at forsyne Fugara 8' (som startede ved c¹) med rørhætter; RAO. *Menighedsrådsark.* Div. sager. Ved restaureringen i 1978 fandtes det dog, at rørføjten var af nyere piber, mens quinten var af fugarapiber; NM. *ATA*. Korrespondance. Den rekonstruerede Fugara er på registertrækket benævnt Gamba med en typografi, der afviger en anelse fra de øvrige træk.

¹⁶⁹ Dvs. maler Peter Christensen, Faaborg, jf. RAO. *Odense Malerlav*. Indskrivningsbog for drenge og svende 1827-85.

¹⁷⁰ Året 1816 læses på facadens topstykke. En notis fra 1815, afskrevet 1923, lyder dog: »Dette Orgel lod jeg bygge til Østerhæsing Kirke 1815 ved den meget duelige Orgel Bygger Herr Oppenhagen. Gud bevare dette Orgel, Kirken og hele Menigheden fra alt Ondt. Arreskov, den 12te September 1815. Erik Scheel Schaffalitzky de Muckadell«; RAO. *Menighedsrådsark.* Div. sager.

¹⁷¹ Den Danske Orgelregistrant.

¹⁷² RAO. *Menighedsrådsark.* Div. sager. Yderligere informationer om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

¹⁷³ Et citat fra sognepræst Hans Agerbeks salme *Uførsagt, vær på vagt* fra 1848, *Den Danske Salmebog* nr. 275.

¹⁷⁴ RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.; NM. *ATA*. Korrespondance. Det kan ikke umiddelbart afgøres, hvilken af de tre kroner der er den ældste.

¹⁷⁵ RAO. *Sogneark.* Rgsk. Ved klokkeopkrævningen måtte kirkerne beholde deres største klokke; jf. Poul Grinder-Hansen, »Danske klokkekonfiskationer i 16. og 17. århundrede«, *Arv og Eje* 1983-84, 221-24.

¹⁷⁶ RAO. *Bispeark.* Sunds og Sallinge hrdr.

¹⁷⁷ Morten Henriksen Griff var afbildet på forældrenes τ epitafium i Helligåndskirken i Faaborg (τ epitafium nr. 6, o. 1678, s. 736 med fig. 108).

¹⁷⁸ Jf. også *Vestergaard Kristiansen* 2023 (note 116), 2, 462.

¹⁷⁹ Sammenlign evt. med et lidt ældre epitafium i akan-tusbarok fra 1697 i Notmark (*DK Sjydl* 2508). Motivet af Ezekiels vision findes også på to ældre epitafier i Odense Domkirke, hhv. fra 1584 med maleri udført mellem 1622 og 1644 (epitafium nr. 2, *DK Odense* 754) og o. 1651 (epitafium nr. 5, *DK Odense* 764), begge udført med forlæg i et kobberstik fra 1606 af Nicolaes de Bruyn.

¹⁸⁰ Kirkens arkiv. Synsprot. Ved restaureringen blev epitafiet skilt ad og samlet igen med genanvendelse af de oprindelige samlemetoder. Ældre reparationer af stafferingen samt gentagne ferniseringer blev fjernet, og der blev udført sparsom retouchering af farverne og lidt mere omfattende udbedring af forgyldningen. NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1957 og 1964 og ved Karin Vestergaard Kristiansen 2008.

¹⁸¹ Erik Rosenkrantz' dødsår er anført med romertal, Helvig Hardenbergs med arabertal; endvidere er hendes alder anført på latin (»ætatis svæ«), mens indskriften i øvrigt er på dansk.

¹⁸² Chr. Axel Jensen, *Danske adelige Gravsten fra sen-gotikens og renaissancens Tid*, II, Kbh. 1953, 22 og 252 (nr. 574); Hanne Honnens de Lichtenberg, *Tro, håb & forfølgelighed. Kunstneriske udtryksformer i 1500-tallets Danmark*, Viborg 1989, 239.

¹⁸³ *Jensen* 1953 (note 182), 13-22. Anne Hardenberg var kusine til Helvig.

¹⁸⁴ *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 3), 248. Jacob Madsen omtaler gravsten, der er hævet over gulvet, i bl.a. Egense, Ollerup (s. 1947 og 2051) og Vissenbjerg (*DK Odense* 3426).

¹⁸⁵ *Pontoppidan* 1739 (note 162) 251; NM. *ATA*. S. Abildgaard, notebog II, 1762, 39; jf. også *Grinder-Hansen* 2010 (note 124), 420 (kat.nr. 380) samt notat på fig. 71 under gravstenen (ikke gengivet) og 110.

¹⁸⁶ NM. *ATA*. Indb. ved Gerda Møller 1969.

¹⁸⁷ NM. *ATA*. Indb. ved Vitus Nielsen 1974; Korrespondance.

¹⁸⁸ NM. *ATA*. Indb. ved J. B. Löffler 1886.

¹⁸⁹ *Rasmussen Søkilde og Jørgensen* 1881 99.

¹⁹⁰ *Fyns Tidende* 13. nov. 1964 samt fotos i NM. *ATA*. Fotoarkivet.

¹⁹¹ NM. *ATA*. Indb. ved Erik Skov 1981. Den rummede da to kister af bly og to af træ, fire kisteplader og et større antal kistebeslag samt to kårder. Desuden blev der fundet fem næsten komplette skeletter samt

Fig. 110. Gravsten nr. 1, o. 1575, over Erik Rosenkrantz (†1575) og hustru Helvig Hardenberg (†1599) (s. 4246) samt kiste nr. 2 i gravkrypt i koret (s. 4251) m.m. Tegnet af Niels Ringe o. 1830. I NM. – *Tombstone no. 1, c. 1575, of Erik Rosenkrantz (†1575) and his wife Helvig Hardenberg (†1599), coffin no. 2 in the burial crypt in the chancel.*

Fig. 111. Våbenskjold for Skeel. Løst kistebeslag nr. 13, o. 1715 (s. 4258). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Arms of the Skeel family. Loose coffin mounting no. 13, c. 1715.

enkelte skeletdele fra yderligere to voksne og et barn. De fem skeletter blev bedømt som tilhørende hhv. en mand på 40–50 år, en mand på 50–60 år, en kvinde på 40–60 år, en kvinde på 50–60 år og et ungt menneske på 16–19 år, hvor kønnet ikke kunne bestemmes. NM. ATA. Indb. ved Antropologisk Laboratorium, Københavns Universitet 1982.

¹⁹² NM. ATA. Indb. ved Karen Stemmann Petersen og Bodil Taarnskov 1992 og ved Bodil Taarnskov 1994; RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.

¹⁹³ Jf. også Joh. Grundtvig, »Ejler Brokkenhuses historiske Kalenderantegnelser for 16de Aarhundrede«, *Samlinger til Fyens Historie og Topographie* 6, Odense 1873, 326.

¹⁹⁴ Datter af Frantz Rantzau og Anne Eriksdatter Rosenkrantz; Joh. Grundtvig 1873 (note 193), 371.

¹⁹⁵ Helvig Hardenberg blev begravet 23. aug. 1599; Joh. Grundtvig 1873 (note 193), 432; *Biskop Jacob Madsens visitatsbog* (note 3), 52.

¹⁹⁶ *Resens Atlas Fyn*, Jacob Isager (udg.), Svendborg 1984, 302.

¹⁹⁷ *Resens Atlas Fyn* (note 196), 302. Ifølge samme skulle også Mogens Høg, †29. jan. 1661, være begravet i kirken; han er dog begravet i Sorø (DK Sorø 101).

¹⁹⁸ RAO. *Øster Hæsing Sogn*. Enesteministerialbog 1738–1838; *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 136.

¹⁹⁹ RAO. *Øster Hæsing Sogn*. Enesteministerialbog 1738–1838; *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 137.

Fig. 112. Englehoved. Løst kistebeslag nr. 17, o. 1715 (s. 4259). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Angel's head. Loose coffin mounting no. 17, c. 1715.

Fig. 113. Klinge med mester Clemens Meigenns navn. Detalje af kårde, o. 1600 (gravudstyr nr. 2, s. 4260). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Blade with the name of master Clemens Meigenn. Detail of sword, c. 1600 (burial paraphernalia no. 2).

²⁰⁰ Sammenlign med Jacob Trolles kiste (†1664) i Roskilde Domkirke (DK Kbh.Amt 2124) og med inderkister i en gravkrypt i Kliplev (DK Sjyll 2002).

²⁰¹ Kisten kunne muligvis tilhøre Henrik Rosenkrantz, †1633 i Paris; sammenlign med kisten over Fride-rich Hahne, †1679 i Paris, i Roskilde Vor Frue (DK Kbh.Amt 93); endvidere med en inderkiste i en gravkrypt i Kliplev (DK Sjyll 2002).

²⁰² Afskrevet i KB. *Kallske saml.* 377. 4°. Beskrivelse over kirkerne 1755; NM. ATA. Indb. ved Erik Skov 1981.

²⁰³ NM. ATA. Indb. ved Bodil Taarnskov 1994.

²⁰⁴ NM. ATA. Indb. ved Erik Skov 1981; *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881* 99.

²⁰⁵ Beslagene, der er af en usædvanlig type, kan have været fastgjort i lågets hjørner eller på kistens sider. En beslægtet udsmykning, dog udført som alabastrelieffer, findes på et fritstående gravmonument fra o. 1569 over Niels Lange (†1565) i Hunderup, hvor de er anbragt på sarkofagens sider (DK Ribe 3187).

²⁰⁶ Formentlig den syvttakkede stjerne i Gyldenstier-nes våbenskjold og dermed sandsynligvis stammende fra Pernille Gyldenstiernes †kiste (jf. løs kisteplade

nr. 2, s. 4253); sammenlign med kistesøm formet som marsvin fra Ellen Marsvins ★(†)kiste fra Nørre Broby (s. 4083).

²⁰⁷ Lykke var Helvig Hardenbergs mødrene slægt.

²⁰⁸ Rud var Pernille Gyldenstiernes mødrene slægt.

²⁰⁹ Sammenlign med kårder afbildet i Finn Askgård, *Det kongelige partikulære rustkammer* II, Kbh. 1988, nr. 44–53, og med Jørgen Skeels kårde i Århus Domkirke (DK Århus 934).

²¹⁰ Jf. beretning ved Irene Skals, Tekstilkonserveringen, der opbevares i kirken sammen med fragmenterne.

²¹¹ Forinden var den henlagt ved orglet; RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot.

²¹² Aase Faye, *Danske Støbejernskors*, Kbh. 1988, nr. 22.

²¹³ Faye 1988 (note 212), nr. 147.

²¹⁴ Faye 1988 (note 212), nr. 303.

²¹⁵ *Trap, Danmark 1957* (note 14), 780; Wilh. Reiss, »Gravmonumenter på kirkegårde i Fyens stift«, *Fyens Stiftsbog* 1986, 95–138.

²¹⁶ RAO. *Sogneark.* Div. sager; *Menighedsrådsark.* For-handlingsprot.

²¹⁷ *Den Danske Salmebog* nr. 275.

²¹⁸ *Rasmussen Søkilde og Jørgensen 1881*, 100 f.

ØSTER HÆSINGE CHURCH

The only mention of the church in the Middle Ages is in connection with a tax collection in 1524–26.

At least since the second half of the 1500s the church was closely tied to the main estate Arreskov, whose owners left their marks through generous presents such as furnishings and sepulchral monuments. Among the most significant were Erik Rosenkrantz (1520–75) and his wife Helvig Hardenberg (1540–99), as well as their granddaughter Christence Rosenkrantz (1609–79) and her husband, member of the Rigsråd Mogens Høg (Banner) of Kærgårdsholm (1593–1661). In 1678 Christence Rosenkrantz, by then a widow, was granted the advowson to the church. In 1784 Albrecht Christopher Schaffalitzky de Muckadell united Arreskov with Gelskov, Brobygård, and Ølstedgård under the count's estate of Muckadell, to which the church belonged until it passed into freehold in 1927.

In 1626 Hillerslev was annexed to Øster Hæsinge. From 1903–30 the parishes were separate, then united again, but now with Øster Hæsinge as annexe to Hillerslev. In 1990 Øster Hæsinge was added to the benefice of Brahetrolleborg-Krarup.

Øster Hæsinge lies at the northern end of the long parish characterized by Arreskov Lake, the biggest lake on Funen. The church lies at the centre of the village on the church hill, elevated above the surrounding settlement, on the south side of the road.

The churchyard is approximately square, its shape the result of three expansions since the land was registered in 1811 (figs. 2 and 4). It is surrounded by a fieldstone retaining wall, and has three entrances: the main entrance to the north east, a carriage gate to the west, and a pedestrian gate to the south. West of the church stands a mortuary chapel from 1905 (fig. 8). The sexton's building south of the churchyard was built in several stages: at first as a fuel storage building,

possibly in the first half of the 1900s, then rebuilt as a furnace building in 1961–62, and in 1988 a utility room for the sexton was added.

Building. The only known part of the Romanesque church that remains is the rectangular nave. The †chancel in the east is presumed to have been narrower than this. It is built with red medieval bricks in monk bond on a bevelled brick footing. The walls have corner lesenes and are terminated by a double sawtooth course (cf. fig. 13). To the west in each of the long walls of the nave, the church had doors in portal projections, of which the south door is preserved. Each long wall also had three high, round-arched and presumably double-bevelled windows (cf. figs. 13 and 100). A flat wooden †ceiling covered the nave before it was vaulted over in the Late Middle Ages.

The church is one of few Late Romanesque brick churches in south west Funen. Besides Øster Hæsinge, there is only Diernæs. This type is mainly found in the northern part of Funen where several churches have similar portal projections, lesenes and frieze decorations of various kinds.

In the Late Middle Ages, the church underwent several changes, and their relative chronology can be partially determined. A rectangular nave-chancel was built in the east instead of the †Romanesque chancel. The chancel proper comprises the easternmost bay of vaulting. The building was constructed of raw and split fieldstone with the eastern corners in medieval brick. In the eastern gable wall was a small and pointed-arched †window (cf. fig. 14). The eastern extension was originally covered by a flat wooden †ceiling (fig. 102). The gable is made of raw fieldstone in the facade, and on its interior the segment of reinforcing medieval bricks that supported the †mass bell spire (fig. 103) mentioned in 1589 is still visible.

At the west end of the nave stands a tower which has been repeatedly rebuilt, such as in

1560, 1701, and 1868. Its ground plan is approximately square, and it now stands with four floors. The Late Medieval walls are of fieldstone and medieval brick in monk bond (cf. fig. 15). To the west is an original entrance in the form of a now bricked-up segmentally arched door in a dual pointed-arched tympanum (cf. fig. 15). A cross-vault covers the room. The upper floors are accessed through a contemporary stairwell on the south side of the tower (cf. fig. 9). On the upper intermediate floor, which must have been the original belfry floor, are two segmentally arched peepholes towards each cardinal direction. How the Medieval tower was terminated is uncertain.

Four cross-vaults were built in the nave, the easternmost bay constructed slightly differently than the three others. This may be due to the order of their construction, most likely from east to west. A heightening of the nave walls may be contemporary with the construction of the vaults or possibly from the start of the Renaissance. It is c. 1 m tall and built with red medieval bricks which in the back wall were laid in an irregular bond.

Outside the south door, presumably at the end of the Middle Ages or at the beginning of the Renaissance, a porch was built with medieval bricks in monk bond and a rectangular ground plan and (fig. 18). The porch's south door was greatly expanded at the end of the 1800s. In the interior, which now lies two steps below the terrain, there is a masonry wall bench along the east wall (cf. fig. 19). The gable is decorated with segmentally arched recesses in two tiers (fig. 18).

On the south side of the church, above the current windows from 1863, three segmental arches and side members of medieval brick are preserved and were once large Late Medieval windows which may be contemporary with the construction of the nave-chancel.

In the Renaissance, presumably c. 1560, the tower was heightened with an additional floor. The walls are of red Renaissance bricks in cross-bond. Above the old peepholes, the facades were decorated with a round arch frieze and T-shaped recesses. Above these there was presumably another floor which was c. 3.75 m tall. Four cor-

bie-stepped gables terminated the floor. The floor was deconstructed at a time between 1755 and 1855 and the four gables were replaced by two.

Below the chancel is a burial crypt (figs. 75–76), presumably furnished in c. 1575 by Erik Rosenkrantz and Helvig Hardenberg and used by the owners of Arreskov. It is rectangular and vaulted, accessed from the easternmost part of the nave's central aisle (figs. 23). The descent is covered by a two-winged wooden hatch painted to resemble the tiled floor. The construction was refurbished in 1701 by church owner Erik Skeel.

Through several repairs in 1830, four new windows were added to the church and the outer door of the porch was renewed. In 1863 the church saw a thorough restoration under church owner E. E. Schaffalitzky de Muckadell. In 1868 the tower was thoroughly refurbished. Half of the south side, most of the west side, and the gables were rebuilt with red normal bricks in cross-bond.

The building and furnishings underwent a major refurbishing in 1964–65. New floors were laid, and a new furnace and heating appliances were installed. In the following years it is mentioned several times that there were difficulties finding contractors for the remaining tasks, and the repairs were only finished in 1971. In 1994 the church was refurbished by Lars Mindeds Tegnesteue. In 2019 the chancel's facades were refurbished.

Wall paintings. At the refurbishing of the interior in 1994, wall paintings were discovered in the nave's eastern vault and on the north wall, of which the latter was whitewashed. The visible Late Gothic paintings on the nave's easternmost vault consist of two hexafoil rosettes in red and grey (figs. 29–31).

Furnishings. The oldest items of furnishing are the Romanesque font (fig. 44) and a chancel arch crucifix (figs. 45–51) whose Christ figure is from c. 1250–75, though the cross was renewed in c. 1450–1500. The baptismal dish (figs. 43 and 107–08) is a Nuremberg work from the 1500s and the altar candlesticks (fig. 40) are from the sec-

ond half of the same century. The pulpit (fig. 53) was, according to a carved inscription, donated in 1562 by Erik Rosenkrantz.

Two panels with arcade decorations (fig. 54), whose original use is unknown, but are now in the south row of pews, presumably come from c. 1600. The gallery in the tower interior (figs. 56–57) was paid for by Mogens Høg in 1656.

The oldest bell (fig. 65) was cast in 1724 by Friderich Holtzmann, Copenhagen, and paid for by Erik Skeel. The Communion set (fig. 37) was donated in 1769 by Erik Skeel von Holsten and his wife Berthe Kirstine Juel Reedtz; it was made by Clemens Pedersen, Odense. Four hymn boards (figs. 63–64) are from c. 1775–1800.

The altar (fig. 35) with Communion table (fig. 34) and panel walls as well as the organ casing (fig. 61) were built in 1816 at the request of Erik Skeel Schaffalitzky de Muckadell. The contemporary altar painting (fig. 36) depicting Christ at Emmaus was painted by J. L. Lund in Rome. The altar rail (cf. fig. 35) may have come at this time or later in the century, and the same goes for the oldest of the three chandeliers. A tin altar jug (fig. 39) is from c. 1850. The poor box (cf. fig. 12) is presumably from the second half of the 1800s.

The pews (cf. figs. 33 and 56) were set up in 1863 with new ends, while the remaining materials seem to be re-used from the former pews, though they are unlikely to be from before the beginning of the 1800s. The benches in the gallery are presumably also from 1863 as well as the door wing between the porch and the nave (cf. figs. 12 and 19). The newest bell (fig. 66) was cast in 1866 by M. P. Allerup, Odense, and paid for by Erik Engelke Schaffalitzky de Muckadell. The organ (cf. fig. 61) was built in 1869 by J. A. Demant, Aarhus. Four bridal pews from c. 1875 (cf.

fig. 62) were loaned to the church by Arreskov in 1999. The Communion set for the sick (fig. 38) was made in 1882 by Lauritz Grønlund, Odense.

The priest's chair (fig. 55) and a chasuble (fig. 42) come from c. 1900, and the seven-branched candelabrum (fig. 41) as well as the exterior door wings (cf. fig. 18) also come from the beginning of the 1900s. The chancel carpet (cf. fig. 35) is from c. 1950, a chasuble was acquired in 1965 and two chandeliers in 1977.

Colour scheme. Since the restoration in 1964–66 when the original or oldest preserved colours were uncovered and reconstructed, the altar (1816) has been painted grey with marbling and gilded details, while the pulpit (1562) and gallery (1656) are in primarily red and brown colours. In 2008 the pews were painted brown-violet. *Secondary colours.* In 1830 the furnishings were painted in grey tones with gilded details, in 1863 they were given oak veining (cf. fig. 32), and in 1913 they were painted a light oak colour (cf. fig. 106). In c. 1965 the pews were painted blueish-grey, and in c. 1995 they were painted in shades of green.

Sepulchral monuments. The church houses a sepulchral tablet from c. 1726 (figs. 67–68) as well as four tombstones, of which the oldest from c. 1575 is laid over Erik Rosenkrantz and his wife Helvig Hardenberg (figs. 69–71), while the three others from the first decades of the 1700s (figs. 72–74) are set over the church's priests like the sepulchral tablet. In the chancel is a burial crypt (figs. 75–77), which was presumably furnished in c. 1575 by Erik Rosenkrantz and Helvig Hardenberg and was since used by the owners of Arreskov. From here, several coffin plates and mountings are preserved, as well as two swords (figs. 78–93 and 111–13).